

**T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**AHMEDÎ'NİN İSKENDER-NÂME'SİNDE
İSKENDER'E SUNULAN ÖĞÜTLERİN
DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN
İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Dilek UYSAL

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇELEBİOĞLU**

Artvin-2022

TEZ BEYANNAMESİ

Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmenliğine göre hazırlamış olduğum “AHMEDÎ’NİN İSKENDER-NÂME’SİNDE İSKENDER’E SUNULAN ÖĞÜTLERİN DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belittiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylıyorum.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmenliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Artvin Çoruh Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../...2022

İmza

Adı SOYADI

Dilek UYSAL

JÜRİ TEZ KABUL TUTANAĞI
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇELEBİOĞLU danışmanlığında, Dilek UYSAL tarafından hazırlanan çalışma 30/06/2022 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Doç. Dr. Abdülkadir ERKAL İmza:.....

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇELEBİOĞLU İmza:.....

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Elif KAYA İmza:.....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

.... /...../

Prof. Dr. Hüseyin PEKER

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

TEZ BEYANNAMESİ.....	I
TEZ KABUL TUTANAĞI.....	II
KISALTMALAR	VII
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
ÖN SÖZ.....	X
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMANIN GEREĞİ.....	6
ARAŞTIRMANIN AMACI	7
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	9
SINIRLILIK	10
YÖNTEM.....	10
ARAŞTIRMA METODU.....	10
VERİLERİN TOPLANMASI VE ÇÖZÜMLENMESİ	11
1. BÖLÜM.....	13
1.AHLÂKÎ DEĞER KAVRAMINA İLİŞKİN ARAŞTIRMALAR.....	13
1.1. Değer Nedir?.....	13
1.2. Değerler Tarihine Genel Bir Bakış.....	16
1.3. Yönetici Açısından Değerler	17
1.4. Felsefî Açından Değerler.....	20
2. BÖLÜM.....	22
2.AHMEDÎ'NİN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	22
2.1.Hayatı- Edebi Kişiliği.....	22
2.2.Eserleri.....	26
2.2.1. Dîvân	26
2.2.2. İskender-nâme	26
2.2.3. Cemşîd ü Hurşîd	26
2.2.4. Tervîhü'l-Ervâh.....	27
2.2.5. Mirkatü'l-Edeb (Arapça-Farsça manzum sözlük).....	27
2.2.6. Mîzânü'l-Edeb (Sarf)	28
2.2.7. Mi'yârü'l-Edeb (Nahiv).....	28
2.2.8. Bedâyi'u's -Sîhr fî-Sanâyi'i's-Şî'r	28
2.2.9. Ahmedî'ye Nispet Edilen Eserler.....	29
3. BÖLÜM.....	30
3.BÜYÜK İSKENDER VE HAKKINDA YAZILMIŞ OLAN ESERLER.....	30
3.1. Hayatı-Kişiliği	30
3.2.Hakkında Yazılmış Olan Eserler	34
3.2.1. Batı Edebiyatında İskender.....	34
3.2.2.İran Edebiyatında İskender-nâmeler.....	35
3.2.3.Türk Edebiyatında İskender-nâmeler	36
4. BÖLÜM.....	38
4.1.İSKENDER-NÂME	
4.1. İskender-nâme'nin Özeti	42
4.1.1. İskender'in Doğumu ve Tahta Çıkışı	42
4.1.2. İskender'in Dârâb'a Karşı Galibiyeti	44
4.1.3. İskender'in Hindistan'ı Fethe Gidişi	49
4.1.4. İskender'in Hindistan Meliki Fûr ile Mücadelesi.....	52

4.1.5. İskender'in Rus Ülkesi ile Savaşması	63
4.1.6. İskender'in Mısır Ülkesine Ziyareti.....	64
4.1.7. Kaydâfe Destanı.....	65
4.1.8. İskender'in Kendinden Önceki Padişahlar Hakkında Bilgi Alması	68
4.1.9. İskender'in Ahiret Hayatına Yönelişi	85
5. BÖLÜM.....	90
5. İSKENDER'E YÖNELİK AHLÂKÎ DEĞERLERİ İÇEREN ÖĞÜTLER VE YORUMLAR	90
5.1.ŞÜKÜR.....	90
5.1.1. Eflatun	90
5.1.2. Vezir	91
5.1.3. Râhib.....	91
5.2.SABİR	92
5.2.1. Eflatun	92
5.2.2. Aristo	93
5.2.3. Rahip.....	93
5.3.MÜTEBESSİM VE HİLM SAHİBİ OLMAK	94
5.3.1. Eflatun	94
5.3.2. Aristo	95
5.3.3. Bukrat	95
5.3.4. Sokrat.....	96
5.3.5. Rahip.....	97
5.4. CÖMERTLİK	97
5.4.1. Eflatun	97
5.4.2. Aristo	98
5.4.3. Bukrat	98
5.4.4. Vezir	99
5.5. İLİM	99
5.5.1. Eflatun	99
5.5.2. Sokrat.....	100
5.5.3. Bilgin	101
5.6.KİBR.....	103
5.6.1. Aristo	103
5.6.2. Bukrat	104
5.6.3. Sokrat.....	105
5.6.4. Vezir	105
5.6.5. Rahip.....	105
5.7.ZULMETMEMEK / ÂDİL OLMAK.....	106
5.7.1. Aristo	106
5.7.2. Bukrat	106
5.7.3. Sokrat.....	107
5.7.4. Hızır.....	108
5.7.5. Rahip.....	108
5.8.DANIŞMA	109
5.8.1. Aristo	109
5.8.2. Hintli filozof	110
5.9.TAMAHKÂRLIK	111
5.9.1. Aristo.....	111

5.9.2. Sokrat	111
5.9.3. Dârâb	112
5.9.4. Hintli filozof.....	113
5.9.5. Hintli tabîb	115
5.9.6. Pîr.....	115
5.9.7. Hintli hakîm.....	116
5.9.8. Bilge Behrâm	116
5.9.9. Kaydâfe.....	117
5.9.10. Vezir	117
5.9.11. Hızır.....	118
5.9.12. Rahip.....	119
5.9.13. Âd	119
5.9.14. Bilgin	120
5.9.15. Berhemen.....	120
5.9.16. Ağaç.....	121
5.10. ŞEHVET	121
5.10.1. Bukrat	122
5.10.2. Sokrat.....	122
5.10.3. Bilgin	123
5.10.4. Rahip.....	123
5.11. SIR SAKLAMAK, KETUM OLMAK	124
5.11.1. Aristo	124
5.12. HIRS VE AÇGÖZLÜLÜK	125
5.12.1. Aristo	125
5.12.2. Bukrat	126
5.12.3. Sokrat.....	127
5.12.4. Kaydâfe.....	127
5.12.5. Rahip.....	128
5.12.6. Ağaç.....	128
5.13. DOĞRULUK.....	128
5.13.1. Eflatun	128
5.13.2. Kaydâfe.....	129
5.13.3. Rahip.....	130
5.13.4. Bilgin	130
5.14. AFFETMEK	131
5.14.1. Aristo	131
5.14.2. Dârâb	132
5.15. KADINA AKIL DANIŞMAMAK.....	132
5.15.1. Eflatun	132
5.15.2. Sokrat.....	134
5.16. HASETLİK.....	135
5.16.1. Eflatun	135
5.16.2. Sokrat.....	136
5.17. ÇABALAMAK	137
5.17.1.Hintli filozof	137
6. BÖLÜM.....	138
6.İSKENDER-NÂME'DE TESPİT EDİLEN DEĞERLERİN TANIMI	138
6.1.ŞÜKÜR.....	138
6.2.SABIR.....	139

6.3.MÜTEBESSİM VE HİLM SAHİBİ OLMAK.....	140
6.4.CÖMERTLİK.....	141
6.5.İLİM.....	142
6.6.KİBR.....	143
6.7.ZULMETMEMEK, ÂDİL OLMAK.....	146
6.8.DANIŞMA.....	148
6.9.TAMAHKÂRLIK	150
6.10.ŞEHVET.....	152
6.11.SIR SAKLAMAK, KETUM OLMAK	153
6.12.HIRS	155
6.13.DOĞRULUK.....	157
6.14.AFFETMEK	158
6.15.KADINA AKIL DANIŞMAMAK.....	161
6.16.HASETLİK.....	161
6.17.ÇABALAMAK / ZAHMET ÇEKMEK.....	162
SONUÇ.....	164
KAYNAKLAR.....	166
ÖZGEÇMİŞ.....	170
Kişisel Bilgiler	170

KISALTMALAR

C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Dr.	:Doktor
Ed.	:Editör
H.	:Hicri
Hız.	:Hazreti
Hızl	:Hazırlayan
M.	:Mîlâdî
Öğr.	:Öğretmen
Prof.	:Profesör
S.	:Sayfa
T.C.	:Türkiye Cumhuriyeti
TDK	:Türk Dil Kurumu
Vb.	:Ve benzerleri ve başkaları
Vd.	:Ve devamı, ve diğerleri
Vs.	:Vesaire

ÖZET

AHMEDÎ'NİN İSKENDER-NÂME'SİNDE İSKENDER'E SUNULAN ÖĞÜTLERİN DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Klasik Türk edebiyatının kurucu ve mütefekkir şairlerinden olan Ahmedî, XIV. asır Türk edebiyatının önde gelen Osmanlı şairlerindendir. Türk edebiyatında kaleme alınan ilk manzum *İskender-nâme* Ahmedî'ye aittir. *İskender-nâme*, birçok konu etrafında şekillense de değerler manzumesi sayılabilecek bir donanıma sahiptir. Bu çalışmada, birçok özelliğin yanı sıra bir siyâsetnâme ve nasihatnâme örneği olan "*İskender-nâme*" değerler eğitimi açısından incelenmiş ve insanı bir üst merhaleye taşıması hedeflenmiştir.

Bu tezde, Ahmedî'nin *İskender-nâme* adlı eserindeki insânî değerlerin İskender üzerinden incelenmesi yapılmıştır. Çalışmanın tutarlı bir zemine oturması ve de anlaşılabilirliğinin artması için öncelikle değer kavramı üzerinde durulmuştur. Bu çalışma ile amaç, "*İskender-nâme*" adlı eseri, yöneticilik değerleri kapsamında inceleyerek "insan" imgesi için gerekli olan vasıfları ön plana çıkarmak olmuştur.

Çalışmaya " giriş, gereği, amaç, önem, sınırlılık, metot, veri toplama gibi tezin içeriğine hâkimiyet sağlanmasını amaçlayan bir "girizgâh" ile başlanmıştır. Çalışma altı bölümden meydana gelmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde ahlâkî değer kavramına ilişkin inceleme yapılmıştır. İkinci bölümde, Ahmedî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmiş; üçüncü bölümde, İskender'in hayatı, kişiliği ve hakkında yazılmış olan eserler incelenmiştir. Çalışmanın ana konusu olan dördüncü ve beşinci bölümde Ahmedî'nin "*İskender-nâme*" adlı eserinin kısaca özeti verilmiş akabinde İskender'e sunulan "şükür, sabır, güler yüz ve yumuşak huyluluk, cömertlik, ilim, kibir..." gibi değerler tespit edilmiş ve yorumlanmıştır. Altıncı bölümde ise, eserde tespit edilen değerlerin tanımına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk edebiyatı, Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si, İskender, değerler.

ABSTRACT

ANALYSIS OF THE ADVICE SUGGESTED TO İSKENDER IN AHMEDÎ'S İSKENDER-NAME IN TERMS OF VALUES EDUCATION

Ahmedî, one of the founding and reflective poets of classical Turkish literature, is one of the leading Ottoman poets of XIV century Turkish literature. The first verse written in Turkish literature belongs to *İskender-nâme* Ahmedî. İskender-name, although shaped around many subjects, has equipment that can be considered as a set of values. In this study, "*İskender-nâme*", which is an example of policy and advice, as well as many features, was examined in terms of values education and it was aimed to carry people to a higher level.

In this thesis, the human values in Ahmedî's work called *İskender-nâme* have been examined through İskender. In order for the study to sit on a consistent basis and increase its comprehensibility, the concept of value is primarily emphasized. The aim of this study was to examine the work named "*İskender-nâme*" within the scope of managerial values and to highlight the qualities necessary for the image of "human".

The study started with an "introduction" aiming to dominate the content of the thesis such as "introduction, necessity, purpose, importance, limitation, method, data collection. The study consists of six parts. In the first part of the study, the concept of moral value was examined. In the second part, Ahmadi' In the third chapter, information about the life, literary personality and works of Alexander is given, and in the third chapter, the life, personality and works written about Alexander are examined. In the fourth and fifth chapters, which are the main subjects of the study, a brief summary of Ahmedî's "*İskender-nâme*" is given. Values such as "thankfulness, patience, smiling face and gentleness, generosity, knowledge, arrogance..." presented to.

Keywords: Turkish literature, Ahmedî's *İskender-name*, İskender, values.

ÖN SÖZ

Asırlarca gelişme gösteren ve köklü bir zemine oturan Divan şiiri, sanatsal söyleyiş bakımından zengin bir muhtevâyı kapsamaktadır. Döneminin önde gelen şairlerinden olan Ahmedî, farklı konuları bir hikâye içerisinde toplayıp zengin bir içerik elde etmiş ve rehber sayılabilecek bir eseri insanlığa sunmuştur. Bu zenginliği oluşturan unsurların temelinde, ahlaklı ve vasıflı bir kimlik oluşumuna zemin hazırlayacak değerlerin, eserin neredeyse tamamına yayılmış olmasıdır.

Ahmedî, öğretici kimliği ön planda olan eserini Makedonyalı Büyük İskender'in yaşamı etrafında şekillendirmiştir. Çünkü İskender, edebiyat ve kültür tarihimiz açısından önemli ve örnek sayılabilecek bir kimliğe sahiptir. Makedonya'dan Hindistan'a büyük bir imparatorluk kurmuş olan İskender, yürüttüğü geniş fetihler ve kazandığı savaşlar sayesinde tarihte büyük iz bırakmış ve haklı bir şöhret kazanmıştır. Ölümünün üzerinden iki bin yılı aşkın bir zaman geçmesine rağmen adı hâlâ unutulmamış ve "ideal kahraman" imajı ile çeşitli eserlere konu olan önemli bir şahsiyet olmuştur.

Bu bakımdan çalışmamız, *İskender-nâme*'deki öğüt içerikli beyitleri tespit edip ortaya çıkarmak, öne çıkan beyitleri yorumlayarak tüm insanlığın ruhuna ve ahlâkına ışık tutacak bir kazanım elde etmek maksadını taşımaktadır. Böyle bir gâye için İskender'i rol model olarak bir çalışma ortaya koymak değerleri kanıksatmak adına doğru bir yol olacağı düşünülmüştür.

Yöneticilik vasıflarına ilişkin değerler; geçmişten günümüze birçok farklı eserin konusu olmuştur. Değerler, günümüzde farklı metotlarla ve farklı materyallerle işlenerek özen gösterilen bir konu haline gelmiştir. Temelden alınan bir eğitim programıyla daha da içselleştirileceği su götürmez bir gerçek olduğu kanıksanmış; bu sayede daha karakterize bir gelişim amaçlanmıştır. Günümüzde değerler eğitime ilgi arttıkça farklı yöntem ve stratejiler uygulamaya yönelik talep de artmıştır.

Topluma mâl olmuş kahramanlar rol model alınarak değerleri aktarmak daha etkili bir yöntem olacağı hususu eğitim otoritelerinin hemfikir olduğu bir konudur. John Dewey, insanların birbirinden etkilenecek öğrenmesi hususuna dikkat çekmiştir. Bu sosyal etkileşimin neticesinde kişi kendine has bir karakter oluşturarak öz benliğine kavuşur.

"Ahmedî'nin *İskender-nâme*'sinde İskender'e Sunulan Öğütlerin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi" isimli yüksek lisans tezimin yazılım safahatında desteğini benden esirgemeyen kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici olan saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇELEBİOĞLU'na, ders sürecinde emeği geçen tüm hocalarıma, varlığına binlerce kez şükrettiğim en özel destekçim annem Cemile UYSAL'a ve aileme, tez yazım sürecinde güler yüzünü ve sabrını her daim üzerimde hissettiğim değerli arkadaşım Nur İNAL'a, manevi destekçim Hasan Sabri KILIÇ'a ve emeği geçen herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Dilek Uysal

Artvin-2022

GİRİŞ

Toplumda kendisine farklı roller biçilen bireylerin bir arada yaşamalarına olanak sağlayan belli ölçüler söz konusudur. Bu ölçülerden başta gelen, bireyin öncelikle kendi dünyasını güzelleştirmesidir. Ardından da bireyin yaşadığı çevre ile daha olumlu bir bağ kurabilmesi adına öz değerleri benimseyip içselleştirmesi ve bu öz değerleri de uygulama aşamasına geçirebilmesidir.

Kişi bu değerleri özümseğinde bireyle toplum arasında denge sağlanacak ve daha sağlıklı ilişkiler kurulacaktır.

Toplumun sözlük anlamı Türk Dil Kurumuna göre; *“Aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan temel çıkarlarını sağlamak için işbirliği yapan insanların tümü, cemiyet anlamındadır”* (Türk Dil Kurumu [TDK], 2019) Burada işbirliğinden kasıt karşılıklı görevlerdir. Bu bağlamda "karşılıklı görevler" ifadesi bir ipucu niteliğindedir. Çünkü karşılıklı görevler yerine getirildiğinde toplumsal uyumlanma kaçınılmaz olacaktır. Toplum uyumlandığında ise gelecek nesillere daha insancıl daha mutlu ve öz sevginin temel sayıldığı bir yaşam sunmak mümkün hale gelecektir.

İyi ve güzel olana ulaşmak ve ardından mutlu olabilmek adına “ben”in ötesinde “biz” diyebilmek ve birlik ilkesine bağlı olarak bütüncül bir yaklaşımdan uzaklaşmamak gerekir. Toplumu oluşturan insanların "şükür, sabır, yumuşak huyluluk, cömertlik, ilim, çabalamak..." gibi değerleri kazanması ve insanlar arasında uygulaması ortak menfaatin gözetilmesi açısından önemlidir. Peki, ortak menfaatin gözetildiği, sağlıklı, huzurlu ve mutlu bireylerin var olduğu bir toplum nasıl mümkün olacaktır? Eğitim tüm kapıları ardına kadar açacaktır. Anahtar görevi gören "eğitim" doğru yöne çevrildiğinde açılmayacak kapı, aydınlanmayacak karanlık "insan" yoktur. *"Eğitimde kafa kadar kalbi, zihin kadar vicdanı da doldurmak gerekmektedir."* (Tozlu, 2012: 79) Buna binâen eğitim, çok yönlü bir terbiye sürecini kapsar. Neyin doğru, neyin yanlış neyin iyi neyin kötü olduğuna dair tasavvurda bulunmaya olanak sağlayan eğitim, değerleri anlamlandırmada ektiğini biçmenin ahlaki bir yansımasıdır.

Platon'un Devlet adlı eserinde Sokrates'in şu cümleleri eğitimin insanın yolunu aydınlatmadaki önemini son derece açık bir şekilde izah etmiştir: *"Eğitim, ruhun gücünü"*

'iyi'den yana çevirme ve bunun için en kolay, en şaşmaz yolu bulma sanatıdır. Yoksa ruha görme gücünü vermek değil çünkü güç, onda kendiliğinden vardır ama kötü yöne çevriktir. Bakılmayacak yana bakmaktır. Eğitim onu yalnız iyi yana yöneltir." (Platon,2020: 236) Bu bağlamda amaç iyiye yönelmek, iyi olanı görebilmek ve de varlığımızla bütünleştirip uygulamaksa eğitim ve bilgi ile ahlaklı bir davranışa ulaşmak daha mümkün olacaktır.

Mutlak doğrunun ve saadetin bilinen tek adresi, güzel ahlak ile harmanlanmış bir ilimdir. Kur'an-ı Kerim'de ilk nasihat "Oku"¹ olmuştur. Bu emir ile okumanın insanların yolunu aydınlatan bir ışık, kilitli kapıları açan bir anahtar olduğu gerçeğine dikkat çekilmiştir.

Sokrates'in düşündüğü gibi, "bilimin olduğu yerde başka bir şeyin hükmetmesi ve insanı bir köle gibi gütmesi korkunç bir şey." (Aristoteles, 2018: 131) O zaman bilimin olduğu yerde insanın ruhuna, ahlakına zarar veren güdülerle baş edememesi ya da onlara boyun eğmesi pek olası değildir. "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir." diyen Mustafa Kemal Atatürk, doğru yolun ve irşadın anahtarını insanlığın eline vermiştir. Bu açıdan kötülükten uzaklaşıp iyiye meyletmek hem soyut manada hem de somut manada bir bilgi gerektirmektedir. Çünkü bilgi; iyileştirir, özgürleştirir ve özgünleştirir. Ahmedî, bilgisiz olmayı:

Magz kim yoh anda dânişden eser

Magz-ı hardur belki andan hem beter

Şeklinde mizahi bir teşbihle izah etmiştir (Ahmedî, 2018. 296).

İyi olanı görebilmek ve idame ettirebilmek ahlak, erdem ve değerlerle içkin olmayı gerektirir. Ahlakla bütünleşememiş ilim, bala düşen sinek gibidir. Mevlana, "Aşağılık kimselere ilim ve hüner öğretmek, yol kesicilerin eline kılıç vermek gibidir" der (Mevlânâ, 2014: 455). Yani karakterini (ruhunu) eğitememiş bir kişiyi, ilim sahibi yapmak karşılığı olmayan bir çabadır hatta tehlikeli ve zararlıdır. Tek kanatlı bir kuşun uçmasını beklemek kadar da ironiktir, diyebiliriz.

Toplumda herkese farklı roller ve görevler verilmiştir. Bu rol ve görevleri, toplumun onayladığı eylem ve davranışlara uyarak icra etmek, kişinin yaşadığı çevrede

¹ "Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir alekadan (embriyodan) yarattı. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O Rab ki kalemle yazmayı öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti." (96. Alâk: 1,2,3,4,5)

kabul görmesini sağlayacaktır. Hem bu toplumsal otoritenin içinde var olabilmek hem de kişisel hazza ulaşmak adına önem arz etmektedir.

İdeal insan tasavvuf, felsefe, coğrafya, toplum bilim gibi birçok alanın konusu olmuştur. Erdem, ahlâk ve değer kavramlarını kişinin içselleştirip özümsemesine ve bunların faydalı bir kişilik oluşturmaya hizmet edecek bir yol göstericiye ihtiyaç duyulmuştur. Bu yol göstericiler sadece öğretmenler ve ebeveynlerle sınırlı değildir: Yaşamda ilişki ve iletişim içerisinde olduğumuz her bireyden, idol ve kahraman olarak gördüğümüz kişilerden, herhangi bir kitap kahramanından, idari disiplini topluma yansıtmış ve toplumu olumlu yönde etkileyen yöneticilerden ve tabi ki bu bağlamda yazılmış nasihat niteliğindeki eserlerden etkileniriz.

Yol göstermedeki en somut araç, nesilden nesile aktarılması daha mümkün görünen eserler ve tabii ki o eserlerdeki insanların ve medeniyetlerin deneyimleridir. Bu bağlamda Pers, Arap, Hint, Yunan, İslam gibi birçok medeniyete bakıldığında öğüt ve ahlak temalı eserler çokça yazılmış ve dikkat çekmiştir. Örneğin İbn Mukaffa, el-Edebül'l- Kebir adlı eserinde öğüt ve nasihatın önemini şu şekilde ifade etmiştir: *"Eskiler yaşadıkları ve tecrübe edindiklerini kaydetme konusuna çok fazla önem verdikleri için herhangi biri bir yerde öğüt, güzel ahlak ve nasihat konulu beğendiği bir söz ya da bir pasaj duyduğunda, eğer beraberinde onu yazacağı bir şey yoksa ortadan kaybolmasın ve daha sonra gelecek kuşaklara da iletilsin diye kayaların üzerine bile yazarlardı."* (Yıldırım, 2016: 25) Bu anlatı, deneyim ve tecrübelerimizin bireysel ve toplumsal kazanımlarının kişinin hayat serüvenine önemli katkılarının olduğunu vurgulamaktadır. Tüm insanlığın ortak menfaatine fayda sağlandığında ise yaşama değer katan pozitif bir olgunlaşmanın kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir.

Bireysel ve toplumsal olgunlaşma serüveni, nasihatlerin değerlerimizi oluşturup tüm dünyaya yansımalarıdır. İnsanı insan yapan temel değerler evrensel; her toplumun nizamını ve intizamını sağlayan, toplumun sosyolojik yapısı içinde şekillenen spesifik değerler ise ulusaldır. Değerler toplumdan topluma değişkenlik gösterse de sonuç; öze hitap eden iyiye ve doğruya ulaşmaktır. Çünkü her toplum için önemli olan noktalar birbirinden farklıdır ve bu da değerleri daha evrensel bir boyuta taşımaktadır. Bu bağlamda milli ve evrensel değerleri göz ardı etmemek ve bu değerler ışığında bireyler ve yöneticiler yetiştirmek muazzam bir öneme sahiptir.

Değerler, ahlak ve erdem olarak incelenip manevi bir olgunlaşma stratejisi özümленerek yol alındığında daha kıymetli ve anlaşılır duruma gelir. Ahlak ve erdem rehberliğinde kişi, yaşama biçimini değerlendirme, ölçüp tartabilme fırsatı yakalar.

Ahlakın sözlük anlamı: *"İnsanda bulunan rûhî ve zihnî haller, iyilik etmek ve fenalıktan çekinmek için takibi lazım gelen usul ve kaideleri öğreten ilimdir."* (Devellioğlu, 2001:17) *"İyi örnekler ve sürekli bir eğitim sonu ulaşılan ahlak, kişinin kendi kendisine ve öteki insanlara karşı görev ve sorumluluklarını bilmesi bunlara saygı ve bağlılık duyması demektir."* (Binat, 1971: 47) İnsan nefsinden gelenleri özgür iradesi ve aklı ile kontrol altına alıp bencilliğinden kurtulduğunda, toplumun benimsediği normlarla davranış geliştirdiğinde ahlaklı bir otoriteye sahip olur. Aristoteles, *"Hemen çocukluktan itibaren alışkın olmak az bir fark değildir, çok büyük bir farktır, hatta her şeydir "* diyerek ahlaklı davranışların çocuklukta pekiştirilmesinin yetişkinliğe taşınan bir miras olduğunu belirtmiştir (Özturan, 2017: 19). Erkenden olumlu davranış geliştirmek ve zaman içerisinde bu davranışları alışkanlık haline getirmek güzel ahlakı pekiştirmek adına daha doğru bir yol olacaktır.

Ahlakın oluşumundaki en temel yapı taşları: Din, toplum ve biyolojik faktörlerdir. Ahlak otoritesinde bu üç olgu ile işbirliği içerisinde olan ve neticelendiren karar mekanizması, bilinç ve öz iradedir. Bireyler, toplumsal değerleri içselleştirdiğinde kendine, ailesine, hayat boyu etkileşimde olduğu tüm canlılara fayda sağlar. Fayda hazza dönüştüğünde zaruri bir görev olmaktan çıkıp negatif güdülere asla boyun eğmeyen gerçek bir yükseliş meydana gelir. Aksine bir dayatma ya da bir vazife olarak yapıldığında ise mecburiyetin mahkûmiyeti yaşanır ve bu bir faydaya değil zarara dönüşür. Değerler Eğitimi Ansiklopedisi'nde şu cümleler dikkate değer niteliktedir: *"Görev duygusuyla hareket eden kişi ahlaklılıkla tam olarak özdeşleşmede ve ahlaklılığı içselleştirmede başarısız olmakta ve her zaman ahlakın ezilen hizmetkârı olarak kalmaktadır."* (Power, Nuzzi, Narvaez, Lapsley, ve Hunt, 2018: 164) Buradan da anlaşıldığı gibi ahlaka mugayir şeyler yapmakla bir şeyi zorla yapmak arasında pek de fark yoktur.

Değerler açısından bir diğer önemli olgu ise erdemdir. Erdem, sözlük anlamı olarak: *"Ahlakın övdüğü iyilikçilik, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk vb. niteliklerin genel adı, fazilet" olarak geçmektedir."* (Eren, 2020: 168) Yani faziletli ve yetkin olan insanın davranışları düşünce süzgecinden karakterine nüfuz eder. Bu ise akla uygun bir

yaşam şeklini özümlemek ile mümkün olur. Sergilediğimiz davranışsal özellikler çevremize ve özellikle kendi ruhumuza iyi gelmeli ki onları sevelim. Özü doyuran, kişiyi daha kadim bir merhaleye taşıyan davranışlar iyidir. Kişi, manevi olarak iyi olan davranışlara yönelmeli; çevresi için de iyi ve doğru olan davranışları gözetmelidir. İnsan kendini ve kendinde olan mükemmelliği fark edip ona tutunmalı, onu sevmeli ki yaşam yolculuğunda birlik ilkesini kanıksayabilsin. Kişi, kendisine ve topluma karşı sorumluluklarını yerine getirirken aslında ruhuna olan borçlarını öder. Belki de hiç bitmeyecek bir borcun altına girmişizdir de denilebilir.

Kâinatın öğretileri elbette ki sonsuz ve sınırsızdır. Buna eşdeğer olarak kişiliği belli bir noktaya taşımak ve iyileştirmek de hayat boyu devam eden bir serüvendir. Hayatın idamesinde her birey farklı roller ve meslekler edinir. İktisap edilen her noktada özü doyuracak değerleri bir zanaatkâr edasıyla ruha işlemek bir imtiyazdır. *"İnsanlar, topluluk halinde yaşamaya başladıkları dönemden itibaren iki kavram her zaman dikkat çekmiştir. Biri idare edenler, diğeri ise idare edilenler. Her dönemde bu iki özellik varlığını göstermiştir. Değişen sadece idare etme şekilleridir, anlayışlardır, zihinlerdir."* (Çağlayan, 2013: 47) Kişi aslında bir noktada kendisinin de yöneticisidir. Sokrates, Platon'un Devlet adlı eserinde bu konuyla ilgili şu tezi sunar: *"Tanrılar evreni yönete dursun, insan kendi hayatını yönetmelidir, iyiyle kötüyü, doğruyla eğriyi ayırt etmesini öğrenip hem kendini hem başkalarını adam etmelidir. Bütün bilimlerin amacı insanların daha iyi olmalarını sağlamaktır* (Platon,2020: xii). Bu demektir ki yöneten ve yönetilen olarak bir bedene hapsolmuş olarak yaşama intisap edilir. Yani hayatta hem kendimizin yöneticisi hem de bir başkasının yönetileni oluruz. Fakat somut anlamdaki ast-üst konumlaması bir topluluğun düzeni için ihtiyaç duyulan temel gereksinimdir. Ebû Mansur es-Seâlibi, Âdabu'l- Mulûk adlı eserinde *"Eğer hükümdarlar olmasaydı insanlar birbirlerini yerlerdi! Tıpkı çoban olmayınca sürünün yırtıcı hayvanlar tarafından yenmesi gibi"* der (Türk, 2018: 23). Sağlıklı bir topluluk ve refah bir ülke için yöneticilik vasıflarına haiz bir yöneticinin, topluluğun başında olması elzemdir.

Bilgili, adil, sabırlı, cömert, merhametli, mutlu vb. nosyonlarla halkına muamele eden yönetici için uzun vadeli bir iktidar kaçınılmaz olacaktır. Tüm bu nosyonlar, devletin ve halkın bekası için önem arz etse de asıl olan tektir; iyi olana ulaşmak... Buna referans olarak Bakara suresi 112. ayet verilebilir *"Hayır, hayır! Kim özü iyilik dolu olarak yüzünü Allah'a tertemiz döndürür ve teslim ederse, işte onun Rabbi katında ecri vardır. Onlara*

hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olacak değiller.” Ayet-i Kerime'de insan imgesi, ruhu güzel ahlaka çevrili, nefsin buyruklarından yüz çevirmiş kişi olarak tasvir edilmiştir.

Bu çalışma, XIV. yüzyılda Ahmedî'nin kaleme aldığı *İskender-nâme* adlı mesneviyi ele almaktadır. Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si, ihtiva ettiği konular ve kendine münhasır dil özellikleri bakımından özgün bir yere sahiptir. Ahmedî'nin ana konu dışında din, tasavvuf, felsefe, astronomi, kozmoloji, coğrafya, siyaset, tarih ve tıp gibi bilimlerden yararlanmış olması eseri daha bütüncül bir metin olma noktasına taşımaktadır. Bu çalışma için ele alınacak asıl konu: İskender'e sunulan değerleri tespit etmek, yorumlamak ve de elde edilen değerleri kısaca açıklamaktır.

ARAŞTIRMANIN GEREĞİ

İnsan ilişkileri ve kişisel haz açısından değerler, yaşam serüveninin en mühim gereği ve gerçeğidir. Karşılıklı değerler ve ahlâkî unsurlar olmamış olsaydı tüm insanlık negatif güdülerin esiri olurdu. Bu sebeple insanlık tarihi boyunca ahlak temalı kitaplar çokça yazılmıştır. Nizamü'l-Mülk, *“Küfr ile belki amma zulm ile paydâr kalmaz memleket”* (Nizamü'ü-l-Mülk, 2021: VII) sözüyle memleketin devamlılığını adaletli ve güzel ahlaklı bir yöneticiye bağlamıştır. Bu sebeple akıllı bir hükümdar, kendi egemenliğini muhafaza etmek ve de gücünü artırmak istiyorsa sorumlusu olduğu halka (reayaya) adaletle muamele etmeli, zulümden kaçınmalıdır. (İnalcık, 2020: 59)

Bir gün Tanrı Zeus, insanların içinde bulundukları fenalıklardan etkilenerek kendi kendine şu yargıya varmıştır: *“İnsanların esenliği için çok güçlü ve eşi bulunmaz bir kahraman yaratmak istiyorum. O, insanları tehdit eden bütün kötülükleri yok edecek, fazileti ve gücü dünyanın kurtuluşu olacaktır.”* (Keskin, 2012: 60) Mitolojide olduğu gibi her çağda yöneticinin akıllı, erdemli ve karakter sahibi olması ve bunu halkı için de istemesi, en aranılan özellik olmuştur. Aristoteles için *“bütün parçanın önünde gelir.”* (Aristoteles, 2019: 12) Yani bütün olan halk, parça olan yöneticinin önündedir. Yönetilen toplumun yararına bir politika izlenmediğinde idari kaos ve halkın ayaklanması kaçınılmaz olur. Lider, halkına karşı sorumluluklarını yerine getirirken güzel ahlakın ışığından ayrılmadığında tahtına ve makamına karanlık çökmez.

Yaradan'ın da toplumun da istediği meşru bir yönetim, âdil ve hakkaniyetli bir yöneticidir. Nisâ suresi 58. ayette Cenab-ı Hak: *“Allah size emanetleri ehlinize vermenizi*

ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder. Allah bununla ne de güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitendir, her şeyi görendir.” Buyruluyor. Bu bağlamda toplumsal fayda, insanların mutluluğu nasıl sağlanır; hakkaniyetli, ahlaklı, erdemli yönetici nasıl olunur? Sorusu üzerinden yöneticilik değerlerini ele almak zaruri bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Edebi metinlerden yararlanarak değerleri özümsetmek etkili bir yöntem olacağından Ahmedî'nin İskender-nâme'si bu amaca hizmet edecek en doğru ve muhteva açısından donanımlı eserlerin başında gelmektedir.

Bu bağlamda; Ahmedî'nin "İskender-nâme" adlı eseri değerler eğitimi kapsamında incelenip ele alınması ve eserin bu amaca yönelik kısmının belirlenip tespit edilmesi temel problem olarak belirlenmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Toplumların ve dinlerin insanların iyi ve güzel olanı seçmeleri ve uygulamaları adına tasarladıkları belli başlı normlar vardır. Bu normları belirleyen ise değerlerdir. Aristoteles'in " *düşünce hayattır* " demesi gibi kişi, iyi olanı tercih ederken kendisi için doğru olup olmadığını düşünerek bir sonuca varmalıdır. Tanrı, "Siz kendinizi düzeltmeye bakın" (5. Mâide:105) diyerek kişisel sorumluluk olarak çabalamanın ve düzelmeye öncelikle herkesin kendi nefsi ile başlamasının doğruluğuna değinmiştir. "Çünkü insan, hakikatte kendisinin cevherini belirleyen en yüce kemale, bu kemale ulaşmak üzere bu ilkeler için gayret gösterirse erişebilir." (Özturan, 2013: 58,59) Farabi, ulaşılması gereken kişisel olgunluk mertebesinin, gayret etmek ile işbirliği içerisinde olduğunu söyleyerek değişim ve dönüşümün insan için mümkün olduğunu söylemiştir. Maddi ve manevi olarak değişime açık olmak tekâmül sürecinin bir parçasıdır.

Kişisel değişimde bireysel çabalamanın yanı sıra toplumu disipline eden, toplumun ahlaki çizgisine yön veren, doğru davranışsal yaklaşımları destekleyen, verilen yetkiyi sevgi ile idâme ettirmeyi becerebilen yöneticilerde bu sürece dâhildir. İnsanların içsel huzurunun önemi ile birlikte dışsal huzuru da son derece önem arz etmektedir. İnsanın bu noktadaki huzuru ise düzeni sağlayan yöneticilerin erdem ve ahlakın ışığında, kendi ruhunu besleyen, topluma rol model olabilecek bir karakterde olmasına bağlıdır. Yöneticinin bilgi ve ahlak güzelliği bakımından taşıması gereken vasıflar vardır. Bu vasıflar tarihte yöneticiliği ile dikkat çeken İskender vasıtasıyla ele alınarak geniş bir

perspektifle çalışmamıza kaynaklık edecektir. Hakkında birçok eser kaleme alınan "İskender" tarihe ve edebiyata kattıklarıyla adından ve yaptıklarından çokça bahsedilen bir şahsiyet olmuştur. *"Yaşadığı günlerden başlayarak İskender hakkındaki rivayetler değişik uluslardan hikâye aktaranlar tarafından Çin'den batı ülkelerine, Hata'dan Habeşistan'a kadar geniş coğrafyalarda; şehirlerde, köylerde, dağda taşta, ovada... Her yerde kuşaktan kuşağa aktarıla gelmiştir. Çağımızda da büyük fatihin hikâyeleri aynı hararetle aktarılmakta, okunmakta ve dinlenmektedir."* (Firdevsî, 2015: 24).

Aristo ekolüne bağlı bir filozof olarak İskender'le ortak paydası olan Fârâbî'ye göre İskender, ideal bir yöneticinin karakterini yansıtıyor. Buna göre İskender'in üç önemli karakter özelliği vardır ki bunlar peygambere ait vasıflardır. Buna göre İskender, büyük bir komutan, büyük bir siyasi lider ve aynı zamanda hikmet sahibidir. Yani Aristoteles'ten tevarüs ettiği Yunan felsefe okulunun değerlerinin taşıyıcısı ve koruyucusudur. Son olarak o, ilahî bir misyon üstlenmiş, adanmış bir kişidir. O, sadece İran'ın meşru varisi değil, aynı zamanda Hz. Muhammed'in müjdeleyicisi, onun liderlik vasıflarının taşıyıcısıdır. (Gökcan, 2020: 396). İskender'e ilahi bir misyon yüklenmesi Müslüman Doğu coğrafyasının İskender'i ile Kuran'da bahsi geçen "Zülkarneyn" in aynı kişi olma ihtimalinin sonucudur.

Toplumsal ve kültürel değerler, her ne kadar din ve felsefenin ilgi alanı gibi görünse de divan şairlerinin de dikkate aldığı ve eserlerinde yer verdikleri bir konudur. Ahmedî, XIV. yüzyılda kaleme aldığı *İskender-nâme* adlı eserinde İskender'in kişisel hayatını, tarihe yön vermesini ve başarılarını aktarmasının ötesinde yöneticilik vasıflarına da titizlikle değinmiştir. Yöneticide bulunması gereken özellikler, "insan" kalıbında olması gereken özelliklerdir. Aslında kişi insan olabildiğinde olmayı dilediği her şeyi layıkıyla olabilir. Bu çalışmada, insan olmanın değer yargıları daha verimli aktarılabilmesi adına yönetici rol model alınarak anlatılmıştır. Bir yeri fethetmek ve zarar veren etkenlerden korumak uğraşısı ile ruhu aydınlatmak ve negatif hasletlerden korumak birbirinden çok da farklı değildir. Çünkü en büyük savaş alanı öz benliğimizdir. Hatta en güçlü düşman içimizdeki düşmandır. O zaman amaç, ruhu kibir, aç gözlülük, hırs, haset, cimrilik gibi düşmanlardan arındırmak; tevazu, tok gözlülük, sabır, gıpta, cömertlik gibi duygularla huzurunu sağlamaktır. Buna ise en somut manada keşif ve fetihleriyle doğu ve batı dünyasının büyük fatihi İskender'in yaşamını rol model olarak ilerlemek daha manidar olacaktır. Ahmedî'nin *İskender-nâme'si*, ahlâkî değerler bağlamında 21. yüzyıl vizyonuna ve gelecek yüzyıllara da katkı sağlayacağı su götürmez bir gerçek olduğu için çalışmamıza esas teşkil etmiştir.

Ahmedî; Aristo, Eflatun, Bukrat, Sokrat, Dârâb, Hintli filozof, Hintli bilge ve Bilge Behram gibi karakterleri, İskender'e değerleri aktarmadaki musâhipler olarak tayin etmiştir. Ahmedî kurgu tekniği ile bu karakterleri İskender'e değerleri anımsatan bir rol model olarak seçmiştir. Çünkü insan, hangi yüz yılda yaşarsa yaşasın; hangi milletten hangi ırktan ve hangi dinden olursa olsun değerlerin tarifi değişmez. Ahmedî, konum ve mevki fark etmeksizin bir zahitten, bir bilenden ya da bir âlimden öğüt almanın erdemine işaret etmek için kendisinden on sekiz asır önce yaşamış bir kahramanı rol model alarak hem kendi çağına hem de şimdiki çağa hatta gelecek çağlara insani öğeleri aktarmak istemiştir.

Özetle bu çalışmanın amacı, İskender'e sunulan öğütleri tespit etmek ve bu öğütleri "değerler eğitimi" açısından incelemektir.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Siyasetnâmeler, yöneticilerin beden, ruh, akıl, duygu ve ahlak yönünden yetkin ve istikrarlı olmaları hedef alınarak yazılmıştır. Sanchez, değerlendirmesinde “*Kahraman kültürün ahlaki standartlarının bir sembolü olan gönüllü eylemleri gerçekleştiren kişidir*” der. (Sanchez, 1998: 2) Yani kahramanlar aslında irâdî olarak toplumu temsil ederler. Bu sebeple halkı için örnek olacak kişinin ahlâkî değerler ve rûhî yetkinlik açısından sağlam bir öze sahip olması zaruri bir tavır olacaktır.

Yönetici için sorumlu olduğu toplumda yaşayan insanların nasıl hissettiği, psikolojileri, birbirleriyle olan ilişkileri ve bu ilişkilerin olumlu devamlılığı oldukça önemlidir. Yöneticinin, değerleri kanıksaması ve halkına yansıtması sosyal yaşamın gerektirdiği pozitif dinamiklerin sürdürülebilirliği açısından önemli bir yer tutmaktadır. Kendini değerli ve görülür hisseden toplum; mutlu, huzurlu, sağlıklı ve yaratıcı olur.

Evrensel ve ahlâkî değerlerle donanmış bir yöneticinin halkına rol model olması büyük bir öneme sahiptir. Değerler, birçok farklı metotla aktarılsa da rol model alınarak kahramanlardan yararlanmanın etkili bir yöntem olduğu araştırmacıların da ortak fikridir. Orta, Yeni ve Yakın Çağ hükümdarları için ideal yönetici imajı çizen İskender'in, değerleri kanıksamak ve de kanıksatmak adına çalışmamıza rol model olması ayrıca önem arz etmektedir.

SINIRLILIK

Yüksek lisans tezinin sunduğu imkânlar dâhilinde yönetici için değerleri, tek bir isim üzerinden inceledik. Bu çalışmada genel hatlarıyla öne çıkan, vurgulanan, tekrarlanan değerler ölçü alınarak ilerlendi. Ahmedî'nin "*İskender-nâme*" adlı eserinde birçok değer yer aldığı için araştırma gereği sadece sıkça tekrarlanan "şükür, sabır, güler yüz ve yumuşak huyluluk, cömertlik, ilim, kibir, zulmetmemek/âdil olmak, danışmak, tamahkârlık, şehvet, sır saklamak (ketum olmak), hırs, doğruluk, affetmek, kadına akıl danışmamak, haset etmemek, çalışkan olmak" değerlerinin incelenmesi ile sınırlandırıldı. Baştan sona değerler manzumesi sayılabilecek İskender-nâme'de bütün değerler ele alındığında ortaya İskender-nâme'yi aşabilecek bir metin çıkabileceği görüldüğü için yukarıda belirtilen bir sınırlandırma zorunlu hale geldi.

YÖNTEM

Bu bölümde sıralı şekilde araştırma metodu/yöntemi, verilerin toplanması ve çözümlenmesi bulunmaktadır.

ARAŞTIRMA METODU

Yaptığımız araştırma sosyal bilimler alanında olduğu için yorumlayıcı yaklaşım baz alınarak ilerlenmiştir. Sosyal bilimlerde üç temel toplumsal araştırma yaklaşımı vardır. Bunlar; Pozitivist, yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşımlardır. Bu çalışmamız ile amaç, toplumsal yaşama dair anlayış geliştirmek ve insanların doğal ortamlarında nasıl anlam inşa ettiklerini keşfetmek olduğu için yorumlayıcı yaklaşım üzerinden gidilmiştir. (Neuman, 2014: 183-193)

Ahmedî'nin *İskender-nâme*'sinde İskender'e sunulan değerleri belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Eserdeki beyitler olabildiğince özenli ve dikkatli bir kontrol çalışmasıyla taranmıştır. Araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş, doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır.

VERİLERİN TOPLANMASI VE ÇÖZÜMLENMESİ

Araştırma, nitel araştırma tekniğinden yola çıkılarak doküman incelemesi tekniği ile sürdürülmüştür. Ahmedî'nin İskender'e dolaylı olarak atfettiği aşağıdaki kök değerler çalışmanın temelini oluşturmuştur.

- Şükür
- Sabırlı Olmak / Aceleci Davranmamak
- Güler Yüz ve Yumuşak Huyluluk
- Cömertlik
- İlim
- Kibir
- Zulmetmemek / Âdil Olmak
- Danışmak
- Tamahkârlık
- Şehvet
- Sır Saklamak
- Hırs
- Doğruluk
- Affetmek
- Kadına Akıl Danışmamak
- Haset Etmemek
- Çalışkan Olmak

Araştırmada T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayımlanan Yaşar Akdoğan'ın Latin harflerine aktarmış olduğu, Furkan Öztürk'ün manzum olarak sadeleştirdiği ve de İsmail Ünver'in tıpkıbasım "*İskender-nâme*" adlı eseri doküman olarak kullanılmıştır. Öncelikle çalışmaya kaynaklık eden eserlerin içerik analizi yapılmıştır. Yapılan analiz doğrultusunda İskender'e sunulan değerler belirlenmiştir. Tespit edilen değerlerin bir akış içerisinde düzenini sağlayabilmek için eserin özeti çıkarılmış ve öğüt veren kişiler belirlenmiştir. Elde edilen öğütler, beyitlerin içerik benzerliğine göre yorumlanmıştır. Daha sonra değerlere ilişkin elde edilen bulguların tanımı yapılmıştır.

Din, insan ilişkilerinde ve deneyimlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada ana tema “insan” olduğu için “din”den beslenme gereksiniminden kaçınılmamıştır.

1. BÖLÜM

1. AHLÂKÎ DEĞER KAVRAMINA İLİŞKİN ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde ahlaki değerler, bunların amacı, önemi, tarihi gelişimi ve felsefi açıdan bilgi verilerek bir yöneticide olması gereken değer ve yargılar kavramlar açısından incelenmiştir. Asıl konumuz olan bir siyaset kitabı olarak *İskender-nâme*'ye geçmeden önce ele aldığımız değerlerin genel tanımları, güncel çalışmalardan istifade edilerek ele alınmıştır.

1.1 Değer Nedir?

Hayatını hakikati aramakla geçiren ve " insan ne ile yaşar?" sorusunu soran Tolstoy, herkes için farklı cevapları olabilecek bir soru yöneltmiştir. Kimi parası, kimi, karısı, kimi kocası, kimi çocukları, kimi sevdikleri ile yaşar. Peki, insan ne olmadan yaşayamaz? İnsan değerleri olmadan yaşayamaz. Aslında değerleri olmadan insan da olamaz. İnsanı diğer canlılardan ayıran da özümlediği ve uyguladığı değerleridir. İnsan her ne kadar akıl ve düşünme yetisi ile donatılmış bir yaratıma sahip olsa da kendi içine baktığında adaleti, sevgiyi, merhameti yani "insan" imgesine layık vasıfları göremiyorsa akli ruhuna sadece can çekiştirir. Mann, " *İnsana ne kadar yüce bir akıl verilmiş olursa olsun, bu akıl ne kadar ustaca eğitilmiş olursa olsun, eğer adalet duygusu, insan sevgisi ve göreve adanmışlık içinde yönlendirilmiyorsa bu aklın sahibi, sadece daha ihtişamlı, daha tehlikeli bir barbardır.*" diyor (Power, Nuzzi, Narvaez Lapsley ve Hunt, 2018: xviii) Yani Mann'e göre eğitim ve bilgi, ahlaki eğitim ve erdem olmadan anlam kaybına uğruyor.

Değerler konusuna gelecek olursak: "*Değerlerin değerini ortaya koymak felsefenin işidir. Ancak bu tek tek değerlendirmeler için bir ölçü vermek iddiası değildir. Bu, sadece bazı farklı insan ve kişi fenomenlerinin farkına varılmasını sağlama çabasıdır, öyle ki realitede değer konularında ortaya çıkan ayrılıkları meşru göstermek için insanlar felsefeye sığınmasınlar.*" (Kuçuradi, 2020: 15) O zaman değerlerin yalnızca felsefenin alanı olduğunu düşünmek hem değere değer verirken karmaşa yaşatır hem de daha birçok alanı ilgilendiren değeri değersizleştirir.

Yukarıdaki paragraftan da anlaşılacağı üzere değerler eğitimi tek bir ilim dalının içinde görmemek gerektiği ve farklı ilimleri kapsadığı gayet açıktır. Fakat değerler eğitimi ile gerçekleştirilmek istenen hedef bilinse de tam olarak neyi kapsadığı net değildir. Değer

ve ahlak, bazılarına göre eş anlamlı olduğu için hayatın farklı bölümlerinde değerden "ahlak" söz edebiliriz. Değerler eğitimi; siyasi, ekonomik, dini ve demokratik gibi birçok alanda temel prensip olduğu için bu alanların tümüyle ilgilidir. Bu demektir ki, malzemesi insan olan her alanda insanın değerlerle yolu kesişiyor.

Değerler kavramı birçok bilim alanının etkilendiği ve ortaklaşa kullandığı bir terimdir. Buna bağlı olarak dünyada ve Türk tarihinde birçok araştırmacının incelediği ve üzerinde titizlikle durduğu bir konu olan "değerler" anlam olarak da çeşitlilik göstermektedir.

- TDK, değer kavramını *"Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü."* (TDK, 2019)
- Doğanay, *"yaşamımızı etkileyen, yaşamda önem verdiğimiz düşünceler";*
- Ulusoy ve Toy, *"herhangi bir sosyal yapının işleyiş ve devamının sebebi olduğu düşünülen; aynı sosyal yapı tarafından tasvip ve teşvik gören, korunmaya çalışılan inanışlar";*
- Allport, *"psikolojik olarak bağlanılan, sahip olma ya da koruma güdüsüyle çaba ve gayret gösterilen şeylerin değerli olarak görüldüğünü."* (Bozkurt, 2019: 3-4)

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere değerler yaşamın her alanına etki eden bir güce sahiptir. Değerlendirmeden bir değer edinmek olası değildir. Yetişkin bir insanın kendisini ve çevresini değerlendirmesi insan olabilme kimliğinin zaruri şartıdır. Değerlendirme, düşünme yetisine sahip bir birey için yaşamda var olabilmenin ve insan yapısının gereği olan bir fenomendir.

1.1.1. Değerlerin Amacı ve Önemi

Değerler, kişinin yalnızca kendisini değil toplumu da kapsayan çok yönlü bir amacı hedeflemektedir. Bireysel doğru da yanlış da toplumu etkilemekte ve toplumun dinamiğine yön vermektedir. Düzenin içerisinde var olabilmek ve doyuma ulaşmak için toplumsal normlarla uyum içerisinde olmak önemlidir. Bireyin çevresinden ve yaşadığı toplumdan değer görmesi zaruri bir ihtiyaçtır. Bu noktadan hareketle kişinin kendini toplumda var edebilmesi ve karakterize bir öz kimliğe sahip olabilmesi değerleri

özümsemesi ile ilintilidir. Değerler özümseyip ruha giydirildiğinde kişinin yaşadığı topluma sorumluluğu ve bağlılığı artar. Bu da dengeli bir yaşam şeklinin ortaya çıkaracağı huzuru ve mutluluğu beraberinde getirir. Yani birey, kendine sağlam ve güvenilir bir liman edinir.

"İnsanın değeri, tek tek kişilerin yaşadıklarıyla, tür olarak insanın yapı imkânlarını genişleten yaşantılarıyla ve ortaya koydukları eserlerle olur. Tür olarak insana değerini sağlayan böyle tek tek kişilerdir. Kişilerin her çeşitten etkinlikleriyle ve kişilerarası ilişkilerde yaşayıp gerçekleştirdikleriyle değerlendirilir insan." (Kuçuradi, 2020: 56)

Etkileşim içerisinde bulunan kişilerin yaşam alanlarını daha konforlu hale getirmeleri ve sosyal düzenin otokontrolünü sağlayabilmeleri adına değerlerin davranışlara pozitif manada entegre edilmesi zaruri bir ihtiyaçtır. Birlikte etkileşim içerisinde olan insanların sosyal davranışlarını kontrol ederek makul ve kabul edilebilir bir davranış geliştirmesi genel bir kabuldür. Aristoteles, yapılan eylemlerin insanların karakterlerini gösterdiğini savunur (Aristoteles, 2018: 63). Peki, bireyin karakter oluşumunu etkileyen ve şekillendiren doğru davranış nedir? Doğru davranış, bir başkasına zararı dokunmayan; şahsi çıkarlardan arınmış; herkesin menfaatine olan davranışlardır.

Faydalı, doğru, hayırlı ve herkesin ortak menfaatine yaraşır davranış geliştirmek mutasavvıflar, divan şairleri, felsefîler ve dinler için temel prensip olmuştur. Mutasavvıflar tasavvuf için, her güzel huyu benimsemek ve her kötü huydan sıyrılmaktır, demiştir. Şeyh Gâlip'in:

*Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dide-i ekvan olan âdemsin sen beyti,*

Antik Yunan felsefîlerinin " iyi idealleri", Cenab-ı Hakkın, *"Muhakkak biz insanı ahseni takvimde yarattık."* (95.Tîn: 4) ayeti, doğru ve ölçülü davranmak hususunda rehberlik edecek kaynaklardır.

Değer yargıları toplumun ötesinde evrensel bir kimliğe sahip olup iyileştirmeyi ve doğru olana ulaştırmayı amaçlamaktadır. Merhamet, cömertlik, adalet, tevazu gibi iyi; zulmetmek, cimrilik, haksızlık, kibir gibi kötü olarak adlandırılan değerler, insan sıfatıyla tesmiye olunan tüm canlıları ilgilendiren olgulardır. *"Toplumsal değerlerin temelleri, toplumda değil fiziksel evrende ve tek tek her insandadır. İnsan, iyi ve kötünün bir*

karmaşası, çevreye uyum gücünde olan bir varlık ve doğal düzenin bir parçasıdır." (Sönmez, 2020: 35) Düzenin içerisinde var olabilmek; gelecek nesillere mutlu ve erdemli bir miras bırakabilmek için değer sistemini yaşama entegre etmek ve içselleştirmek hususi önem taşımaktadır.

1.1.2. Değerler Tarihine Genel Bir Bakış

Değerler kavramı, tarih olarak insanoğlunun yaratılışı ile özdeş bir zamanı kapsamaktadır. Beşeri yaratılışın başlangıcı olarak kabul edilen Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın kendilerine yasak kılınan meyveyi (buğday, başak, üzüm, incir) yemeleri tarihsel olarak ilk karşı geliştire. Ve bireysel terbiye kanununun da başlangıç noktasıdır. Terbiye, Arapçadan alınmıştır: Arapça tarbiya, 'öğretim, yetiştirme' anlamlarına gelir (Eren, 2007: 508). Terbiye ve eğitim eş anlamlı olmaları hasebiyle eğitimin yaratılışı da insanın yaratılışı ile aynı tarihi kapsar.

Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın emre itaat etmemeleri ve cennetten men edilmeleri değer yargılarının tarihsel sürecini başlatmıştır. Çünkü düzenin korunması ve bekası, istenen davranışların yerine getirilmesi ile mümkündür. Kuralları ve yasaları ihlal, her konumda ceza ile karşılık bulacaktır. Hz. Âdem ve Hz. Havva rabbine karşı geldiğinde ruhlar âlemi olan cennetten kovuldular. Bu karşı gelişi yapan Hz. Âdem ve Hz. Havva ise Tanrı tarafından, bir çocuk ise ebeveynleri tarafından, bir öğrenci ise öğretmenleri tarafından, toplumsal bir karşı gelişse devlet tarafından ve bir kul olarak yine tanrı tarafından cezalandırılacaktır.

Bu konu Kur'an-ı Kerim'de Bakara suresi 35, 36 ve 37. âyetlerde şu şekilde izah edilmiştir: *"Ey Âdem, eşinle beraber cennete yerleşin, oradaki nimetlerden istediğinizi bol bol yiyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zâlimlerden olursunuz"* dedik.

Fakat şeytan, o ağaç yüzünden ikisinin de ayağını cennetten kaydırды ve içinde bulundukları nimetten onları ayırdı. Biz de onlara: "Haydi, birbirinize düşman olarak yeryüzüne inin! Siz orada belli bir zamana kadar kalacak ve ondan faydalanacaksınız" dedik.

Sonra Âdem, Rabbinden öğrendiği sözlerle Allah'a yalvardı, tevbe etti, Allah da tevbesini kabul buyurdu. Doğrusu O, tevbeleri çok kabul eden, nihâyetsiz merhamet sahibi olandır (2. Bakara: 35-36-37).

İlk insana kadar uzanan ahlak öğretisi dönemin şartlarına göre şekil alarak doğru ve iyi olana ulaşmak için yol gösterici olmuştur. Geçmiş yaşantılardan örnek alıp onların deneyim ve tecrübeleri ışığında yol almak daha istikrarlı bir ilerleyiş ve daha pragmatik bir sonuç ortaya çıkaracaktır. Aslında birçok eser değerler eğitimi kapsayıcı özellikler taşımaktadır.

Öncelikle Kur'an-ı Kerim ve Kitâbı Mukaddes gibi kutsal kitaplar, evren ve hayatın düzeni hakkında bilgi verir; akıl ve irade sahibi insanları doğru ve iyi olan davranışları tercih etmeleri hususunda uyarır. "*O boş bir söz değildir.*" (86. *Tarık: 14*) âyeti ile Kur'an kelimelerinin doğruluğu, iyiyi, güzeli ve hak olanı aktaran normlar bütünü olduğu açıkça anlaşılmaktadır. İnsanlığın ruhuna, vicdanına ve aklına hitap eden Kur'an, insanlık için hidayet, mutluluk ve huzuru amaçlamıştır.

Yusuf Has Hâcib'in nasihatnâme ve siyasetnâme mâhiyetindeki Kutadgu Bilig'inde, Edib Ahmed'in ahlaki konulara ağırlık verdiği Atabetü'l-Hakayık'ında, Genceli Nizâmî'nin ve Ahmedî'nin İskender-nâme'sinde, ideal insan ve ideal hükümdar portresi çizilmiştir. Ve yine altı yüz yıllık köklü bir geçmişe sahip divan edebiyatında da değerler üzerinde durulmuştur. Divan şiirinde değerler eğitimi Yavuz Bayram; Ebednâme, Edebnâme ve Aşknâme adlarıyla ayrıntılı bir şekilde inceleyerek bu alana kıymetli katkılarını sunmuştur. Değerler, tarih boyunca birçok filozof ve âlim tarafından irdelenen ve kaleme alınan önemli bir konu olmuştur. Çünkü kitaplar, hakikati göstermedeki en sağlam yol haritalarıdır.

1.1.3. Yönetici Açısından Değerler

Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si bir siyasetnâme örneği olarak insanın temel özelliklerini karakterize ederek ideal yönetici için genel bir çerçeve çizmiştir. Ahmedî için ideal yönetici, değerleri özümsemiş ve bunları içselleştirmiş; fânî olan yaşamı bâkî olan yaşama tercih etmeyen kişidir. O, yöneticide olması gereken adâlet, merhamet, cömertlik, tevazu, sabır, vb. gibi özellikleri neredeyse eserin tamamına yaymış ve bu özellikleri insân-ı kâmil olabilmenin gerekliliği olarak görmüştür. Aslında hakikatin bir sır olduğunu ve de o sırı yalnızca hakedenlerin ulaşacağını anlatmak istemiştir. Aşağıdaki beyitler Ahmedî'nin bu düşüncesine kaynaklık etmektedir.

Bu siyerle ger sen ülfet bulasın

Mahrem-i Halvet-geh-i üns olasın

Nefs k'ola bu sıfat aña bezek
Lâyık olur k'ide_aña secde melek
Ger behîmiyyetden isterseñ necât
Sende cem' ola gerekdür bu sıfât
Oh bigi togru bu işlerde temâm
Kim idesin Kâbe Kavsên'i makâm
Kimde kim yoh bu sıfatlar fî'l-mesel
Râst "ke'l-en'âmdur belhüm adal" (Ahmedî, 2018: 242).

Yönetmek bir sanattır. Bu sanat; ancak adalet, akıl ve güzel ahlakla sürdürüldüğünde maddeden manaya intikal eden başarılı bir idari yapı ortaya çıkar. İyi yönetmek ya da kötü yönetmek arasındaki tercih, aklın kalp ile olan işbirliğinin sonucundaki karara bağlıdır. Akıl bu noktada sahibini yalnız yönetirse iyimserliğin ötesinde kalarak daha duygusuz ve gaddar bir siyaset algısı gün yüzüne çıkar. Mâverdî, ideal hükümdar portresini şu özelliklerle verir: Halkın kalplerini adalet, fazilet ve insaf ilkesi ile birleştirmek; nefsinin şehvetten, kötü arzulardan temizlemek; iyiliği iyilikle mükâfatlandırıp kötülüğü hak ettiği ceza ile dengelemek; tecrübeli ilim erkânı ile istişarede bulunmak; cesur ve donanımlı bir ordu kurmak. Mâverdî için düşmanın isteklerini kırabilmek bu hususları yerine getirmekle mümkün olacaktır (*Mâverdî, 2000: 159*). Bu erdemleri kendine düstur edinen yönetici, halkının refahını, huzurunu, mutluluğunu her şeyin üstünde tutar; despot ve adaletsiz bir yönetim şekline şiddetle uzak durur. Aristoteles, *Politika*'sında "*Her insan, manevi ve zihni iyilikten pay aldığı ve bunlara dayanan hareketleri yaptığı ölçüde mutlu olur.*" der (Aristoteles, 2019: 242). Değerler, iyiliğe hizmet eden araçlar; iyilikler, kişinin mutlu olabilmesini sağlayan ölçütlerdir. Tusî'ye göre iyilik ve mutluluk önce hayal edilmeli. Çünkü ona göre tasavvuru gerçekleşmemiş bir düşüncenin icraatı olası değildir (Tusî, 2021: 60). İnsan, öncelikle iyi olmaya niyet etmeli ve tabi ki bunu gerçek manada istemeli ve sindirmeli... Mutluluğun aracı unsuru olan iyiliği, gerçek manada özümlemelidir. "Herkesin iyiliği kadardır mutluluğu" denilebilir. Aristoteles, Tanrı'nın kutsal ve mutlu olmasını, doğası gereği iyi olmasına bağlar. Onun için "En iyi olan ve en iyi hareket eden şehir, mutlu şehirdir; iyi eylemlerde bulunmayanların mutlu olmaları olanaksızdır. Oysa erdem ve zekâ olmadan bir şehrin iyi eyleminden söz edilemez. Bir ulusun cesareti ya da adaleti yahut bilgeliği,

bunlardan pay almış olduğu için kendisine âdil, bilge, zeki denilen bir bireyle aynı durumdadır ve onunla aynı biçimde kendisini gösterir (Aristoteles, 2019: 242-243). Yönetici, içindeki iyiye sahip çıktığında ve idaresinde olan kişilere "iyi insan" yanını gösterdiğinde saltanatı da mutluluğu da bâkî olur.

Kutadgu Bilig'de Ögdilmiş Hakan'a, hükümdarlık için dört şeyi önermektedir:

Adının iyi olarak kalmasını istersen

Şu dört şey gerekli, unutmamalısın

Biri kavli bütün, dili doğru olmak

İkincisi ile hayırlı töre yapmak

Üçüncüsü eli bol ve açık olmak

Halka merhametli davranmak

Dördüncüsü düşmana boyun eğdirmek

Ülkeyi yönetmek için cesur olmak (Hacib, 2020: 434).

Yönetimde erdem ve güzel ahlak, değerlerin en değerlisidir. Yönetici bu değeri halkına yansıtabildiğinde hem kendi hem de ona tabi olanlar mutlu olur. Mutlu olan halkın ise yönetime bağlılığı ve sevgisi tamdır. Burada bağlılık ve sevgi aynı anda olamayabilir. Halkın yöneticisine bağlılığı için tam bir sevgi gerekir mi? Tam bağlılığın olduğu yerde noksan bir sevgi olamaz mı? Machiavelli için halkın yöneticisini seviyor olmasından ziyade nefret etmemesi daha önemlidir. Machiavelli, burada bir soru ortaya atar: "*Korkulmaktansa sevmek mi daha iyidir, yoksa tersi mi? Sorunun yanıtı şudur: Kişi her ikisini ister; ama bunları bağdaştırmak zor olduğu için, ikisinden birinin olmaması gerekiyorsa sevmektense korkulmak çok daha güvenlidir.*" (Machiavelli, 2019: 98) Yani insanın güvendiği birine bağlı ve sadık olması daha olası bir çıkarımdır. Bir yönetici, içeriden ve dışarıdan gelen tehditleri halkına sunduğu bu güvenle daha aza indirgeyebilir. Machiavelli: "*Prens insanların sevgisini kazanamasa bile, nefretten kaçınacak şekilde korku uyandırmalıdır; çünkü korkulmak ve nefret edilmemek pekâlâ bir araya gelebilir; prens yurttaşlarının ve uyruklarının malına ve kadınlarına dokunmadıkça, bu durum böyle sürüp gider.*" (Machiavelli, 2019: 98) İçerisinde nefret barındırmayan korku, aslında güvenli bir çekimserlik ve saygı anlamına gelir. Halkına zarar vermeyen, onların menfaatine kararlar veren, mallarını ve mülklerini muhafaza eden yönetici, halkının sevgisine muktedir olamasa da nefretine de layık olmaz.

1.1.4. Felsefî Açıdan Değerler

"Din hastalıkların; felsefe ise sağlıklı insanların tedavisiyle ilgilenir. Peygamberler hastaları, hastalıklarının artmaması, hatta onların bütünüyle iyileşmesi için tedavi ederler. Filozoflar herhangi bir hastalık bulaşmaması için, sağlıklı insanların sağlığını korur." (Kahraman, 2012: 8) Felsefe, insan için ne kadar önemliyse felsefenin öznesi olan insan da felsefe için o denli önemlidir. Çünkü insan ve felsefe birbirlerini tamamlayan iki önemli olgudur. Felsefe, gerçek ya da hipotetik insan modeli için bakış açısı geliştirebilmeyi hedeflemektedir. Kişisel bir yaşam şekli ve dünya görüşü oluşturabilmek adına yaşamsal normları yorumlar ve değerleri temel alarak değerlendirir. Yani felsefe, yaşamı daha iyi algılayabilmek için bir tarz ve vaziyet geliştirmek adına rehberlik eder.

Yaşanan her şey doğru analiz edilip özün derinliklerine inilebildiğinde ilk anda fark edilmesi olanaksız gibi görülen iyinin ve doğrunun kapıları sonuna kadar açılır. Aristoteles, ruhu iyi olanları tam anlamda "iyi insan" olarak görür. İnsana özgü erdemin, yani insanın en büyük potansiyelinin ne olduğu sorusuna Aristoteles şu yanıtı verir: *"Ruhun akıl ögesi uyarınca etkinlikte bulunması, en azından bu öge olmaksızın etkinlikte bulunmamasıdır."* (Mesnarıç, 2011: 52) Ruhun tamir edilmesi kişisel bilgeliğe ulaşmayı mümkün kılacaktır. Kişi akıl aracılığıyla kendi bilgeliğine varabildiğinde ondan en doğru cevapları alır. Ruh sağlığı ve toplum sağlığı birbirlerini tamamlayan ve bir diğeri olmadan ideal insan imajına ulaşılmayan önemli iki öğedir.

Toplumun insanlardan insanların da yöneticilerden beklediği karşılıklı değer yargıları vardır. Bu değerler her ne kadar toplumsal kural olarak yerine getirilse de ya da yerine getirilmeye çalışılsa da asıl gaye asgari müşterekte buluşabilmektir.

Bakara Suresi, 7. ayette: *"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir; gözlerinin üzerinde perdeler vardır. Ve büyük azap onlarındır"* der. Kalbin mührü, ruhu hayvânî sıfatlardan arındırarak mananın tecellisine yöneltmekle açılır. Hayvânî sıfatlar nefsânî hevâların meyline tabidir. Erzurumlu İbrahim Hakkı, hevâ, "akılsızların makamıdır," der (Hakkı, t.y. 826). Aristoteles, haz peşinde koşan insanın akli melekelerini doğru kullanamayacağını ve de hiçbir şey düşünmeye muktedir olamayacağını söyler (Aristoteles, 2018: 149). Akıl sahibi ve akıl baliğ olan bir bireyi diğer canlılardan ayıran ise düşünme gücü, işlediği fiiller ve yaptığı amellerdir. Cenab-ı Hakk'ın "eşref-i mahlûkat" sıfatına mazhar olmak ise insânî sorumlulukları yerine getirmekle mümkün olur.

İyi de kötü de insanın özündedir. Karar mekanizması olan irade, kişinin kendisi için doğru olan tercihi yapmasına olanak sağlar. Tefekkür ise iradenin yolunu aydınlatır; aydınlanmış bir irade, daha berrak bir kalbin habercisidir. Karanlık duygulardan arındırılmış bir kalbin aynası, balçıktan örülmüş bir avuç toprak da olsa aynanın aksettiği, kalbin saf, temiz ve duru halidir.

Toplumu oluşturan kişiler ve yöneticilerinin, olgunlaşıp gelişmesi için değer yargılarının öğretilerine odaklanması gerekir. Duygularına hâkim olması, ihtiraslarını sınırlaması ve zorluklara sebat göstermesi, kendiyle birlikte sorumlu olduğu toplumu da ilgilendirir. Yöneticinin, halkını dengede tutabilmesi için daha pozitif davranışlar sergileyip onlar için örnek bir profil oluşturması önemlidir. Toplum barışını sağlamak, huzurlu ve mutlu bir halk oluşturmak liderin âdil, basiretli, donanımlı ve yetenekli olması gibi özelliklere riâyet etmesi ile paralel gider.

2.BÖLÜM

2. AHMEDÎ'NİN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

2.2 Hayatı- Edebi Kişiliği

XIV. yüzyıl sonları ve XV. yüzyılın başlarında yaşadığı kabul edilen Ahmedî, Eski Türk Edebiyatı'nın Anadolu ve Rumeli'de gelişme gösterdiği dönemlerde yaşamış en önemli şahsiyetlerden biridir. Şairin hayatı hakkında bilgiler kısıtlı ve ihtilaflı olduğu için net bir bilgiye dayandırmak güçtür. Ahmedî mahlasıyla ünlenen şairin asıl adı Kâtip Çelebi'ye göre Taceddin İbrahim bin Hızır'dır. Hamzavî'nin kardeşi olan Ahmedî, Şehzade Süleyman'ın kasidecisi ve manzum aşk hikâyelerinin de takdimcisidir. Türk edebiyatının ilk *İskender-nâme* yazarı olmasının dışında bu eserin sonlarına doğru yer alan ve Osmanlı tarihini konu alan "Dâsitân-ı Tevârih-i Âl-i Osman" adlı kısmın yazarı olması onu, tanınan bir şair yapmaya yetmiştir. Türk İslam edebiyatının kurucu şairlerinden biri olan Ahmedî'nin en meşhur eserlerinden biri, *İskender-nâme*'dir.

Doğum tarihi ve nereli olduğu hakkında kesin bir mâlûmât olmamakla birlikte H. 735/ M.1334-35 yıllarında doğduğu seksen yaşını geçmiş olarak H. 815 / M. 1412 yıllarında öldüğü düşünülmektedir (Ünver. 1983: 3). Doğum yeri hakkında da çelişkiler vardır. Şuarâ tezkirelerinde Sivas, Amasya ve Germiyan bölgeleri zikredilmektedir. Ahmedî'nin doğum yerini bildiren ilk kaynak Latîfî Tezkiresi'dir ve Sivaslı olduğunu kaydetmiştir. Taşköprüzâde ise Germiyanlı olduğunu söyler. Mecdî Efendi ve Âşık Çelebi de şairin Germiyanlı olduğunu bildirir. Gelibolulu Mustafa Âlî, Sivaslı olduğu konusunda nettir. Kâtip Çelebi de Germiyanlı olduğunu kaydeder. Nihat Sami Banarlı, şairin eserlerini, ürettiği yer olması hususuna dikkat çekerek Germiyanlı olduğu görüşüne yakındır (Kortantamer, 1993: 5).

Ahmedî'nin Germiyanogulları bölgesinde yaşamış olması ve de şairliğinin gelişim sürecinde orada bulunması nedeniyle araştırmacılar onun Germiyanlı olduğunu düşünürler. Ancak Tunca Kortantamer, Germiyanlı olmadığına dair farklı bir görüş ortaya atar. Ahmedî'nin üç farklı şiirinden örnek vererek orada geçen Rûm ve Uc kavramlarına dikkat çeker. Bahsi geçen şiirler şu şekildedir:

Sabâ verurisen Rûm'a selam it benden

Ver ger hâlüm sorarlarsa haber virgil ol ahaba

Ki sizden ayru düşiben giriftâr olalı Uc'a

Ta'amum derd-i dil oldı şerâbum derd-i hunâbe

Şairin burada Rûm'u kendi memleketi, Uc'u ise gurbet olarak belirttiği gayet açıktır.

"Rûm'dan Sivas ü Tokat'ı aldı ol

Canik'i alup Samsun'a geldi ol

Çünkü oldı ol dâhı feth ana

Döndi girü dâr-ı mülkinden yana

Tâ be hadd-i Antâliye şehr ü diyâr

Kâmusını feth itdi ol şehriyar

Beyitte geçen Rûm, Amasya, Sivas ve Tokat şehirlerini ifade etmektedir. Şair buraların kendi yurdu olduğunu söylemektedir. Uc, Germiyan ve Batı Anadolu bölgelerini ifade etmektedir. Şair bu bölgede ise kendini yabancı hissettiğini dile getirmiştir.

Kortantamer'in öne sürdüğü üçüncü şiirde şöyledir:

Niçe kim rûzigâr eskir benüm ışkum olur tâze

Ne rencüme nihayet var ne hod derdüme endâze

İ binüm derdümi gören nolısar hâlümi soran

Serencâmum nolasıdur kıyâs eyle serâgâze

Cemâlün vasfiyile Ahmedî nazmı safâsından

Amasiya urur ta'na bugün Mısır ile Şîrâz'e

Bu beyitlerde de Ahmedî'nin yaşlılık döneminde Amasya'da bulunduğu açıkça görülmektedir. Kortantamer ayrıca şairin "Sonumuzun ne olacağını başlangıca bakarak anla" ifadesinin tasavvufî manası dışında şairin "Amasya'da başlayan yaşamının yine Amasya'da son bulacağı" anlamında da kullanmış olabileceğine dikkat çekmek istemiştir.

Ahmedî'nin ilk eğitimini nerede ve kimlerden aldığı hususunda net bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak Gibb'ten aldığımız bilgiye göre, genç yaşlarında öğrenimini geliştirmek amacıyla Kahire'ye oradan da Arap kültürünün merkezi olan büyük şehirlere gider. Orada Hacı paşa ve Fenârî adında iki Türk genciyle dost olur. Taşköprü-zade'nin ve kendisinden sonra gelen bütün tezkirecilerin aynen ya da kısmen değiştirerek

naklettiklerine göre mezkûr üç genç Hoca Şeyh Ekmelüddin'in rahle-i tedrisinde bulunmuşlardır. Şeyh Ekmüliddin bu üç gencin gelecekte meşgul olacakları alanları merak ettiği için onları geleceği okumakta şöhret sahibi, esrar-ı hafıyyeyi ortaya çıkaran zatın hücrelerine götürür. Bu kabiliyetli zat, üç gencin alinyazılarının âyînesine bakıp Hacı Paşa'ya, tıpla meşgul olacağını; Fenârî'ye, ilim sahibi olacağını; Ahmedî'ye ise, zamanını şiirle geçireceğini, ulum-i küllîyeyi ihmal ederek husûsî bazı sanatlara yöneleceğini söyler ve bu kehanet aynıyla vâki olur (Gibb, 1999: 17).

Ahmedî'nin Mısır dönüşü Germiyan Bey'i Süleyman Şâh'ın yanına gittiği bilinmektedir. Ahmedî'nin yalnız Germiyanogulları beyliğine değil Aydınoğulları beyliğine de intisap ettiği farklı kaynaklarda yer almaktadır. Ahmedî'nin eseri olduğundan şüphe edilmeyen Mirkâtü'l-edeb manzumesi ile Mîzânü'l-edeb ve Mîyârü'l-edeb adlı iki kasidenin Aydınoğlu İsa Bey'in oğlu Hamza Bey için yazıldığı bilinmektedir (Çetin, 1952: 3-4). Bu bilgi, şairimizin Aydınoğullarıyla ilişkisinin olduğunu gösterse de, ilk olarak Germiyanoglu sarayında mı yoksa Aydınoğlu sarayında mı bulunduğu hususuna netlik kazandırmamaktadır. Ahmedî'nin Osmanogulları ile de ilişki kurduğu söylene de bu intisabın ne zaman olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. *İskender-nâme*'deki bir beyti yanlış değerlendirerek yola çıkan T. Jozsef, Ergun ve Banarlı şairin Yıldırım Bayezid'in yanında bulunduğunu bildirmektedirler. Bu yanlış değerlendirme dışında Yıldırım Bayezid ile Ahmedî ilişkisini doğrulayacak bir belgeye raslanmamaktadır. Kimi kaynaklarda Ahmedî'nin Timur'la da ilişki kurduğu söylenmekte hatta bir hamam hikâyesi anlatılmakta ise de bu karşılaşmanın gerçek olduğu hususunda kesin bir bilgi yoktur (Ünver, 1983: 4). Kortantamer, Ahmedî Timur ilişkisinde Ahmedî ile Ahmed-i Dâ'i'nin karıştırılmış olabileceğini söyler. Çünkü Ahmed-i Dâ'i'nin Çağatayca şiir yazdığı bilinmektedir. Çağatayca, Timur İmparatorluğu'nun da edebiyat dili olduğu için Ahmedî ile Ahmed-i Dâ'i'nin karıştırılmış olabileceği fikri akla yakın gelmektedir.²

² Ahmedî ve Timur arasında geçen hamam hikâyesi şöyle anlatılır: Timur, Germiyanoglu diyarına girdiği zaman Molla Ahmedî'yi huzuruna çağırmişti. Molla ona yâren olmuş, o da Molla Ahmedî'nin yârenliğine meyletmişti. Bir gün birlikte hamama girmişler., Timur, "hamamdakilere kıymet biç" demişti. Molla, "peki" dedikten sonra "Şu bin dirhem, şu şu kadar eder" diye hamamdakilere kıymet biçmişti. Timur, "Bir de bana kıymet biç" deyince "Seksen dirhem edersiniz" diye cevap vermişti. Timur'un canı sıkılarak "Hiç de âdil davranmadın, sadece peştemalim seksen dirhem eder" demişti. Bunun üzerine Molla Ahmedî şöyle dedi: "Ben de zaten ona kıymet biçtim. Siz bir dirhem bile etmezsiniz." Emir Timur bu şaka yollu cevaptan çok hoşlanmış ve kakkahayla gülerken hamamda yanında bulunan altın ve gümüş eşyalarını ona vermişti. Bunlar küçük bir hazine değerindeydi (Taşköprülüzâde, 2007: 63).

Ahmedî'nin son olarak da Osmanoğulları'nda yaşadığı ve Emir Süleyman'a hizmet ettiği bilinmektedir. Ahmedî'nin Emir Süleyman'dan yakınlık ve ilgi gördüğü, Dîvân'ındaki şiirlerinden, İskender-nâme'yi eklemeler yaparak ona sunmasından, Cemşîd ü Hurşîd ve Tervîhü'l-ervah adlı mesnevilerini onun adına yazmasından, ayrıca Enverî'nin Düstûr-nâme'deki beyitlerinden anlaşılmaktadır (Ünver, 1983: 4). En çok yakınlık gördüğü koruyucusunu kaybeden Ahmedî, Emir Süleyman'ın ölümünün ardından Mehmet Çelebi'ye yakınlık gösterir. Kortantamer, şairin Divan'ındaki sekiz şiirini Mehmet Çelebi için yazdığını ifade eder; ancak eskiden Emir Süleyman'a olan yakınlığı ve çevredekilerin iftiraları sebebiyle çok da sağlam bir ilişki söz konusu olmaz.

Ahmedî'nin ölümü ile ilgili de ihtilaflar söz konusudur. Mecdî Efendi'ye göre seksen yaşını aşmış olarak H. 815 / M. 1412 yılının sonlarında Amasya'da ölmüştür. Diğer bir söylenti ise şairin Kütahya'da ölmüş olabileceğidir.

Ahmedî yaşadığı yüzyılın en çok eser veren şairlerinden biridir. Anadolu sahası Klasik Türk şiirinin de kurucu isimlerinden olan Ahmedî, şairliğinin yanı sıra bilgin, öğretmen ve bürokrattır. *İskender-nâme* adlı mesnevisinde yer verdiği astronomi, tıp, coğrafya, psikoloji ve soyut ilimlere olan hâkimiyeti, onun bilginliğini gözler önüne sermektedir.

Konunun akışını durdurup araya girmesi şairin öğretici kimliğini ortaya koymaktadır. Ahmedî eserlerinde sade bir Türkçe kullanarak halk tarafından anlaşılır olmayı hedeflemiştir. Gibb, samimi ve saf bir düşünce sahibi olan Âşık Paşa'nın bile tenezzül ettiği sesteş kelimelere Ahmedî'nin ehemmiyet vermediğini söylemiştir. Ancak Orta-Çağ mesnevicilerinde olduğu gibi tahammül edilmez söz uzunluğu Ahmedî'nin de yakasından düşmeyen bir kusur olmuştur (Gibb, 1999: 176).

Kurucu ve mütefekkir şair Ahmedî, şiire yeni bir soluk getirmiştir. Şiir zevki ve dil özelliklerini en iyi şekilde kullanması onu, döneminin en başarılı şairlerinden biri olma statüsüne taşımıştır. Bu sebeple Ahmedî'nin şiirde kalemine güveni tamdır. Hatta İranlı şairlerden Selman ve Sa'dî'nin defterini dürdüğünü aşağıdaki beyitle ifade eder:

Yazalı Ahmed'i dîvânını nakşın

Dürildi defter-i Selmân u Sa'dî (Ahmedî, 1988: 685/7)

Ahmedî hayata, siyasete, sanata, dine dair görüşlerini şiir diliyle kayda almış ve ortaya koymuştur. Tasavvufi bilgi ve düşüncesi oldukça kuvvetlidir hatta İsmail Ünver,

Türk edebiyatındaki ilk mevlid örneğinin *İskender-nâme*'deki "Mevlid" bölümü olduğunu ve Süleyman Çelebi'de Ahmedî'nin söyleyişine yakın beyitler bulunduğunu söyler (Ünver, 1983: 13). Dini bilgi ve donanımı tartışılmaz; ancak şairimiz eserlerinde din dışı konulara daha fazla yer vermeyi tercih eder.

2.1.1. Eserleri

Ahmedî, kendi döneminde en fazla eser veren, öğretici ve bilgin kişiliği ile yüksek donanıma sahip şairlerdendir. Zengin bir külliyyata sahip olan Ahmedî'nin eski kaynaklardan günümüze ulaşan ve şahsına nispet edilen eserleri şunlardır

2.1.1.1. Dîvân

Ahmedî'nin sanatını öne çıkaran ve edebi kimliğini zirveye taşıyan en önemli eserlerinden biridir. Dokuz bin beyitten oluşan Dîvânı'nda 74 kaside, 2 tercî-i bend, 6 terkîb-i bend, 1 mersiye, 1 musammat ve 764 gazel bulunmaktadır. Gazel ve kasidelerini derlediği divanı en iddialı eseridir. Vatikan Kütüphanesi ile Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazmaları önemli nüshalarıdır (Şentürk,2005: 134).

Ahmedî Divanı üzerinde iki doktora çalışması yapılmıştır. Bunlardan ilki Tunca Kortantamer tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışmada Ahmedî'nin hayatı ve eserleri tanıtılmış, Divan'ı edebi yönden değerlendirilmiştir. İkinci olarak Yaşar Akdoğan, Divan'ın tenkitli metnini hazırlamış ve eserin dil özelliklerini incelemiştir. Ayrıca Yaşar Akdoğan, Divan'da yer alan şiirlerden seçmeler yayımlamıştır. Melike Erdem ise divan üzerine tahlilî bir çalışma yapmıştır (Şentürk ve Kartal, 2005: 134). Bu çalışmalar dışında iki farklı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Hakan Alparslan, Divan'ın ilk elli gazelini şerh ederek alana önemli katkılarını sunmuştur. (2007) Fatih Uğur tezinde Ahmedî Dîvân'ında tarihî, efsanevî, mitolojik şahıslar ve bunların arketiplerini ele almıştır. (2021)

2.1.1.2. İskender-nâme

Bu eseri çalışmamıza esas aldığımız için daha sonra detaylı bilgi verilmiştir.

2.1.1.3. Cemşîd ü Hurşîd

Ahmedî'nin mesnevî tarzında kaleme aldığı bir diğer eseri Cemşîd ü Hurşîd'dir. Eser, Emir Süleyman'ın isteği üzerine yazılmıştır. Ancak mesnevî 806'da (1403), Emir Süleyman'ın vefatından sonra tamamlandığı için küçük değişiklikler yapılarak Çelebi

Mehmed'e sunulduğu görülmüştür. Amedî'nin Cemşîd ü Hurşîd'i, tercüme-telif hüviyetine haizdir çünkü Selmân-ı Sâvecî'nin aynı adlı eserinden uyarlama olsa da Ahmedî tarafından yapılan ilaveler eseri tercüme olmaktan çıkarıp telif bir eser konumuna yükseltmektedir. Hezec bahrinin mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün kalıbıyla yazılan eser 4798 beyitten oluşmaktadır.

Cemşîd ü Hurşîd mesnevîsi, Çin fağfurunun oğlu Cemşîd ile Rum kayserinin kızı Hurşîd'in aşkını hikâye eder.

Bilinen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Eser Nihat Sami Banarlı tarafından bulunarak ilim âlemine tanıtılmıştır. Ayrıca Mehmet Akalın 1969 yılında bir doktora çalışması hazırlamış ve çalışmasında eserin gramer özelliklerini tespit etmiş ve de çeviri yazısını yayımlamıştır.

2.1.1.4. Tervîhü'l-Ervâh

Tervîhü'l-ervâh, Ahmedî'nin en büyük mesnevisidir. Türk edebiyatında yazılmış ilk manzum tıp kitabı olması açısından büyük öneme sahiptir. 1403-1410 yılları arasında kaleme alınan eser, mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün kalıbıyla yazılmıştır. Emir Süleyman adına yazılan eser, sonrasında şairin yapığı eklemelerle Bursa'da Sultan Çelebi Mehmed'e ithaf edilmiştir. Teşhis, tedavi, anatomi ve patoloji gibi muhtelif bilgileri içeren eser, 10.100 beyitten oluşmaktadır. Tervîhü'l-ervah, şairin tıp alanındaki yetkinliğini göstermesi açısından dikkat çekici ve kıymetlidir.

Eserin Topkapı Sarayı Revan bölümü 1681, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya koleksiyonu 3595, Atatürk Kitaplığı M. Cevdet 0. 47'de kayıtlı üç nüshası bulunmaktadır. Eser üzerine Bedii N. Şehsüvaroğlu'nun ayrıntılı bir çalışması mevcuttur. Ayrıca Osman Özer 1995'te doktora çalışması yapmıştır.

2.1.1.5. Mirkatü'l-Edeb (Arapça-Farsça manzum sözlük)

Aydinoğulları'dan İsa Bey'in oğlu Hamza Bey için Arapça-Farsça yazılmış manzum bir lugattır. Eser Arapça ve Farça öğrenmek isteyenlere gerekli olan kelimelerin yanında tıp, hey'et, matematik, astronomi astroloji, fıkıh gibi konularda da belli başlı sözler ile ıstılahları ihtiva etmektedir. Mirkatü'l-edeb'in sekiz yazma nüshası bulunmaktadır.

Eser üzerinde ilk çalışma Nihat Çetin tarafından yapılmıştır. Sonrasında Ali Alparslan eserin başka bir nüshasını tespit etmiş ve edindiği bilgileri ilim âlemine

sunmuştur. Bu bilgi ışığında eserin isminin Mirkat-ı Edeb olması gerektiğini savunmuştur. Son olarak Ali Temizel Ahmedî'nin diğer Farsça eserleriyle birlikte bu eser üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır (Şentürk ve Kartal, 2005: 136).

2.1.1.6. Mîzânü'l-Edeb (Sarf)

Aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla yazılmış ve toplamda 195 beyitten meydana gelen Mizânü'l-edeb, Arapça sarf bilgisi kurallarını anlatan Farsça bir kasidedir. Allah'a hamd u sena ve Hz. Peygamber'e salât ve selâmdan sonra eser sarf'ın tarifi, vezin ve mizan ile mevzun'un açıklanması konularıyla başlamaktadır. Eserde sarf bilgisi ile ilgili 23 konu yer almaktadır. Bu konular, birbirinden farklı olarak en az 2, en fazla 19 beyitle açıklanmıştır. Ali Temizel, Ahmedî'nin diğer Farsça eserleriyle birlikte bu eser üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır (Şentürk ve Kartal, 2005: 137).

2.1.1.7. Mi'yârü'l-Edeb (Nahiv)

Aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla yazılan eser 170 beyitten oluşmaktadır. Arapça nahiv kurallarını anlatan Farsça bir kasidedir. 5 beyit tutan Allah'a hamd u sena ve Hz. Peygamber'e salât ve selâmdan sonra , "nahiv bilimi; kelime ve cümle bilgisi ve kısımları hakkında "ki konuyla başlayan manzumede, nahiv bilgisi ile ilgili 29 konu yer almakta ve her konu birbirinden farklı olmak üzere en az 2, en fazla 13 beyitle açıklanmıştır (Şentürk ve Kartal, 2005: 137). Farsça anlatılan mevzular, konuyla ilgili örnek olarak verilen Arapça kelime veya cümlelerle hem pekiştirilmiş hem açıklanmıştır. Bu konular anlatılırken zaman zaman beyit veya fasıla cümleleri halinde güzel ahlakı, çalışmayı ve ilim öğrenmeyi teşvik eden ve gerekli gören bazı nasihatler ve öğrenciye şevk verici bazı iltifatlar yer almaktadır (Temizel, 2002: 295). Ali Temizel Ahmedî'nin diğer Farsça eserleriyle birlikte bu eser üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır.

2.1.1.8. Bedâyi'u's -Sihr fî-Sanâyi'i's-Şi'r

Edebî sanatlarla ilgili Farsça manzum-mensur karışık olarak yazılan bir risaledir. Müellif, eserin adının "Bedâyi'u's -Sihr fî-Sanâyi'i's-Şi'r" olduğunu ve Reşîdüddîn-i Vatvât (481/1088-478/1188)'ın "Hadâyi' ku's-Sihr fî Dekâyiki's-Şi'r adlı eserinin edebî sanatalara ait açıklamalarla özetleyerek ve taklit ederek yazdığını ve kime ithaf ettiğini açıklamıştır (Temizel, 2002: 45). Eserin başında Allah'a hamd u sena ve Hz. Peygamber'e salât ve selâmı içeren 3 varak Arapça mukaddimeden sonra, eserin konusu olan belâgat, fesahat, meanî ve beyan konularının Farsça anlatıldığı 3 varaklık bir giriş kısmı bulunmaktadır.

Eserde önce konu başlığı verilmiş ve Farsça olarak tarifi ve açıklaması yapılmıştır. Daha sonra varsa konunun diğer bölümleri anlatılmıştır. Her konunun örnekleri sırasıyla ayetten, hadisten, Arapça belîğ ve fasih sözlerden ve Arapça beyitlerden ve muakıben Farsça nesir ve beyitlerden oluşmaktadır. Risalenin tek nüshası, Konya Mevlânâ Müzesinde bulunan bir mecmuada yer almaktadır. Ali Temizel Ahmedî'nin diğer Farsça eserleriyle birlikte bu eser üzerine de bir doktora tezi hazırlamıştır (Şentürk ve Kartal, 2005:137-138). Eser ilim âlemine Nihat Çetin tarafından tanıtılmıştır.

2.1.1.9. Ahmedî'ye Nispet Edilen Eserler

Ahmedî'nin yukarıda bahsettiğimiz eserlerinin yanı sıra İskender-nâme içinde yer alan "**Mevlid**", "**Mirâcnâme**", "**Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân**" isimli manzumeleri de ayrı birer eser niteliği taşımaktadır. "Mevlid" manzumesi Bursa'da kaleme alınmış olup türünün ilkörneğidir. "Mirâcnâme" manzumesi Mevlid ile aynı tarihte telif edilmiştir. Aynı zamanda yazılış tarihi bilinen en eski Mirâcnâme olup 479 beyittir. Mesnevi tarzında yazılmış ilk Türkçe manzum gazavât-nâme örneği olan "Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân" 334 beyitten müteşekkildir. Sultan Alâeddin, Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Orhan Gazi, Murad, Sultan Bâyezid ve Emir Süleyman'ın dönemleri ve zaferlerine yönelik kısaca bilgilendirme yapılmıştır.

Yukarıda bahsi geçen eserlerin dışında Ahmedî'ye atfedilen "**Kasîde-i Sarsarî Şerhi**" ve "**Hayretü'l- 'Ukalâ**" isimli eserlerin bahsi geçmektedir. Ancak eserlerin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir. Yine Latîfî, Likâ'î başlığı altında, bu şairin Ahmedî'nin "**Yusuf u Züleyhâ**" 'sına nazire yazdığını bildirse de, Ahmedî'nin böyle bir mesnevî yazdığı hiç duyulmamıştır. Ahmedî'nin "**Vîs u Râmîn**" Türkçeye çevirmeye başladığı, fakat tamamlayamadan öldüğü 'Abdülvâsi' Çelebi'nin mesnevisinde anılmaktadır (Ünver, 1983:7). Bunların yanı sıra Osmanlı Müellifleri'nde "**Esrarnâme**" adında bir eser daha yazdığı kayıtlı ise de Fuad Köprülü bu eserin yazarının bir başka Ahmedî olabileceğini, kendi nüshasında gördüğü 880 olarak tespit edilmiş telif tarihine dayanarak söylemektedir (DİA, 20

3.BÖLÜM

3. BÜYÜK İSKENDER VE HAKKINDA YAZILMIŞ OLAN ESERLER

3.1. Hayatı-Kişiliği

Efsanevi kahraman İskender, M.Ö 356'da Makedonya'nın Pella kasabasında doğar. Asıl adı, Alexandros olan Büyük İskender, farklı kaynaklarda "III. İskender", "İskender-i Kebir: Büyük İskender", "İskenderi Makedon: Makedonyalı İskender", "İskenderi Zülkarneyn", "İskenderi Gocestek: Lanetli İskender" ve "İskenderi Rumi diye anılmaktadır (Firdevsî, 2015: 19). İskender, Molossoilerin kralının kızı, Prenses Olimpias ile II. Filip (Pilippos) 'tan dünyaya gelmiştir. Aileden gelen lüks ve şatafatlı yaşama rağmen mütevazı ve aşırıya kaçmadan yetişmiştir.

"İskender'in ilk hocası, Olimpias'ın akrabalarından biri olan ve idaresi altında bir eğitimler topluluğu bulunan Vali Leonidas'tı. Kısa bir süre sonra Aristoteles'in yetkisi altına girdi. Aristoteles, bir süre Küçükasya'da, Tiran Aterneuslu Hermias'ın yanında kaldıktan sonra Lesbos (Midilli) Adasındaki Mytilene şehrinde bir okul açmıştı. Philippos'un sarayına çağırdığı meşhur filozof, üç yıl boyunca (343-340) Mieza'da, İskender'in ve onun akranı başka arkadaşlarının eğitmeni oldu." (Briant, 2019: 12) Aristoteles, İskender'in yaşamında çok önemli bir kişidir.

İskender, ileri görüşlü, üstün yetenekli, enerji dolu ve donanımlı bir kişiliktir. *"Keskin bir zekâsı vardı. Şiir onu gençliğinden beri heyecanlandırırdı; şiirin her türünü ve özellikle de (ve tahmin edileceği gibi) Homeros destanlarını ve tiyatroyu severdi. Euripides'i ezbere bildiği (Nicobule, FGrH 127 F 2) ve alıntılarının bağlamlarını hemen anladığı (Kleitros bunu çok acı anlamıştır) söylenirdi."* (Bosworth, 2021: 32)

İskender, on altı yaşında babasının yerine vekillik yapacak kadar olgun ve bilinçliydi. Kendinden yaşça büyük, deneyimli çalışanlara karşı bile anlayışlı ve alçakgönüllüydü. Babası Filip, zaman zaman İskender'in başarısını kıskanıp kendini oğluna rakip olarak görse de Filip için oğlu gurur kaynağı ve yardımcısıydı. Filip, bir suikastta kalbine hançer saplanarak öldürüldü; İskender henüz on dokuz, yirmi

yaşlarındayken kral ilan edildi. İskender'in tahtı sağlamdı çünkü ona rakip olacak herhangi bir varis yoktu.

Tahta çıktığında ilk planı, babasını öldüren katillere hak ettikleri cezayı vermektir. *"Şatların ve durumun soruşturulmasını istedi ve suikastta Pausanias'a yardım ettiğinden şüphelenilen kişilerin bulunmasını sağladı. Katiller tamamen bulunmasa da birkaç kişi bu olaya katılmakla suçlanarak halk önünde işkence ile ölüm cezası verildi."* (Abbott, 2020: 30)

"İskender'in tahta çıkışına kesin gözüyle bakılıyordu, ancak buna muhalefet oluşturmaya hazır odaklar vardı. Attalos'un tahta geçecek başka bir halef aradığını krallıkta bilmeyen yoktu, üstelik Kral Philippos ve oğlunun arasındaki ilişkinin son yıllarda ne denli sorunlu bir hal aldığı herkesçe biliniyordu." (Lendering, 2020: 65) Fakat İskender'in hayatta kalan tek kardeşi zihinsel engeli olan Arrhaios'tu. O da İskender için herhangi bir tehlike oluşturmuyordu.

İskender çabuk, hırslı ve enerjik olduğu davranışlarıyla hükümeti ele geçirip iç asayiş ve düzeni sağlamak da başarılı olmuştu. Bu olanların ardından İskender, güneye doğru sefere çıkmak için hazırlıklara başladı; yerine tek yetkili olan Antipatros'u bıraktı. *"İskender, Makedonların egemenliğinin sürmekte olduğunu kanıtlamak, yani kendi otoritesini kabul ettirmek zorundaydı. Bu yüzden 336\335 kışında güneye bir sefer düzenledi."* (Lendering, 2020: 67) Yunan devletlerini silahlı direnişle bozguna uğrattı.

İskender 334'te başlayacak olan Makedon-Pers savaşına başlamadan önce Makedonya'nın batı ve kuzeyini de fethetmek istiyordu. Triballiler ve Getalar'ı bozguna uğratmış; Asya seferi için hiçbir engel kalmamıştı. Bütün dikkatini ve gücünü büyük Asya işgaline vermeye hazırdı. Dostu ve en sadık çalışanları Antipatros ve Parmenio, şayet İskender'e bir şey olursa yerine geçecek bir varis olmadığı için yaşanacak boşluk, Makedonya'yı düşmanların açık hedefi yapacağından endişe duyuyorlardı. İskender öngörüsü yüksek bu iki devlet adamını dinlemeyerek sefer hazırlıklarına başladı. Antipatros'u da vekili olarak Makedonya'da bırakıp General Parmenio ile birlikte Asya seferine çıktı. Mimar, mühendis, tarihçi ve ilim adamlarından oluşan bir danışma grubunu da yanında götürdü.

İskender, Pers kuvvetleriyle ilk kez Granikos (bugünkü Güleç Köyü yakınlarındaki Biga Çayı)) 'ta güçlü, cesur, soğukkanlı savaş ekibi ile Persleri iki hafta gibi

bir sürede bozguna uğrattı. Pers ordusu yenilgiyi kabul etti; arkalarına bile bakmadan kaçtı. Bu çarpışma Persler için ciddi kayıplara sebep olan büyük bir felaket olmakla birlikte Doğu Yunanlılar içinde kurtuluştı. Küçük Asya'da bulunan Karya, Sardes, Likya, Side, Pisidya, Fırgya ve diğere bölgeler ele geçirildi. İskender, böylece ilk büyük zaferini gerçekleştirmiş oldu. Anadolu'yu baştan sona geçmiş olan İskender, böylelikle Kilikya'dan Suriye sınırına kadarki tüm bölgeleri işgal etmiş oldu.

İskender, daha sonra 333'te Dareios ile İssos Ovası'nda tekrardan karşı karşıya geldi. Persler sayıca üstün olmalarına rağmen bu onlar için avantaj olamadı ve Perslerin yenilgisiyle sonuçlandı. "*Dareios, esir alınmamak için, önce savaş arabasıyla, sonra da, hem tanınmamak hem de daha hızlı kaçabilmek amacıyla yeni yavrulmuş bir kısırağa binerek savaş meydanını terk etti.*" (Bosworth, 2005: 78) İsos Savaşı sonrası Darius'un annesi Sisügambe, eşi Statira, kız kardeşi ve çocukları esir düştü. Kilikya seferinin ardından İskender, Doğu Akdeniz kıyılarındaki Fenike şehirlerini egemenliğine aldı.

İskender, Fenike şehirlerinin ardından 332'de Mısır'a doğru yol aldı. Mısırlılar Pers yönetimineydi fakat hiç direnç göstermeden İskender'in hâkimiyetini kabul ettiler. İskender Mısır'da maddi hırslarının ötesinde manevi bir yönelim gösterdi. Hatta kendini Jüpiter Ammon'un oğlu olduğunu ilan etti. Nil Nehri'nin yakınlarında İskenderiye şehrini kurarak ardında kalıcı bir miras bıraktı.

İskender, Dareios ile Gaugamela'da karşılaşmadan önce Mazopotamya'ya doğru yola çıkmaya karar verdi. Dareios, İskender'in yolunun Asur krallığının içlerindeki ovalara düşeceğini biliyordu. Rakipleriyle rahatça savaşmak istediği için savaş alanı olarak Arba'ilu'yu (bugünkü Erbil) seçti (Lendering, 2020: 187- 188). İskender ile Dareios üçüncü kez karşı karşıya geldiler ve Makedonlar Persleri Gaugamela Ovası'nda tekrardan bozguna uğrattı. Dareios ve askerleri kırılan cesaretleriyle birlikte kaçmaktan başka çare bulamadılar.

İskender, bu onur verici galibiyetin ardından Babil'e gitmişti. Babil, bereketli toprakları, kültürel zenginliği açısından İskender için stratejik bir öneme sahipti. İskender, Babil'i ele geçirdikten sonra Zagros Dağları'nı aşarak Pers Krallığı'nın başkenti Perspolis'e ulaştı. İskender, sonrasında pişmanlık duyacağı Kserkses sarayını yakıp yıktı. 330'da Perspolis'i ele geçirdikten sonra Media'nın başkenti, Ekbatana'ya doğru ilerledi. Dareios'u yakalamak için yola koyuldu.

Bessos ve yandaşları, Dareios'a ihanet ederek onu kaçırap İskender'e teslim etmek istediler. İskender, Dareios'u teslim alırsa güçten düşmüş, savunmasız düşmanını öldürerek egemenliği altındaki Perslerin öfke ve nefretini kazanabilirdi. Bu yüzden Bessos'un teklifini kabul etmedi. Dareios'un kendisini esir alan yurttaşları tarafından öldürülmesini sağladı. Böylece İskender hem Perslerin tepkisini çekmedi hem de Doğu seferlerini tamamlamak için bir engel kalmadı (Lendering, 2020: 237).

İskender, Makedonların ve Perslerin bir arada yaşamalarını kolaylaştıracak tüm olanakları sağladı; Makedonya ve Pers yönetim tarzlarından oluşan eklettik bir sistem kurup ordusunu yeni baştan düzenledi. Daha doğudaki ülkeleri almayı hedeflediği için civardaki satraplıkları kendine bağladı. Hazar kıyılarına, oradan da Afganistan içlerine doğru ilerleyen İskender, Hindukuş dağlarını geçip Seyhun ırmağına geçit sağladı. 328 yılında İskitleri yenilgiye uğratıp ilerleyişine devam etti. Fetihlerine devam etmek isteyen Makedonya Kralı, Dareios'un intikamını almak için Baktria'ya doğru yola çıktı.

Zamanla Pers İmparatorluğu'nun gelenek ve göreneklerini benimseyen İskender, İranlı soylu Oksyarthes'in kızı Roksane ile evlendi. İskender'in öğretmeni ve eski çağların en derin düşünürü Aristoteles, Helenlere karşı bir komutan Perslere karşı ise bir efendi gibi olup eşit davranmaması gerektiğini öğütlesse de İskender, bu düşünceyi benimsememiştir. Çünkü Aristoteles için Helenler cesaretli ancak sanat işlerinde yetkin değillerdir. Persler ise uyanık ve sanat dallarına elverişli ancak cesaretleri yoktur. Aristoteles İskender'e, Helenleri bir dost ve soydaş, barbarları da hayvan veya bitki gibi görüp o şekilde muamele etmesini öğütlesse de İskender'in hükümdar ve "hükümdarın bekçilik görevi" anlayışında bu tavır yer tutmamıştır (Droysen, 2020: 374-376). Çünkü İskender, böyle yaparak farklı kültürleri kaynaştırmayı ve düşman kavimleri barıştırmayı amaçlıyordu.

Makedonyalı fatih iki yıl kaldığı bahar sonlarına doğru (327) Baktria'dan Hindistan seferi için ayrılır. İndus Nehri'ni geçtikten sonra Poros'un ordusuyla savaşp Hindistan'ı ele geçirdi. Hintliler ellerindeki fillerden dolayı üstün durumda olsalar da savaşın galibi Makedonyalılar olmuştu. İskender doğu seferlerine devam etti. Hyphasis kaynaklarındaki kaya tuzu madenleri bölgesine kadar olan yerleri hükmü altına aldı. Daha da öteye gitmeye istekli olsa da Makedonya askeri savaşmaktan usanmış ve ailelerini özlemişti.

Hyphasis'ten ayrılan Büyük fatih ve ordusu Susa'ya vardı. Susa'daki düğün şenliğinin ardından İskender ordusu ile beraber Opis'e doğru yola çıktı. Opis'te eski askerlerin çıkardığı isyanlar sebebiyle bütün orduyu dağıtarak Persler'den yeni bir ordu kurdu. Yeni ordusuyla önce Ekbatana'ya oradan da Babil'e geçti. İskender, sarayına geçtiğinde ateşli bir hastalığa yakalandı ve (10 Haziran 323) tarihinde hayata gözlerini kapadı. İskender, 114'üncü Olimpiyat sırasında, Atina'da Hegesias'ın arkhonluğu zamanında öldü. Aristobolos'un dediği gibi otuz iki yıl sekiz ay yaşadı ve on iki yıl ve sekiz ay hüküm sürdü (Arrian, 2005: 229).

Cenazesi İskenderiye'ye götürüldü ve orada defnedildi. İskender'in âni ölümünün ardından, tasarlanmış olan tüm işler yarıda kalır. Helen imparatorluğu sarsılmaya başlar. Büyükler arasındaki kavgalar ve ayaklanmalar devletin sonunu getirir.

3.1.1. Hakkında Yazılmış Olan Eserler

3.1.1.1. Batı Edebiyatında İskender

Batı Literatüründe yüzyıllarca "Alexander Romance" adıyla çok sayıda çalışma yapılmıştır. İskender hikâyesinin ilk çıkış noktası batıdır. Çünkü her ne kadar Doğu edebiyatının yazılı ve sözlü geleneğinde önemli bir yeri olsa da "kahramanı" batıdır.

Batıdaki kaynakların büyük bir kısmı edebîdir. Bu metinlerin çoğu, İskender'in ölümünden üç yüz yıl sonra, Roma döneminde yazılmıştır ve doğal olarak başka eserlerden yararlanılmıştır. İskender döneminin, fetihlerden sonraki birinci kuşak zamanında anılardan ve tarih kitaplarından oluşan, orjinal kaynakları çıkarmak zordur. Çünkü doğru dürüst ve tutarlı materyallerin çoğu, yazarın adı verilmeden ikinci elden yapılan aktarmaların içinde kaybolmuştur (Bosworth, 2005: 343).

İskender hakkında yazılmış olan ilk eser, İskender'in resmi tarihçisi olan Olynthoslu Kallisthenes'in "Deeds of Alexander" isimli eseri kabul edilmektedir. İskender'in hayatı, seferleri ve ölümü hakkındaki bilgiler, onunla sefer katılan tarihçilerin yazdığı fragmanlar ve de ikinci elden yazılıp günümüze kadar ulaşan notlardan oluşmaktadır.

Günümüze kadar ulaşan kaynaklardan yararlı ve önemli görülen eserler şunlardır: MÖ. I - MS. I. yüzyıllarda yaşayan Amasya'lı Strabon'un Geographika'sı, MÖ. 4. yüzyılda eser veren İskenderiye'li Kleitarkhos'un Peri Aleksontron Historiai'sı, MS. I. yüzyılda yaşamış Romalı tarihçi Quinte Curtius Rufus'un Histories Alexander The Greati adlı eseri,

MÖ. I. yüzyılda yaşamış olan Arrian'ın Diodorus Sicilius Sikeliotes'in Bibliothéque Historique'si, MS. I. yüzyılda yaşamış olan Arrian'ın Alexandrou Anabasis adlı kitabı, MS. 1. yüzyılın ortalarında doğan Plutarkhos'un İskender ve Ceaser'ı birlikte ele aldığı Bioi Paralleloi adlı eseri (Gökcan, 2020: 391).

Röneans ve hümanizm çağında, günümüzün de İskender hakkındaki bilgilerin temelini oluşturan antik tarih yazarlarının eserleri ortaya çıkınca, edebî konular yenilenmiş ve çoğalmıştır. Racine, Lope de Vega, Calderon ve Handel tarafından birçok dram, roman ve operada işlenen İskender konusu, o çağın zevkine uyum sağlayacak şekilde ele alınmıştır. Orta Çağ'ın cennet ve cehennem yolculuğunun yerini aşk maceraları ve saray entrikaları almıştır. O çağın zihniyeti kendini bilimsel literatürde, yani J.G. Droysen tarafından başlatılan (1833) modern tarihi İskender araştırmasında da göstermektedir (Lauffer, 2004:227-228).

3.1.1.2. İran Edebiyatında İskender-nâmeler

İskender-nâme geleneği ilk olarak İran'da yazılan eserlerle başlamıştır. Bu sebeple Fars edebiyatı İskender'le ilgili metinler bakımından oldukça zengindir. *İskender-nâmelerde* Makedonyalı Büyük İskender'in hayatını ve savaşlarını anlatan bir kahramanlık mesnevisidir. İskender'in İran kaynaklarında yer alması ve benimsenmesi ise doğuya düzenlediği seferler ve Perslerle giriştiği mücadeleler sebebiyle olmuştur. Efşar İskender hikâyesinin İranlılar arasında nasıl yayıldığını şu şekilde aktarır:

"İskender hikâyesi İranlılar arasında, daha doğrusu Farsçanın egemen olduğu dünyada, İslam kültürünün yaygın olduğu coğrafyalarda alabildiğine ün kazanmış, yoğun kitlelerce bilinen ve yaygınlığını sürdüren bir hikâyedir. En eski çağlardan bu yana bu hikâyeler; bir taraftan halk hikâyeleri tarzında hikâyeciler, öğretmenler, hikâye aktarıcıları tarafından köyde kentte kahvehanelerde ve başka yerlerde halk kitlelerine; hükümdar saraylarında hükümdarlar ve emirlere anlatılırken bir taraftan da en üst düzeyden ünlü şair ve yazarlarca birbirinden farklı versiyonlarıyla değişik şekillerde Farsça manzum ve mensur metinlerde aktarıla gelmiştir." (Firdevsî, 2015: 26)

İran edebiyatında hikâyeyi ilk defa manzum olarak kaleme alan ve ünlü eseri Şehnâme ile edebiyat camiasına taşıyan Firdevsî'dir. Şehnâme'nin bu bölümü İslam edebiyatlarında İskender'e dair yazılan eserlerin kaynağı olmuştur. İkinci eser Nizâmî'ye aittir. Nizâmî,

Şerefnâme ve İkbálnâme adını verdiği iki bölümle ilk müstakil *İskender-nâme*'yi yazmıştır. Fars edebiyatında Firdevsî ve Nizâmî dışında İskender konulu eser veren başka müellifler de vardır. Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin Âyîne-i İskenderî'si, Abdurrahman-ı Câmî'nin Hirednâme-i İskenderî'si, Zeynelâbidîn Ali Abdî Beg Nevîdî Şirâzî'nin Âyîne-i İskenderî'si, Bedreddin Keşmîrî'nin *İskender-nâme*'si, Hasan Bey İtâbî'nin Sikendernâme'si ve Râî Hidâyetullah'ın *İskender-nâme*'si İran edebiyatında İskender hakkında kale alınmış diğer mesnevilerdir (DİA, 2022).

3.1.1.3. Türk Edebiyatında İskender-nâmeler

Türk edebiyatında *İskender-nâme* geleneği İran edebiyatında etkilenerek ortaya çıkmıştır. Ancak ortaya konulan eserler İran edebiyatındaki *İskender-nâmelerin* kopyası olmayıp orjinal unsurlar barındırmaktadır. Türk edebiyatında kaleme alınan ilk İskender-nâme Ahmedî'ye aittir. Ancak Ahmedî'nin eserleri kısmında ele alındığı için bu kısımda yalnızca zikretmekle yetineceğiz.

Gibb, "Osmanlı Şiir Tarihi" adlı eserinde Türk edebiyatında bu türün diğer mesnevilere oranla yaygınlık kazanamadığını söyler.

"Muhtemelen herhangi bir gizliliğin olmayışından dolayı bu hikâye soft allegorizmi için uygun bir malzeme olmamış olacak ki Türk şairleri arasında diğer İran mesnevilerinin konuları gibi şöhet bulmamıştır. Hüsrev ü Şirin, Leyla vü Mecnun, Yusuf u Züleyha gibi hikâyelerin birçok şair tarafından yapılan sayısız adaptasyonları bulunmakla birlikte bildiğim kadarıyla Batı Türk edebiyatında Ahmedî'ninkinden başka yalnız bir İskender-nâme daha vardır. O da, 15. yy.'ın sonlarında, hüviyeti pek bilinmeyen Figânî adında bir şaire âittir; fakat bu eser pek büyük bir başarı elde edememiş ve hemen hemen unutulup gitmiştir." (Gibb,1999:186)

Gibb, bu değerlendirmeyi yaparken Türk edebiyatında yazılan İskender konulu diğer mesnevilerden habersiz olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 14. asırdan itibaren telif ya da tercüme dokuz *İskender-nâme* kaleme alınmıştır. Türk edebiyatında bu konu ile yazarların ilgileniyor olması, konunun ne nispetle yaygınlık kazandığına ve de ilgi çekici bir içerikte olduğuna işaret etmektedir.

Türk edebiyatında yazılmış İskender-nâmeler şunlardır: Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si, Hamzavî'nin *İskender-nâme*'si, Ahmed-i Rıdvân'ın *İskender-nâme*'si, Ali Şîr Nevâyî'nin Sedd-i İskenderî'si, Behiştî Sinan'ın *İskender-nâme*'si, Ebû Hasan Turtusî'nin

İskender-nâme'si, Karamanlı Figânî'nin *İskender-nâme'si*, Lami'î Çelebi'nin Hırednâme'si, Mütercimi Meçhul Mensur İskender-nâme'si.

İskenderî'nin hayatını bütünüyle ele alan eserler dışında İskender'le ilgili küçük parçalar halinde mesneviler de bulunmaktadır. "*Dervîş Hayâlî'nin Ravzetü'l-envâr'ı, Taşlıcalı Yahyâ'nın Gencîne-i Râz'ı, Nâlî Mehmed'in Tuhfetü'l-emsâl'i ve Eşâr'ı*" İskender'in hayatına dair kısa hikâyeler içeren diğer mesnevilerdir (DİA: 2020)

4. BÖLÜM

4. İSKENDER-NÂME HAKKINDA

4.1. İskender-nâme

İskender-nâme, Ahmedî'nin eserleri arasında klasikleşen eseridir. Türk edebiyatında bu konuda yazılmış mesnevilerin ilki ve en başarılısıdır. Bu eser Anadolu sahasında Nizâmî-i Gencevî'nin aynı adlı eserine nazire olarak yazılmıştır. Yıldırım'ın oğlu Emir Süleyman'a sunulan eserin beyit sayısı bazı nüshalarda yedi binden az bazı nüshalarda sekiz binden fazla olduğu görülmektedir. Araştırmamıza kaynaklık eden üç çalışmadan ilki olan Yaşar Akdoğan'ın nüshası 8088; İsmail Ünver'in tıpkıbasım olarak ve Furkan Öztürk'ün de günümüz Türkçesi ile hazırladığı nüshalar 8754 beyitten oluşmaktadır. Şair, eseri 792'de (1390) telif etmiştir. Ancak telif tarihi Osmanlı Müellifleri'nde 808 (1405) olarak kayda geçmiştir (Tahir Efendi, 1972: 10). Bunun muhtemel sebebi "Mevlid" bölümü ve Dâsitân-i tevârih-i mülûk-i Âl-i Osman kısmının esere daha sonradan eklenmiş olmasıdır.

Şair, konu seçimi ve olayın iskeletini oluşturmada Firdevsî ve Nizâmî'den etkilenmiştir. Bu etkilenme tercüme yahut anlatım benzerliği olarak anlaşılmamalıdır. Bilakis zengin bilgi birikimini esere yansıtarak orijinal bir metin ortaya çıkarmıştır. Ahmedî *İskender-nâme*'si vezin, düzen, konu çeşitliliği bakımından kendisinden önce yazılan eserlerden ayrılır (Şentürk ve Kartal, 2005: 135). Firdevsî'nin Şâh-nâme'de kullandığı fa'ülün / fa'ülün / fa'ülün / fa'ül kalıbını sonraları Nizâmî, Emir Hüsrev- Dihlevî, Câmi ve Nevâî'de kullanır. Ahmedî ise fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün kalıbını kullanarak önceki şairlerden ayrılmıştır.

Genel olarak mesnevilerde karşılaştığımız tertiplerden farklı olarak sebep-i telif bölümü bulunmamaktadır. Eser besmele manzumesi, Allah'ın birliği, isimleri ve sıfatları; Hz. Muhammed'e övgü ve yakarış gibi mukaddime kabilinden bir bölümle başlar. Sonrasında "dâsitân" başlıkları altında İskender öncesi dönemlerinden bahsederek Büyük İskender'in ölümüne kadar devam eden yaşam serüveni anlatılır.

İskender-nâme, tarihi bir kişi olan Makedonya Kralı Büyük İskender'in yaşamını anlatmaktadır. İskeleti oluşturan asıl konu İskender olsa da Ahmedî, efsane karakterin yaşamı dışında din, tasavvuf, ahlak, coğrafya, tıp, astronomi, felsefe, siyaset, metalurji vb.

konuları da işlemiştir. Hatta edebi anlatımını kuvvetlendirmek için İskender'in aşk hikâyelerine de sıkça yer vermiştir. Bu mesnevide şairin hedefi İskender aracılığıyla hem edebi kimliğini ortaya koymak hem de bütün insanlığı bilgilendirmek ve eğitmek olmuştur. *İskender-nâme* karizmatik figür İskender'i anlatması, ideal yönetici modeli çizmesi, ansiklopedi özelliği taşıması dışında didaktik ve ahlaki yönü ile tam bir değerler manzumesidir. "İnsan-ı kâmil" olabilme yolundaki hakikatin sırlarını "öğretme"yi amaçlayan Ahmedî, edebiyatı aracı olarak görmüştür. Ahmedî zikrettiği birçok beyitte insanlara ahlaki bir ders vermeyi kendisine görev addettiğini ve bu maksatla kendisini canı yürekten dinlemelerini salık vermiştir.

Ahmedî'nün sözün işitmek gerek

Her ne dirse_anuñla iş itmek gerek

Kim sözi anuñ nasâyıhdur kamu

Dîn ü dünyâda masâlihdür kamu

Sıdk-ıla_anuñ her ki sözün diñleye

Cümle assı vü ziyânın añlaya (1089-1091)

Sözümü cân kulagı-y-la kıl semâ'

Bu tene cânuñ dimedin el-vidâ'

Ben tarîkat şerhin iderem saña

Bu hikâyet bir bahânedür bana (3048-3049)

Öğüdümü cân kulagı-y-la işit

Nefsüñe tehzîb-i ahlâkı iş it

Ahmedîñüñ hâtırı bir bahrdur

K'anda su yirine urur mevc dür

Geh hakikat sözini kılur beyân

Geh tarîkat râzını ider ayân

Ger sözünü tutar olursañ anuñ

Dünyü vü ukbî senüñ ola senüñ (7645-7648)

Sözümü diñle ki ol cândan gelür

Her ne dirsem ayn-i irfândan gelür
Her ne söz kim iderem ben sana nakl
Ma'ni-i Kur'ân-dur u yâ rây-ı akl (8061-8062)

Şair, *İskender-nâme*'nin bitiş tarihini vermemektedir; ancak mesnevinin sonunda yer alan aşağıdaki beyitler bitiş tarihi hakkında az da olsa bizi aydınlatmaktadır.

Mustafâ'nun hicretinden bellü bil
Kim yidiyüz toksan ikinci-y di yıl
Evveli-y-idi Rebî'ü'l-âhirün
K'oldı nazmı hatm üşbü defterün
Şah Sikender'den dahı geçmişdi hem
Bin yidi yüz yıl u bir bî-biş ü kem
Yidi yüz dört yıl olalı Yezdecird
Pâdişâh olup Acem cüml' ana gird
Hem Melikşâh devletinden dahı bil
K'ol yıl-ıdı üç yüz ü onıncı yıl
Şükr kim bu defter-i gevher-nizâm
Böyle hoş tertîb-ile oldı temâm (8064- 8069)

Bu beyitlerden yola çıkarak H. 792 Rebî'ü'l-âhir ayının başları, M. 1390 yılının Mart ayında eserin bittiği anlaşılmaktadır.

Ahmedî *İskender-nâme*'sinin yurt içinde ve yurt dışında birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Türkiye kitaplıklarında: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde altı nüsha, Süleymaniye Kütüphanelerinde dört nüsha, Topkapı Sarayı Müzesinde dört nüsha, İstanbul Belediye Kütüphanesinde iki nüsha, Üsküdar Selimağa, İstanbul Türk ve İslami Eserler Müzesi Kütüphanesi, Ankara Eski Eserler Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Konya Mevlana Müzesi, Konya, Koyunoğlu Müzesi, Bursa Genel Kütüphane, Edirne Selimiye Kütüphanesi'nde birer nüshası bulunmaktadır. Ayrıca Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde üç nüsha, Türk Tarih Kurumu ve de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde ikişer nüsha bulunmaktadır.

Türkiye dışındaki kitaplıklarda: Blochet kataloğunda sekiz nüsha, Rieu kataloğunda üç nüsha, Minorsky kataloğunda bir nüshadan bahsedilmektedir. Ayrıca Blaskovic kataloğunda Emir Hoşgeldi adına bir yazma bulunduğu bildirilmektedir. Thury, Macar Bilimler Akademisi Kitaplığında dört, kendisinde de bir yazmanın olduğundan bahsetmektedir (Ünver, 1983:24-27).

Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si üzerine iki doktora tezi hazırlanmıştır. İlk olarak Serpil Bağcı, 1989'da "Minyatürlü Ahmedî *İskender-nâmeleri*: İkonik Bir Deneme" adlı doktora çalışmasını ilim âlemine sunmuştur. İkinci olarak da 2000'de Salih Demirbilek, Ahmedî *İskender-nâme*'sinin minyatürlü transkripsiyonunu çıkararak bir sözlük çalışması yapmıştır. Bu iki çalışmanın dışında Damla Mimir, 2012'de Ahmedî *İskender-nâme*'sindeki siyasi, sosyal ve kültürel yaşamı irdeleyen bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Bir diğer çalışma 2019'da Yeşim Çetin'in Ahmedî kaynakları ve 15-16'ncı yüzyıllarda *İskender-nâme* geleneği hakkında yazmış olduğu yüksek lisans tezidir.

4.2. *İskender-nâme*'nin Özeti

Bu bölümde *İskender-nâme* mesnevisinin özeti çıkarılmıştır. Çalışmamızın gidişatını kontrol etmek ve de anlaşılabilirliğini artırmak için öncelikle özet kısmını vermenin doğru olacağı düşünülmüştür. Eserin tamamının özeti çıkarılmamış olup kopukluk olmaması ve de *İskender*'e öğüt veren kişilerin kim olduklarına dair genel bir mâlûmât edinmek için özetini vermek gerekli görülmüştür.

4.1.1. *İskender*'in Doğumu ve Tahta Çıkışı

İran'da, Dârâ isminde hünerli, itibar sahibi, güçlü ve zengin bir hükümdar vardır. Şansı ve bahtı yaver giden Dârâ, gücünü ve mülkünü artırmak için devasa bir ordu ile Rum'u fethetmek için yola çıkar. Dâra ve askerlerinin Rum'a geldikleri haberi Kayser'e ulaşınca Kayser'in içine Rum'u kaybedeceğine dair bir korku düşer. Kayser, kaybedeceğini bilse de adının kötüye çıkmaması hazırlıklarını yapıp Dârâ ile savaşa girer; ancak attan düşerek esir olur. Dârâ, Kayser için bir darağacı hazırlatır ve onu astırır. Savaşı kazanan Dârâ, Rum'a da hükümdar olur; herkes onun buyruklarına boyun eğer. Dârâ, Rumu şehirlere ayırarak güvendiği kişiler arasında pay eder ve onlardan düzenli olarak haraç ister. Şah, Yunan illerini adaletine ve idareciliğine güvendiği Makedonyalı Feylekus'a bırakır. Dârâ Feylekus'un kızı için başlık parası verip düğün dernek kurar. Şah eşini Medayin'de bırakarak İran'a döner. O sıralar Dârâ'nın eşi hamiledir. Eğer çocuk

erkek olursa Yunan illerinin ona verilmesini Feylekus'un da ona atabeylik yapmasını ister. Aradan uzunca bir zaman geçtikten sonra Dârâ ölür ve tahta, oğlu Dârâb geçer.

Havanın güzel olduğu bir seher vakti Feylekus, önünde gül, elinde kadeh, çalgıcı ve sâkîlerle keyfince bağ içinde otururken Feylekus'a müjdeli haber gelir. İskender'in doğumunu haber verenleri altın ve gümüş ile ödüllendirir. Hemen bir müneccim getirilip doğan çocuğun talihine baktırılır. Müneccim, çocuğun doğu ve batının hatta yedi iklimin şahı olup herkesin ona boyun eğeceğini söyler. Müneccimin söylediklerinden mutlu olan Feylekus, müneccime sayısız altın ve gümüş verir. O nâm-ver, yedi gün bayram eder, yoksullara altın ve gümüş bahşeder.

Bu doğum ile mutlu olan Eflatun ve Bukrat çocuğa İskender adını verirler. Zülkarneyn lakabını vermeleri ise dünyaya geldiğinde kafasında iki saç örgüsünün olmasıdır. İskender, altı yaşına kadar dâyesi tarafından eğitilir. Yedi yaşına geldiğinde Aristo'dan ilim tahsil eder. On yaşına geldiğinde bir filozof kadar bilgiye vakıf olur.

İskender, on beş yaşına geldiğine Feylekus'a ilahi ferman iner ve ölür. İskender, babası Feylekus öldükten sonra Rum ülkesine padişah olur. İskender, düşmanlarına karşı gücünü artırabilmek, ülkesinin düzenini muhafaza edebilmek için âlimlerden ve filozoflardan fikir almanın önemli olduğu bilincindedir. Tahta geçen İskender, düşmanlarını yenmek ve bastırmak için halka mal verir ve asker sayısını artırır. İlim ehli, âkil kişileri, filozofları bir araya toplar ve onların nasihatlerinden faydalanmak ister.

İskender Aristo, Bukrat, Eflatun ve Sokrat'a evrenin aslını sorar. Dört hakîm, herkesin yalnızca bedenden müteşekkil olup o bedene can olacak kişinin de kendisi olacağını söyler. Bunun üzerine İskender, onların engin bilgilerinden faydalanmak istediğini söyleyerek varoluşun kimyasını yani görünen resmin cismini anlatmalarını söyler. Aristo, yaratılış serüveninin ateş ile vücut bulduğunu dile getirirken Bukrat hava, Eflatun su, Sokrat ise toprak olduğunu ifade eder. Hızır, hakîmlerin söylediklerini inkâr eder ve varlığı madde de aramanın acziyyet olduğunu söyler. Tüm cihanın "kûn fe-kân" emri ile husule geldiğini; yaratılışa delilinin yaratılanlar olduğunu izah eder. Hızır bilgelere ikiliği oratadan kaldırmalarını salık vererek birliğe teşvik eder.

İskender, saltanatının gücünü artırmak ve de halkına faydalı bir hükümdar olmak için ilim ve hikmet sahibi dört hakîmden birer "nâme" yazmalarını ister. Hakîmler şükür, sabır, yumuşak huyluluk, cömertlik, sır saklamak, doğruluk gibi birçok değeri içine alan

birer mektup yazarlar. Eflatun, Aristo, Bukrat ve Sokrat nasihat-nâmeleri tamamlayınca şâh-ı nâm-verer sunarlar. Şah hepsini okuduktan sonra bir yere saklar ve onları kendine rehber edinir. İskender'in ahlakı ve davranışları halk tarafından sevildiği için halk ona sadakatle bağlanır. Öyle ki Dârâ'dan zarar gören ya da korkan insanlar Rum'a kaçıp İskender'e sığınır. Hatta Dârâ'dan birkaç defa zarar gören Mısır sultanı, İskender'in dürüstlüğüne, doğru sözlülüğüne güvendiği için sorgusuz sualsiz şâha boyun eğer. Böylece İskender, Mısır ve Şam'a da musahhar olur.

Aradan birkaç zaman geçtikten sonra şah, rüyasında göğün açılıp yere bir meleğin indiğini görür. Melek, Allah'ın ona bir kılıç gönderdiğini, o kılıç ile sultanlarla harp etmesini; doğu ve batının onun hükmünde olacağını muştular. Sabah neşe içinde uyanan İskender, rüyasını Aristo'ya anlatır. Aristo, öncelikle rüyaların sadık ve kazıp olmak üzere iki kısım olduğunu söyler. Aristo Şâhın rüyasının Hak tarafından ilham olunan sadık bir rüya olduğunu, yedi iklimi kılıcıyla fethedeceğini, bu görevin ona Tanrı'dan verildiğini anlatır. İskender, rüyanın verdiği mutluluk ve güçle Dârâb'a karşı düşmanlığını ilan eder. Tüm cihanın kendisinin olduğunu söyleyen İskender'in haraç istediği haberi Dârâb'ın kulağına gider.

4.1.2. İskender'in Dârâb'a Karşı Galibiyeti

İskender'in haraç istediği haberi Dârâb'a ulaşınca Dârâb, İskender'e bir elçi göndererek evrendeki taht ve tacın ona ait olduğunu, Rum'u Feylekus'a onların bahşettiğini, bütün mülkün ve makamın sahibi kendisinin olduğunu, İskender'in genç olduğu için cahilce davranmaması gerektiğini, yalnızca soylu kimselerin saltanata layık olduğunu iletmesini ister. Dârâb'ın söyledikleri İskender'e ulaştığında İskender: Rum'u Feylekus'un kendi gücü ile aldığını, mülkün yalnızca Hâlik'in olduğunu ve dilediği kişiye bağışladığını, Dârâb'a Keyhüsrev'den kalan malın kendisine Hak'tan verildiğini söyler. Bilginin ve aklın önemini de cümlelerine ekleyerek elçiyi gönderir. İskender'in sözleri Dârâb'a ulaştığında celallenir ve askerlerini toplayıp İskender'in üzerine yürümek ister. Ancak bu aceleci tavrının farkına vararak kafasındaki savaş düşüncesini erteler ve tekrardan elçi gönderir.

Dârâb, bu hamlesi ile İskender'i hem korkutmak hem de öğüt vermek ister. İskender'e içi susam dolu bir çuval göndererek kendi başına işler yapmaması gerektiğini, kendi komutasında çalışmasının doğru olacağını, tacın ve tahtın tek sahibi olduğunu iletir.

Kendisinin anadan ve babadan soylu olduğunu, İskender'in ise cariyeden doğan kul olduğunu, soyluluğun yalnızca babadan olamayacağını bildirir. Elçi bunları söyledikten sonra susam dolusu çuvalı yere döker. Binlerce susam, sayısız asker demektir. İskender, bu mesajın ne manaya geldiğini anladığı için bir hozor getirtip tüm susamları yedirir. İskender, bu tavrı ile asker çokluğunun bir anlam ifade etmediğini; Dârâb şayet askerleriyle Rum'a gelirse onların hepsini yok edeceğini anlatmak ister. İskender, asker sayısının azlığının ya da çokluğunun Allah'ın takdiri karşısında önemli olmadığını, mülk sahibinin yalnızca Allah olduğunu, ölümlerden bahsetmenin beyhude bir davranış olduğunu, nimeti verenin Allah olup şükretmek gerektiğini söyleyerek elçiyi gönderir. İskender elçiyi gönderdikten sonra Dârâb ile edeceği cenk için hazırlıklara başlar.

İskender'in söyledikleri Dârâb'a ulaştığında Dârâb hiddetlenir ve savaş için hazırlıklara başlar. Dârâb, Rum'u harap etmek, yakıp yıkmak için yola çıkar. İskender, savaşa hazır hissetmeleri için askerlerine ve komutanlarına yüreklendirici bir konuşma yapar. Sayıca düşmanlardan az da olsalar korkmamaları gerektiğini, Hakk'ın yardımının onların üzerinde olacağını, en ön safta yer alıp gerekirse kendi canını ortaya koyacağını, canı pahasına da olsa ar ve namusun olduğu yerde az kişiyle bile zaferin kaçınılmaz olacağını anlatır.

- İskender, azimli, namuslu ve inançlı olmanın önemini askerlerine şu beyitlerle izah eder:

Dûrişelûm nâm-ı ceng idelûm

Düşmene yiryüzini teng idelûm

Kanda kim var nâm u nâmûs u hüner

Gerçi ola az bula çoga zafer

İy niçe çohlar basılurlar aza

Çün Hak emri-y-le çoguñ bahtı aza

Kişide kim olmaya nâmûs u neng

Yiryüzinden aña yigdür gûr-ı teng (1146-1149)

Bu sözleri işiten askerler yüreklenirler. Şehriyar için canlarını feda edeceklerini söyleyerek birlik olurlar. Bütün askerler biât edip İskender'e duydukları güven ve bağlılığı

dile getirirler. İskender, duydukarında hoşnut ve gururlu bir şekilde askerlerini hazırlar Dârâb'ı karşılamak için yola çıkar. İki ordu arasında bitkilerin bile kan rengine bulandığı şiddetli bir savaş meydana gelir. Savaşı kaybedeceğini anlayan Dârâb, korkup kaçar. Düşmanı kağan İskender, bir hafta savaş meydanında kalır.

Dârâb'ın Mâhâz ve Mâhiyâr isimli iki askeri Dârâb'a kırgın oldukları için yolda onu yaralarlar. Bu iki kişi İskender'e yaranmak için ona sığınır. Düşmanın zarar görmesi onu sevindirir de içten içe üzölmüştür. İskender, kendi şahına bu düşmanlığı yapan kişilere güvenmez. Tek başına karar vermemek için o iki hain, hasis, vefasız ve nankör askerin akıbeti hakkında Ariso'nun düşüncesine başvurur. Aristo, hasis ruhlu kişilerin yılan ve akrep gibi etrafını zehirlediğini, onları yakınında tutup beslemenin hayır getirmeyeceğini söyler. İskender, Aristo'nun da kendiyie hemfikir olduğunu duyunca o iki hâini darağacında sallandırır. Dârâb ağır yaralı, acı içinde kıvranırken tüm malını ve mülkünü, tahtını ve tacını, hazine ve askerlerini bıraktığına dair İskender'e haber gönderir. Zülkarneyn'e haber ulaştığında Dârâb'ın yanına gider; onun zayıf, güçten düşmüş ve son demleri olduğunu görür. Dârâb İskender'e bu dünyada herkesin misafir olduğunu hiçbir vasıf gözetmeden her gelenin bir gün gideceğini söyler ve bazı hususlarla ilgili nasihat eder. Dârâb son olarak İskender'in kendisini affetmesini ve halka iyi muamelede bulunmasını telkin edip vefat eder. İskender, Dârâb'ın halkına karşı cömert davranıp onları yüceltir ve herkesin hakkını verir. Ardından Medayin'e yerleşip istirahat çekilir.

4.1.3. İskender'in Zabilistan Şehirlerine Seyahati

İskender, İraan'ı fethedip Turan'ı hâkimiyeti altına alsa da Zâbilistân ve Kâbilistân devletleri bu boyunduruğu kabul etmemiştir. Ülkeyi, Rüstem'in soyundan gelen Zeresb isimli güçlü bir yiğit yönetmektedir. İskender elçi kılığına girerek Zâbilistân şehirlerine giderek almayı istediğı yerleri ziyaret eder. Sistan şehrine varınca oranın şahı Zeresb ile görüşür. Zeresb, İskender'in ağzından çıkan (tamamı uydurmaca) o sözlere hayran olur ve tam üç hafta işret edip şarap içerler.

Zeresb'in Gülşâh adında güzelliğı dillere destan bir kızı vardır. Babasının sekir halindeyken İskender hakkında konuştuğı övgü dolu sözleri duyan Gülşâh, daha görmeden İskender'e âşık olur. İçinde yanan ateşe daha fazla dayanamayan Gülşah, hile yapar; bacadan da olsa İskender'i görür. İskender'i gördükten sonra acısı daha da katlanan Gülşah ah edip inler, gözüne bir damla uyku girmez. Babasının duyacağından korkan dâyesi,

sabretmesini ve bir hal çaresini bulacağını söyler. Dâye, Çin nakkaşına Gülşah'ın resmini çizdirir. Gülşah resmin arkasına aşkını anlatan bir gazel yazar. Resim ve gazeli ipekten bir kumaşa sararlar, mühür vurup şaha ulaştırması için bir elçiye teslim ederler. Şah resmi görünce aşk yüreğine işler ve Gülşah'a hayran olur. Onu görmeyi arzuladığını ve âşık olduğunu anlatan bir gazel yazar ve sevdiğine gönderir. Gülşah'ın hizmetkârı, mektuptan dâyeye bahseder. Dâye, İskender ile Gülşah'ın birbirlerini görmelerini ister. “Çünkü aşk iki kişiliktir.” Dâye gül bahçesinde buluşmak için İskender'e haber gönderir. İki âşık gül bahçesinde buluşurlar ve aşkın ateşi akıllarını başlarından alır. Ülke fethetmek için çıktığı yolda İskender'in gönlü fethedilir. Şah kalbinde Gülşah ile ülkesine geri döner. Ayrılık acısına daha fazla dayanamayan ve hasta düşen İskender, her anının onunla dolu olduğunu ve onun yokluğunda neler yaşadığını anlatan bir mektup yazar. Gülşah, aşkının tek kişilik olmadığını anlayınca mutlu olur. O da İskender'in uzağındayken çektiği ıstırabı anlatan bir mektupla cevap verir. Bu mektuplaşma her ikisinin de aşkını körükler. Gülşah'ın hasretine daha fazla dayanamayan şah, Aristo'ya halini anlatır ve Zeresb'in kızını istemesini emreder. Aristo yanına mücevher, inci, altın gibi kıymetli eşyaları da alarak Sistan'a doğru yola çıkar. Günler süren yolculuğun ardından Sistan'a varır ve Zeresb ile görüşüp Gülşah'ı İskender'e ister. Lakin Zeresb bu işe onay vermez. Sevdiği kadın için savaşmayı göze alan şah, altı yüz bin kişilik bir ordu ile Sistan'a doğru harekete geçer. Zeresb haberi aldığı anda askerlerini hazırlar. Sistan'ın İskender'in olmasını istemeyen Hindistan çok fazla asker göndererek destek verir. İki ordu arasında çetin bir savaş başlar. Zeresb'in askerleri bozguna uğrar ve savaş meydanından Sistan şehrine kaçarlar. Peşlerinden giden İskender'in askerleri şehri yerle bir etmek istese de şah, Gülşah korkar ya da ona bir zarar gelir diye askerlerin şehre girmesine müsaade etmez. Çünkü aşk, Gülşah ile İskender'i “bir” ettiği için mâşuğa gelen ok âşığı da yaralardı.

- İskender'in savaş olmadan, kan dökmeden insani koşullarla antlaşmaya gidilebileceğini ön görmesi; iyimser, sabırlı ve merhametli tavrı ön plana çıkarılır:

Sabr idelüm bir iki gün turalum

Baht encâmı nic'olur görelüm

Ola kim bir feth ola ceng olmadın

İş bite arada kimse ölmedin

Cengsüz hâsıl olıcagaz murâd

Niçün ideler anı k'oldur fesâd (1779-1781)

Şehrin yakınların bir çerge kurarak Gülşâh'ın karşısında gece gündüz onu düşler. Şah Gülşah'a olan hislerini ve yaşadığı ayrılık acısını yazarak bir ok ile onun konakladığı yere atar. Gülşâh hizmetkârlarından birini, oku alması için gönderir ve mektupta yazılı olanları okur. Gülşâh yazılanları okuyunca on iki gün boyunca ne ağlaması diner ne de âhı... Onu gören halkın bile yüreği dağlanır. Gülşâh, on iki günün sonunda kendine gelir ve İskender'in mektubuna cevap verir. Fakat Gülşâh'ın can yangını hiç eksilmez bilakis artar. Bunu anlayan hizmetkâr ve dâye Gülşâh'ın şâhı görebilmesi için ipekten bir merdiven yaparlar. Üçü birlikte merdivenden inerler. Hizmetkâr, tüm olanları şaha ulaştırır. Bu duruma çok sevinen şah Gülşah'a inci, yakut, atlas ve değerli taşlar verir ve onun için güzel bir halvet odası hazırlatır. Zeresb bu haberi duyduğunca İskender'e boyun eğmekten başka bir çaresi kalmadığını anlar. Zeresb İskender'in huzuruna geldiğinde lütuf ve iyilikle karşılanır. Zeresb hem tahtını ve tacını hem de kızı Gülşah'ı İskender'e verir. Orada herkesin gıpta edeceği bir eğlence ile iki sevgilinin düğünü yapılır. İskender, halka karşı da cömert davranarak birçok bağışta bulunur.

- İskender'in cömert ve paylaşımcı tavrına atıfta bulunan beyitler aşağıda verilmiştir:

Bahş itdi halka çoh tâc u kemer

Kal'a vü iklîm ü mülk ü genc ü zer

Hîç yohsul Sîstân'da kalmadı

Kim şahuñ mâlı-y-ıla bây olmadı (1920-1921)

- İskender, yaptığı fetihleri adaleti, iffeti, cömertliği ve çalışkanlığı esas alarak gerçekleştirir. Engin bilgi ve ilmi onu hem başarılı hem de sevilen bir hükümdar yapar. Ahmedî, İskender'in bu özelliklerini şu beyitlerde zikretmiştir:

Her nekim kılursa adl ü dâd-ıdı

Ger ulu ger kici andan şâd-ıdı

İffet ü ilm ü şecâat adl ü cûd

Dâyim iş itmiş-id'ol âlî-vücûd (1959-1960)

...
Çün ulu-y-ıdı Sikender himmeti
Dah'ululamah diledi devleti (1968)

4.1.4. İskender'in Hindistan'ı Fethe Gidişi

İran ve Turan İskender'in hükmüne boyun eğdikten sonra İskender, Hindistan'ı da topraklarına katmak ister ve güçlü bir ordu için hazırlıklara başlar. Hindistan'da herkesin korktuğu Keyd adında bir şah vardır. Hin ve Sint'in yarısı Keyd'in elindeyken diğer yarısı Fûr'un hükmündedir. Keyd, bir gece rüyasında Rum'dan bir ayın parladığını, doğunun ve batının nurla dolduğunu, bütün yıldızların ona secde ettiğini görür. Keyd, Mihrân isimli rüya tabircisine gider, rüyasını anlatır. Mu'abbir, Rum'dan bir hükümdarın çıkacağını, tüm cihana hükmedeceğini, onun emrine itaat etmeyenin canından olacağını, onun varlığıyla diğer devletlerin hükümsüz kalacağını söyler. Mihrân, zuhal ve müşterinin yirmi yılda bir yakınlaşmasıyla bir sâhib-kırânın ortaya çıktığını, bunun iki yüz kırk yıla denk geldiğini, bu sürenin ardından bir hükümdarın çıkıp eski saltanatları yerle yeksân edeceğini anlatır. Aradan belli bir süre geçtikten sonra İskender Keyd'e, usulünce selam, hediye ve mektup gönderir. Mektubunda bu saltanatın kendisine Hakk'tan verildiği, ona itaat edip haraç göndermesi gerektiği, onun hizmetinden geçmeyenin padişah olamayacağı, şayet bunların aksi olursa ona savaş açıp Hint diyarını yerle bir edeceği yazmaktadır. Keyd, İskender'in gücünün farkında olduğu için gönlünü bir korku kaplar. Keyd, İskender'e savaş açarsa yenileceğini bildiği için farklı yollarla onu yenilgiye uğratmayı planlar. Keyd'in elinde; gök bilimin sırlarına vakıf bir bilgin, her derde çare bulan bir tabip, içtikçe eksilmeyen bir kadeh bir de güzelliğiyle görenlerin aklını başından alan Şehrbânû adında bir kızı vardır. Keyd, İskender'in kendisine, adına ve nâmına zarar vermesini engellemek ve onu avucunun içine almak için bu dört gücü ona karşı kullanmayı hedefler. Keyd, konuşma gücüne güvendiği Mihrân'ı İskender'e elçi olarak gönderir. Eğer kızıyla evlenirse bilgini, tabibi, kadehi hatta tahtını ve tacını da kendisine bırakacağı haberini ulaştırır. Şâh, Şehrbânû'nun varlığından haberdar olduğu hatta ona karşı gönlünde bir his olduğu için Keyd'den gelen teklifi kabul eder. Şehriyar, Banu'ya talip olması için Tûs'u Keyd'e gönderir. Elçiyi uğurlarken ona sayısız altın, değerli taşlar ve kumaşlar verir.

Elçi Keyd'in yanına vardığında İskender'in izzet ve ihtişamından, edep ve âdâbından, ilim ve bilgisinden bahseder. Ayrıca, sundukları teklifi de kabul ettiğini söyler.

Keyd, İskender'in özelliklerine hayranlık duyar ve ona hazinesinden lâl, inci, güher, yüz fil, yüz katır kervanı, ham öd, iki yüz kul, iki yüz cariyeye ve asker gönderir. Şâh, o zamanlar şehrin uzağında havası ruhu arındıran, her yeri güllerle kaplı bir ovada yaşamaktadır. Keyd, şâhın yaşadığı yere varır, eşiğine baş koyup öper. İskender, misafirleri için keyifli ve gösterişli bir eğlence düzenler. Kendisine sunulan kadehten şarap içip mutlu olur. Halka türlü ihsanlarda bulunur. İskender Şehrbânû ile evlenir ve iki gün halvette kalır. Şâh bir kadehe yağ doldurur ve hekîme ulaştırması için Hintli bilgeye gönderir. Hekîmin bu yağı süründüğünde yol ağrılarından kurtulacağını söyler. Bilge şâhın maksadını anlar ve yağa bin iğne saplayıp şâha geri gönderir. İğneleri gören şâh, onlardan bir mühür yapar ve geri bilgeye gönderir. Bilge, o iğnelerden parlak ve büyük bir ayna yapıp şâha gönderir. Şâh, aynanın pas tutması için onu nemli bir yere bırakır. Böylece ayna paslanır ve şâh onu geri bilgeye gönderir. Bilge aynayı cilalattıktan sonra tekrardan şâha iletir. İskender'in amacı Hintli hakîmin ilmini ölçmek olduğu için bu yolu dener ve onun ilim sahibi bir âlim olduğunu anlar. Böylelikle onu makamına layık görür.

- İskender için ilmin önemine vurgu yapan beyitler aşağıda verilmiştir:

Dest-gâha lâyıık ehl-i ilm olur

Kanda kim sadr ol'anı âlim alur

Cehl ehli câha lâyıık olmaya

Câhile izzet muvâfık olmaya

Âkıl olan kişi hergiz câh-ile

Mansıbı görmeye lâyıık câhile

Câh nedür câhile bî-şekk câh

Çâha düşmesün diseñ virm'aña câh (2165-2168)

İskender Hintli hakîmden aralarında geçen sırrın manasını izah etmesini ister. Yağ ile dolu kadehin kendi ilminin yüceliğine işaret ettiğini anlatır. İskender ise gönlünü mal, makam ve dünya hırsının kapladığını orada Hakk'ın tecelli etmesinin mümkün olamayacağını, dünya ziynetleriyle kaplı bir gönülde Hakk'ın varlığının mümkün olmadığını söyler. Bilgin yağın içine iğne batırmaktaki maksadının insanın beşerî bir varlık olup yanlışa düşebileceği, nasihate kulağını kapamaması olduğunu anlatır. İskender gönlün simgesi olarak bin iğneden mühür yapar, bilgin o mühürden aydınlığın simgesi olarak bir ayna yapar. İskender, günah ile kirlenmiş bir kalbi, pas tutmuş bir aynanın görüntüsüne

benzettii için aynayı nemli bir yere bırakır ve paslanmasını sağlar. Hakîm pas tutmuş aynayı cilalayıp parlatır. Bunun altında yatan hikmetin de çalışıp çabalamak ve gayret etmekten hiç vazgeçmemek olduğunu ifade eder.

Sonrasında şehriyâr hak me, Keyd'in kadehindeki gizi sorar. Bilge, Keyd'in yedi iklimde ne kadar ilim irfan sahibi, hüner ehli insan varsa hepsini bir araya topladığını anlatır. Birçok nesnenin olduğu gibi bu kadehin de m citlerinin olduğunu söyler. Kadehin şarap ve suyu çekme gücüne sahip mıknatıs özelliği olduğunu, havadan su, yerden şarap toplama gibi marifetlerinin bulunduğunu anlatır. Bunların ardından İskender, Hintli hak me  lemin nasıl vücuda geldiğini sorar. Hakîm, öncelikle aklın, feleğin, hayvanların, neb t t n ve nesnelerin; sonrasında  dem'in ve Havva'nın yaratıldığından bahseder. Yaratan'ın kudret ve cömertliğiyle var olan insana, ilim ve aklın nasıl bahşedildiğini ve akabinde doğrunun ve yanlışın gönderilen kitaplar sayesinde insana nasıl öğretildiğini anlatır. İnsanlığın  dem ve Havva'nın zürriyetinden çoğaldığını ve bir gün ölümün tecelli edip herkesin dünyada yaptığı amellerle muamele göreceğini izah eder.

İskender sonrasında evrendeki cisimlerin büyüklüğünü sorduğunda hakîm, yerin çevresinin altı bin fersah; çapının iki bin yüz altmış dört olduğunun yanıtını verir. Akabinde hendese "geometri" ilmiyle meşgul olanların bu ölçümleri daha iyi bileceğini de ekler. İskender suallerine devam ederek ateş ve havanın, ayın, ut ridin, z hrenin,  fit b n, şemsin, mirrihin, müşterinin, zuhalin, burçların, sabit yıldızların büyüklüğü hakkında soru sorar. Hakîm hepsine kusursuzca bir cevap verir. Akabinde İskender, sabit yıldızların nasıl şekillendiğini, dörtlü devri ve feleğin yaratılış sırlarını sorar. İskender hakîm tarafından tüm suallerinin cevabını alır. Cihan ş h  hakîmin söylediği bu sözleri duyunca çok etkilenir. Daha sonra hakîm, Allah'ın varlığı ve kudreti hakkında bildiklerini anlatmaya devam eder.

İskender hakîmin bilgisine hayranlık duyar ve ona altın, inci gibi kıymetli ihsanlarda bulunmak ister. Hakîm dünyanın geçici servetine tamah etmediğini, dünyalık her nesnenin müsavi olduğunu söyler. Daha sonra ş h, Hintli tabibi huzuruna ister ve ona insanın ruhtan mı yoksa bedenden mi olduğunu sorar. Tabip, nefsini bilen Rabbini bileceğini söyleyerek ruh ve beden hakkındaki malumatlarını paylaşır.

İskender en son, beden sağlığını koruyabilmenin nasıl mümkün olacağıyla ilgili sorusunun cevabını aldıktan sonra tabibe altın, gümüş gibi kıymetli ihsanlarda bulunur.

Aldığı cevaplarla huzur bulan şâh, sarayında eğlence meclisi düzenleyip birkaç kadehle neşelenip keyiflenir.

- İskender, Keyd ile yaptığı bütün antlaşmalara uyarak bir hükümdar hatta bir insanda olması gereken dürüstlüğü, sözüne sadık kalmayı ve cömertliği temsil eden örnek bir tavır sergiler:

Bahşış itdi Keyd-i Hind'e bî-şümâr

Atlas-ı dîbâ vü dürr-i şâh-vâr

Taht-ı zerrîn ü dahı tâc u kemer

Herbirinde baglu biñ dürlü göher (2820-2821)

...

Rûm içinde kıldı Hindüstânı bahş

Keyd-i Hinde Zengî-iklîmini bahş

Keydle her nev'a k'itmişdi karâr

Yirine getürdi şâh-ı nâm-dâr (2826-2827)

4.1.5. İskender'in Hindistan Mefkî Fûr ile Mücadelesi

İskender Keyd'in tahtını hâkimiyeti altına aldıktan sonra Hindistan meliklerinden Fûr'un üzerine asker göndermek ister. Ancak olumsuz hava koşullarının da etkisiyle askerlerini birkaç ay dinlendirir ve savaşı erteler. Bu süreçte İskender, şarap içip keyiflenir, kazandıklarından mal-mülk bağışlayarak cömertlik namını kuvvetlendirir. Şehriyar, insan ve hayvan arasındaki mücadeleyi görebilmek adına Hint dağlarında avlanmaya gider. Gecenin karasına boyanmış siyah renkli, güzel kokulu atı ile yol alırken karşısına güçlü kuvvetli bir aslan çıkar. Zülkarneyn'in fırlattığı ok, aslanı kafasından yaralayarak önce kör eder sonrasında canından eder.

- Burada İskender cesareti ve gücü simgeleyerek bu hususta eksiği olanlara yergi, gelecek hükümdarlar için de öğüt sayılacak bir olayı temsil etmiştir:

Mülk isdeyen gerek ser-bâz ola

Mâl u cân kadri katında az ola

*Baş kayuran uramaz başına tâc
Cân seven kişi tutamaz taht-ı âc
Baş hatâsınsuz bulunmaz tâc-ı zer
Kim ulu işlerde çoh olur hatar
İzzet iste itmegil nefsüñi dîn
Ser-firâz ol kimseye olma zebun
Kişi kim izzetle devletde ola
Yig ki biñ yıl acz-ile diri öle (2899-2903)*

Şâh avlanmak için yoluna devam ederken önüne bebr çıkar; bebrin boynuna yağlı bir ip takıp atını dizginin bırakır. At süratle koşunca sürüklenen bebr boğularak ölür.

- Burada aslanın bile korkup kaçtığı bir hayvan ile İskender'in mücadele edip onu yenilgiye uğratması İskender'in korkusuzluğunu simgelediği gibi aynı zamanda "bebr"³ kelimesi böbürlenmekten geldiği için İskender'in kibriyle olan savaşına da bir gönderme yapılmıştır:

*Şâh öñinden çıhdı bir gurrende-bebr
Kim emân bulmazdı cenginden hizebr
Şâh anuñ üstine saldı semend
İrdi vü boynına berkitdi kemend
Koyup atınuñ inânın şehriyâr
Bir iki meydân yüğürdi berk-vâr
Şeh kemendi tutar u asar semend
Bebr şâh ardınca boynında kemend
Tâ ser-encâm oldu âciz cânavar
Derd-ile cân virdi "fî nâri 's-sakar" (2905-2909)*

³ Bebr: Daha çok Hindistan'da yaşayan ve kaplana benzeyen kedi yapılı, gayet büyük, üstü yol yol tüylü bir hayvan. Saldırdığı zaman tüyleri öyle bir kabarır ki gören ürkermiş. Bu hâldeyken aslan bile ondan korkup kaçarmış. Böbürlenmek kelimesinin bebr'den geldiği sanılmaktadır. Efsaneye göre bu hayvanın derisine ok, kılıç, mızrak gibi savaş âletleri işlemezmiş. Onun için bu deriden zırh yapılmış. Güyâ bu zırhı giyenler ateşte yanmaz ve su da boğulmazlarmış. Bu deriden kürk yapılsa aynı etkiyi gösterirmiş. (Pala, 2013:61).

Bebirin yenilgisinin ardından İskender'in karşısına iki panter çıkar; birini ok ile öldürür diğerini ise kılıç ile yaralar. Şah, görenlerin hayranlığına mazhar olur ve ardından sarayına geri döner.

Zülkarneyn Şâh, bin asker, her saf için bin kişiden oluşan zırhlı süvâri ve tamamı iki yüz bin koşun olan yiğitleri Fûr'un üzerine yürümek için hazırlar. O kahraman askerler Hint topraklarında gururla yürürler. Fûr, haberi aldığı anda daha önce eşi benzeri görülmemiş bir ordu toplar. Yüz bin Hintli askeriyle birlikte on iki bin savaşçı fil hazırlar. Fûr, fillerin üzerine sağlam malzemelerden yapılmış taht yapar. Üç cengâver askerini de tahtların üzerine oturtur. Fillerin içerisinde gizlenen askerler, İskender'in ordusunu ok ile talan ederler. Şehriyâr daha önce fil ile yapılan bu cengi hiç duymamıştır; ancak öngörü sahibi ve de bilgili olması savaşın kaderini değiştirmiştir. İskender, içerisine kibrit ve güherçi doldurduğu bakırdan bin fil yaptırır. İçlerini patlayıcı madde ile doldurduğu filleri kağnılara bağlatır. Fûr, fillerin üzerinden askerleri ok yağmuruna tuttuğunda İskender de hazırlattığı filleri kağnılarla yürütür ve patlatır. Şâh, Hintli Fûr'u yenilgiye uğratır. Fûr kaçmak istediği sırada İskender yakalar ve kılıç darbesiyle başından göğsüne kadar ikiye ayırır.

- Burada İskender'in zekâsı, ilmi, düşünce gücü ön plana çıkarılmıştır. Karar verme anında hızlıca bir çözüm geliştirmek onu hüner sahibi, bilgin bir lider yapmaktadır. Yanında sürekli danıştığı, fikir telakkisinde bulunduğu sanat ehli ve bilginlerin olması onu zor zamanlarda bile doğru hamlelere yönlendirmiştir:

Şâh çün dâna vü rây-engîz ola

Hükmine âlem müsahhar tîz ola

Pâdişâh bilürdi cümle san'ati

Bile iltürdi ol ehl-i hırfeti (2999-3000)

Zülkarneyn, Hint ve Sint ülkelerini emri altına aldıktan sonra kutlama mahiyetinde birkaç kadeh şarap içer. Her galibiyetinin ardından yaptığı gibi yine halka ihsan ve izzet-i ikramda bulunur. Çünkü halkına duyduğu minnettarlık ve gönül borcu ancak kazanılan malın paylaşılıp bölüşülmesi ile karşılık bulmaktadır.

- Şair her zaferin ardından bunu yineleyerek İskender'in cömertliğine atıfta bulunmanın ötesinde var olanı paylaşmanın erdemine de dikkat çekmeyi hedeflemiştir:

Dahı nekim aldı şâh-ı nîg-nâm

Halka in'âm eyledi ol gün temâm

Virmeg-içündür bu mülk ü genc ü mâl

Virmeyicek renc olur u vebâl

Yi vü yidür çünkü bulduñ mâl u genc

Yohsa olur ol soñra saña mâr u renc (3091-3093)

İskender tahtında otururken Sint ilinden bir kişi huzuruna gelir. Bu kişi Sint ilinde bitkilere ve canlılara zarar veren, nefesinden ateş çıkan, üflediğinde havada kuş bırakmayan, kimsenin güç yetiremediği bir ejderha olduğunu şayet bir yıl daha orada kalırsa doğu ve batının ziyan olacağını anlatarak yardım talep eder. İskender, ülkedekilerini bu sıkıntıdan kurtarmak için Sint'e doğru yola çıkar. Şah, ejderhanın yerini sorar ve bulunduğu noktaya askerleriyle birlikte yerleşir. Şah öncelikle ejderhanın organlarını bir bir sorup malumat sahibi olur. Akabinde büyük bir kağıt yaptıırıp üzerine taht bağlatır. Bu tahtın üzerine de tamamı zift ile sıvanmış bir ev, taşı delebilmek kudreti olan bin demir çengel, çengellerin de ucuna ejderhanın hemen can vermesi için zehirli su sürer. Bu zehirli çengelleri ise evin her bir yanına takar. Evi de kuvvetli iki öküzle bağlar. Şâh bu eve iki kapı yaptıırır. Biri ejderhanın avlanması için diğeri ise ejderha öküzleri yerken İskender'in kaçabilmesi içindir. Şah, panzehir yutup Allah'a teslim olup eve girer. Ejderha kokuyu alıp İskender'e saldırmaya kalkıştığı anda şah öküzleri ilk kapıdan sürer ve kapıyı kapatır. Ejderha öküzleri yemek için saldırdığında zehirli çengeller ağızına batar ve başının her tarafı paramparça olur. Bu esnada şehriyar çıkmak için hazırladığı ikinci kapıdan çıkar. Önce kılıcıyla ejderhayı yaralar akabinde bir ok darbesiyle ejderhayı yere serer.

- Burada şair, İskender'in düşünce gücünü ön plana çıkararak aklın, ilmin, düşünerek hareket etmenin erdemine dikkat çekmek istemiştir:

Var-durur her nesnenüñ bir âleti

Bî-şek anuñ andan olur âfeti

Çâresin her nesnenüñ bir âleti

Pes anuñla def'ini kılsañ gerek (3154-3155)

İskender, Sint ilini ejderhadan kurtardıktan sonra deniz ve karalardaki güzellikleri görmek için seyahate çıkmak ister. Bu gâye için birçok gemi yaptırır. İlk olarak Râyic adında bir adaya varır ve oraya bârigâh kurdurur. Askerlerine gördükleri her şeyi kaydetmelerini emreder. Şahın huzuruna her ilme vakıf bir âlim getirirler. Adanın içerisinde görünüşleri insan fakat kuş gibi kanatları olan bir canlı görürler. Dilini kimsenin anlayamadığı o kuşa benzeyen canlıyı avlarlar. Bu acayip yaratığın sureti kediye benzemektedir. İskender sonrasında içi yılanlarla dolu bir dağ görür. Oraya girenin bir daha dışarı çıkamayacağını fark edince uğramadan sadece uzaktan bakıp yollarına devam ederler. Bu esnada bir papağana rastlar ve ona yem verip konuştururlar. Sonra önlerine bir ağaç çıkar. Gölgesine bin kişiyi sığdırabilen kâfur ağacının etrafı yılanlarla doludur. Ağaçtan kâfur almak isteyenler yazın, oklarının ucuna adlarını yazıp fırlatır kış gelip de yılanlar geri çekildiğinde ok sahipleri kâfurlarını almaya giderler.

İskender, Râyic adasının tamamını gördükten sonra Râminî'ye doğru yol alır. Orada yiyecekleri yalnızca yemiş olan, dilleri anlaşılmayan, insan gördüklerinde görünmeyen bir varlık görünmüş gibi ürken çıplak kadın ve erkekler vardır. Altın yerden ot gibi biter, madenleri mücevherdir.

İskender daha sonra Vakvak adasına yönelir. Buranın yeri tamamen kumlu, yolu sapadır. Görenleri hayran olduğu bir adadır. Geceleri yıldızların ışık olduğu yerde gündüz yol bulmak mümkün değildir. Orada tamı tamına bin yedi yüz ada vardır. Oraya hükmeden şehriyar kadındır. Altı bin kadın onun emrinde çalışmaktadır. İskender'in adaya geldiği haberi kendisine ulaştığında hediyeler gönderir. İskender adada yemyeşil ve güzel bir ağaca rastlar. Sonbaharda bile yaprağı dökülmeyen o ağaç herkese yetecek yemiş verir ve o yemiştten vakvak sesi gelir. O ses adada uğursuzluğu temsil eder. Cihan şâhı o adadan ayrıldıktan sonra Betân adında bir yere gider. Kadın ve erkek tüm insanların çok güzel olduğu bu yerde insanlar dağların üzerinde yaşarlar. Oraya hiç kimse ulaşamaz fakat İskender hileyle birini yakalar ve o kişi oracıkta canını verir. Şâh ve yanındakiler ölen kişinin güzelliği karşısında şaşakalırlar.

İskender oradan da ayrılıp geceli gündüzlü yol giderek Etvariye adasına varır. Burada bedeni insan, başları köpek görünümlü bir topluluğa rastlar. Askerler o topluluğa

yaklaştıklarında gözden kayboldukları için İskender onların cin kavminden olduklarını anlar. Şah adada bin yaşına gelmiş akıllı ve bilgili müstesna bir pîr ile karşılaşır. Bu pîr, denizin ahvalini, cin ülkesinde olup biten her şeyi bilir. Şah, o bilge kişiden denizin derinliğini öğrenmek ister. Pîr bu bilgiyi yalnızca Hızır bin Âmil'in bildiğini söyler. Davud döneminde bir kişinin bu denize düştüğünü ve üç yüz yıldır inmekte olduğunu fakat daha ulaşamadığını söyler. İskender bu seferde denizdeki acayip varlıklar, yıldızlar ve dünya hakkında malumat sahibi olmak ister. Pîr tuhaf varlıkların çokluğundan ve de iki yüz arşın uzunluğunda bir balığın yaşadığından bahseder. Öyle ki o balığın bir gemiyi bile yutabilecek kudrete sahip olduğunu söyler. Yine sudan çıktığında taşa dönüşen bir yengeçten, suyun içinde geyiğe benzeyen bir canlıdan bahseder. Pîr ayrıca nuruyla gözleri kamaştıran görüntüsü kuş ancak denizde yaşayan bir canlının varlığından söz eder. Pîr, yine denizin içerisinde gövdesi yılan, başı fil suretinde bir balıktan; bedeni balık başı ve yüzü insan olan bir canlıdan; gece uçup sabaha kadar gezdikten sonra sabah suya girip balık gibi yüzen bir varlıktan söz eder. Şehriyâr da Pîr'in anlattığı bu denizde gezintiye çıktığı bir gün ağzından alevler çıkan bir yaratığa rastlar.

İskender, Pîr ile yaptığı hasbihâlin ardından Câbe adasına geçer ve orada konaklar. Boylarını ölçmenin mümkün olmadığı, başları olmayan, bedenleri çıplak ve kıllı; yalnızca muz ve şeker kamışı tüketen bir topluluk ile karşılaşır. Burada geceleri ateş basan bir dağ ve o ateşin içinde yaşayan bir kuş vardır. Adı Semender olan o kuş için yaşam yalnızca ateşin içindedir. İskender Câbe adasının havasını çok beğendiği için oraya bir şehir kurmak ister. Şehir tamamlandığında adını Ser-ândîb koyar. Âdem'in cennetten oraya indiği ve ayak izi bulunduğu söylenir. Câbe'de birbirleriyle anlaşılamayan aralarında husumet olan beyler vardır. İskender bu beyleri idaresi altına alarak düzeni sağlar.

- Şair, memleketin düzenini sağlamak için fikir birliğinin ve dostça ilişkilerin önemli olduğu fikrine vurgu yapmış ve İskender'in bu özelliğini ön plana çıkarmıştır:

Rây-ıl'olur memleket işi dürüst

Her ki kej-rây ola olur işi süst (3416)

İskender Câbe adasından Lengâvûs adasına mutlu bir şekilde geçer. Bu adada üzerlerinde kıyafetleri olmayan çıplak insanlarla karşılaşır. Burada zencefil, bakam, sandal, karabiber ve karanfil yetişir. Adanın içerisinde birçok şehir ve kale olan Tinnîn adında bir

ada vardır. Burada nefesinin kuvvetine filin bile dayanamayacağı bir ejderha vardır. Ağzını bir açışında iki öküzü yiyebilecek gücü vardır. Bu adada yaşayanlar kendi canlarından korktukları için her sabah ejderhanın önüne iki öküz koyarlar. Bu haber şâhın kulağına gelince Tinnîn adasına gider. İki büyük öküzün içerisine zift, kükürt, kireç ve ucu keskin hançerle doldurur. Sabah ejderhanın yemek vakti geldiğinde hazırladığı öküz derilerini gönderir. Ejderha, derileri yutar yutmaz alev alıp ateş içinde can çekişir. Yaşadığı acıya dayanamayıp kendini bir taşa çarptığında keskin hançerler içini parçalar. Böylece ülke ejderhanın şerrinden kurtulur.

Şâh, Tinnîn adasında yaşayanların huzurunu sağladıktan sonra Selâmit adasına doğru gider. Burada görenlerin içinin açıldığı bir çeşme, yanında da bir kuyu vardır. Su kuyuya inerken kenarlara değen damlalar ayna gibi parlak bir taşa dönüşür. Bu su, gece sıçradığında kara; gündüz sıçradığında beyaz taş olur. Şâh bu adanın ardından susuz ve kurak bir çöle varır. İskender Hinli insanlara her yanı yanmaktan kararmış bu vadinin neden bu halde olduğunu sorar. Onlar, buranın bir elmas vadisi olduğunu fakat yılanlar bastığı için kimsenin ulaşamadığını söylerler. Şâh o elmaslara ulaşmayı istediği için avcılarla bir olup bir tuzak hazırlar. Onlardan bin kartal tutmalarını ister. O kartalları tam iki gün aç bırakır. Sonra vadinin içine parçalattığı etleri attırır. Elmaslar da etlerin üzerine yapışmış olur. İskender o esnada kuşları vadiye salar ve hepsi ağzında ete yapışmış elmas parçalarıyla gelirler. İskender adamlarına elmasları toplatır.

- Şair, İskender'in bu zekice hamlesini düşünce gücünde var olan kudrete bağlamıştır:

Üşbu rây-ıla şeh-i pîrûz ger

Buldı ol elmâsı almaga zafer

Rây-ıla her ukde kim var hallolur

Sâhib-i rây ehl-i akd ü hall olur

Şehler ilerü olurdu rây-zen

Şimdi ney-çün oldılar hem-rây-zen

Ol zamân başlara tâc-ı mış hüner

Şimdi hâk-i pây oldu ol güher (3503-3506)

İskender elmasları başarıyla topladıktan sonra askerleriyle birlikte başka bir adaya ulaşır. Burada uzun zaman önce yapılmış boyu göğse kadar ulaşan bir köşk görürler. Bu yapıya hayran olan İskender, Hintli filozofu yanına getirtip köşkün yapısı hakkında bilgi almak ister. Filozof, İskender'e köşkün içinde insanlara mı yoksa cinlere mi ait olduğu bilinmeyen kemiklerin olduğunu; hiç kimsenin bu köşke girmeye cesaret edemediğini; köşkü yapanın toprak olup gittiğini söyler.

Hintli filozof ile İskender sohbet ederlerken köşkün içerisinden bedenleri insan başları köpek, dişleri hançer gibi keskin bir topluluk çıkarır. Bu topluluk şâhın askerlerine karşı savaş açarlar fakat şiddetli ok yağmuruna daha fazla dayanamayıp yenilgiyi kabul ederek köşklerine geri girerler. İskender sabah olduğunda köşkü topluluğun elinden almak ister. Filozof, köşkün tılsımlı olduğunu; o tılsımın kişiye uyku hali ile baygınlık verdiğini; bu hal ile onlara karşı yenilginin kaçınılmaz olduğunu söyler. İskender bu sözleri duyunca düşüncesinden vazgeçer ve Çin'e doğru yola çıkar.

Çin şâhı Tamgac'a, İskender'in Hint ve Sint'i tamamen ele geçirip onun ülkesine doğru geldiği haberi ulaşır. O zamanlar doğuda üç yüz altmış şehir Tamgac Han'ın yönetimi altındadır. Tamgac Han o sıralar Hıtâ şehrinde yaşamaktadır. İskender'in geleceği haberi içinde bir burukluk yaratır. Hoten şâhı meseleyi bilgili kişilerle istişare etse de mantıklı bir neticeye varamaz. Herkes birbirinden farklı fikirler ortaya attığı için hiç kimsenin söylediğini dikkate almaz ve canını kurtarmak için İskender'e boyun eğmeyi kabul eder. Çünkü İskender'in gücünü, ilmini, yeteneğini ve başarılarını duymayan; bilmeyen yoktur.

- İskender'in yetkinliğine ve namına atıfta bulunan beyitler aşağıda verilmiştir:

Anuñ-ıçun kim Sikender cengini

Görmemiş-idi dahı âhengini

Bilür-idi n'ireye k'ol nâm-ver

Varsa hem-râh olur-ıdı aña zafer

Her kişi k'iderdi anuñ-ıla ceng

Arslan ols'olurdı yiri gûr-ı teng

Kendüden uluya iden pençe tîz

Kendüniñ cânın düşüre rence tîz (3559-3562)

Hoten şâhı, İskender'in halkına karşı iyi ve cömert tavrını duyar ve ona boyun eğmeye karar verir. Şâhı karşılamak için kendisi bizzat Çin sınıra gider. İskender'i atın üstünde görür görmez önüne eğilir ve teslimiyetini gösterir. İskender de bu davranışa kayıtsız kalmayarak özenli ve narin davranır.

- Burada İskender'in yumuşak huyluluk ve iyimserlik gibi vasıfları ön plana çıkarılarak liderliğe ilişkin yetkinliği vurgulanmak istenmiştir:

Bir nüvâziş itdi şeh dahı aña

Kim anı gören kişi kaldı taña

Kime kim irseñ nüvâziş it müdâm

K'ide kullıguña ragbet hâs u âm (3579-3580)

Şehriyâr Tamgac ile şehre gelir. Her yer gül kokusu ve misk ile bezenmiş; ipek kumaşlarla süslenmiştir. Tamgac İskender'i layıkıyla ağırlar. Bu durum İskender'i mutlu eder ve bu hoş karşılanmanın karşılığı olarak hediyeler ve güzel sözlerin yanı sıra Çin'i Tamgac Han'a geri verir. Oranın halkına mal, mülk ve altın bağışlar. Şah, Çin ülkesinin âlimlerinden Bilge Behrâm ile yalnız kalır ve ondan dünyanın bilinen ve bilinmeyen tüm gizlerini anlatmasını ister. Behram, her şeyin özünde Allah'ın varlığı, birliği ve kudreti olduğunu; tüm yaratılanların Allah'ın varoluşunun birer nişânesi olduğunu anlatır. Sonrasında varlığın rûhâni ve cismâni kısımlarını, anâsır-ı erbaayı, dağları, denizleri ve okyanusların oluşumunu izah eder. Bu hususla ilgili bilgilerini, aktardıktan sonra “dünyaya tamah” etmeme hususunda İskender'e telkinde bulunur.

- İskender Çin ülkesinde adaleti, güzel ahlakı, güler yüzü ile örnek bir karakter imajı çizmiştir:

Çün müsahhar oldı şâha mülk-i

Çîn Kıldı hurem adl-ile ol mülk için

Bay u yohsula kamu hoş söyledi

Ulu vü kiçiyi hoş-dil eyledi (3730-3731)

İskender, adâleti, cömertliği ve tatlı dilli tavırlarıyla Çin halkının gönlünde taht kurar. Orada yapacaklarını tamamladıktan sonra doğuya doğru giderek farklı olan yeleri görmek ve keşfetmek ister. Tabiatı güzel, ağacı sandal ve bakam, otu sümbül olan hoş bir mekâna gelir. Orada bir iki gün şarap içip keyiflenir. Bu esnada yanına bir kişi gelir ve

yolda kaybettiği merkebinin ararken rengi sürekli değişen bir taşa rastladığını söyler. İskender duyduklarına çok şaşırır. Bu taşın sırrını anlayabilmek için yanına Aristo'yu çağırır. Ona taşın kara, ak, kırmızı, sarı, mavi, yeşil gibi farklı renklere büründüğünü; geceleri ayna gibi parladığını söyler. Aristo taşın adının Feylekûs olduğunu, Çin ve Rusya'dan çıktığını anlatır. Cinler bu taşa sahip olan kimselerin hükmü altına gireceğini; taşın bulunduğu yere böcek, vahşi hayvan, akrep, yılan, ejderhanın gelemeyeceğini söyler. Fakat cinlerin bu taşın çıkış noktasını insanlardan sakladıklarını izah eder. İskender biraz elmas ve taş alıp oradan ayrılır. Yoluna devam ederken karşısına büyük bir madene çıkar. Bu madenden Hâr-ı çînî olarak bilinen bir madde çıkar ve Çinliler bu madenden ağzı çarpılanların baktığında şifa bulduğu bir ayna, değdiği kişiyi öldüren bir de ok yaparlar. Şâh Aristo'dan gördüklerinin sırrını açıklamasını ister. Aristo, maddelerin ve havanın etkileşimi neticesinde madenlerin nasıl oluştuğunu anlatır. Orada bulunan bir hakîm, Aristo'nun söyledikleri aklî ilimlere uygun olsa da bu gücün ve yaratımın; meydana gelen her türlü nimetin yalnızca Allah'ın kudretine muhtaç olduğunu anlatır. İskender Hâr-ı çînî ziyaretinin ardından Kişmîr'e doğru yola çıkar. Oraya vardığında güzel yapıların olduğu birçok şehir görür. O şehrin insanları huzur ve mutluluk içinde yaşarlar. İskender, bu ziyaretin ardından Türk iline geçer ve orada sayısız şehir görür. Buradaki insanların bir kısmı Tamgac'a haraç verirken Tarhân adlı bir kişi bu düzene karşı gelir. Tarhân İskender'in haberini alınca ordusunu hazırlar ve iki ordu savaşı. İskender'in galibiyeti ile biten savaşta Türkler mağlûb olur. İki tarafta da ciddi asker kaybı yaşanır. Tarhân attan düşer ve esir alınır. İskender, Türklere ait ne kadar şehir ve diyâr varsa hepsini ele geçirir. Şâh aldığı bütün ganimetleri askerlere dağıtır. Aslı Tatar olan bu insanlar Tamgac'a bağlı olmalarına rağmen Tarhân adlı bir bey kendi bağımsızlığını ilan etmeye kalkar. İskender puta tapan bu memleketi ele geçirince onlara Hakk'tan ve imandan bahseder. Allah'ın varlığını ve birliğini tebliğ edip onları dine davet eder. Onlar da bu davete icabet ederler. İskender Tarhân'dan aldığı sultanlığı Tamgac Han'a geri verir. Bu memlekette bir müddet dinlenmeye çekilen İskender, askerlerini etraftaki acayip varlıkları avlaması için emir verir. Askerlerin bir kısmı eli ayağı insan olan maymunla bir kısmı da boynuzlu tavşanla karşılaşır. Şâh, şarap ile keyiflenip gönlünce dinlendikten sonra Tagargar iline doğru yola çıkar.

İskender Tagargar'a varınca görünüşleri insan fakat ruhları hayvan olan bir topluluğa rastlar. Başları kurt olan domuz ve köpek tînetli insanlar görür. Biraz daha

ilerlediğinde yüzlerinde fil hortumu olan insanlara karşılaşır. El yerine kanatları olan bu yaratıkların başları köpek, bedenleri insan görünümündedir. Şâh buradan ayrılıp yoluna devam eder ve karşısına iki dağ çıkar. Buradaki insanların açlıktan ve sefaletten zor durumda olduklarını görünce bu vaziyetin nedenini sorar. Onlar da dağların arkasını mesken edinmiş Ye'cüc ve Me'cüc'ün, inşâ ettikleri binaları, ettikleri mahsulleri ziyan ettiğini anlatır ve İskender'den yardım isterler. Ye'cüc ve Me'cüc'ün yarım insan boyunda, vücutları domuz gibi kıllı ve dinsiz olduğunu anlatırlar. Oradakiler İskender'den kendilerinin de yardımıyla iki dağın arasına set çekmesini talep ederler. İskender Tanrı'nın yardımı dışında herhangi bir yardım istemediğini söyler. Kendi ekibinden bu işin üstesinden gelebilecek kişileri bir araya toplar ve işe koyulur. Demir ve bakırı eriterek duvarın arasını doldurur ve o kavmin istediği seti yaparlar. Bu sayede Ye'cüc ve Me'cüc setin arkasında kalır.

- Burada İskender'in cömertliğine, yardımseverliğine ve bilgili oluşuna vurgu yapılmıştır:

Dökdi seng ü âhen-içün sîm ü zer

Hayr-çun ol seddi yaptı nâm-ver (3954)

...

Ger sehâvetde sorarsañ Hâtem ol

Ver şecâatde dir-iseñ Rüstem ol (3967)

Keykubâd bu dünyadan göçünce İran'ın yönetimine Keykâvûs geçer. O dönemlerde Mâzenderân devlerin mesken tuttuğu yerdir. Devlerin başı olan Ak dev günahkâr, soysuz ve ahlaksız olduğu için her kötülük onlardan beklenirdi. Cinler de bu melûn yaratıktan güç aldığı için insanlara kötü davranırlar. Keykâvûs insanlara zararı dokunan bu devlerle savaşmak için askerlerini hazırlar. Rüstem o sıralar atı Rahş ile Sistan'da bulunmaktadır. Rüstem dışında birçok askeriyle savaşa giren Keykâvûs, devlerin elinde tutsak edilir. Ak dev onu kaçırıp bir kuyuya bağlar ve işkence eder. Rüstem haberi alınca geri döner ve Keykâvûs'u devlerin elinden kurtarır; devi de oracıkta öldürür. Devin oğlu Erjeng, Rüstem ile savaşmak istese de pençeleri savaşmak için uygun değildir. Erjeng, Rüstem'den intikam almak için bin yıl bekler. Bu süre içinde heybetli ve gösterişli bir ifret olur. Bu esnada cinleri de kendi tarafına çeker. Aradan bin yıl geçtiği için artık

oralar İskender'in himayesindedir. Erjeng yetmiiş iki bin kişilik dev ordusuyla İskender'e karşı ayaklanır.

4.1.6. İskender'in Rus Ülkesi ile Savaşması

İskender doğu gezisini tamamlayıp bütün diyarları hükmü altına aldıktan sonra Turan'a doğru yola koyulur. Yolda ilerlerken Ruslar ve Hazarlar saldırıya geçer. Rusya'nın yolları dar ve birçok engelle doluydu. Rus hükümdarı donanımlı ve yetenekli sayısız askere sahiptir. Geçit, İskender'in ülkeye girmemesi için yüksek koruma ile donatılmıştır. Bu sebeple, İskender'in askerleri ve Ruslar arasında çok çetin bir savaş meydana gelir. Şahın askerlerinden ölenler ve yaralananlar olsa da şehre büyük zararlar verilir; her yaştan erkek öldürülür; kadınlar ve çocuklar esir alınır. İskender, buradaki galibiyetinin ardından Horâsan'a doğru ilerler. Yolculuk esnasında kendisine cinlerle ilgili haber ulaşır. İskender cinlerle savaşmadan önce Mâzenderân'a yönelir. Kâvûs ve Key'in saltanat sürdüğü o yerlerde kendine otağ kurup devlerle savaşmak için askerlerini hazırlar. Ayrıca onlara ilaveten otuz bin fil de ayarlar. Devler sesten rahatsız olduğu için İskender'in gecenin sessizliğinde çalgı aletlerini kullanması devlerin kaçmasına sebep olur. Devler İskender'le mücadeleye girmek isteseler de yenilgi kaçınılmaz olur. İskender'in ordusu cinlerle savaştığı sırada Erjeng, İskender'i meydana çağırır. Şâh atıyla devin üzerine yürür. İskender kılıcı ile Erjeng'i oracıkta öldürür. Bunu gören devler ve cinler saldırıya geçerler fakat onlar da bu gücün karşısında yenik düşerler. İskender kazandığı zaferin verdiği güven ve gururla savaş meydanında yürürken ansızın üzerine bir dev atlar, bütün vücudunu sarar. Ne kadar mücadele etse de sonuç alamayan İskender, Allah'tan yardım ister ve Allah'ın lütfu ile gökten bir melek inip dev'i öldürür. Dev'in ölümüyle diğer cinlerden bir çılgılık kopar ve yere düşüp ölürler. İskender böylelikle doğunun ve batının padişahı olur. Devleri bile hükmü altına alan şâh, tüm cihanın sultanı olur.

- Burada İskender'in ilmi, zekâsı, çabası, idari yönetimdeki kudretinin dışında manevi yanının da başarılarına katkı sağladığına atıfta bulunulmuştur. Aslında fiziksel güç ve beceri, ruhsal gücün dışı yansımasıdır. Ruhsal güç ise Tanrı'yı fark edebilmenin en direkt ve sağlam yoludur:

Bildi şeh kim lutf-ı Rabbânîdür ol

Rahmet-i eltâf-ı Rahmânîdür ol

Havf gönünden gidüp irdi ümîd

Buldı baglu kapuya nâ-geh kilîd

Kamu müşkil iş Haka âsân-durur

Müşkil ü âsân aña yiksân-durur (4198-4200)

4.1.7. İskender'in Mısır Ülkesine Ziyareti

Şâh, Horasan'ı devler ve cinlerden temizleyip Merv, Semerkand ve Herât'ı ele geçirdikten sonra Mısır'a doğru devam eder. İskender Mısır ülkesine girince toprağı, havası, suyu, yapıları çok hoşuna gider. Orada kim tarafından ve hangi maddeden yapıldığı bilinmeyen nakışlı, resimli ve yazılı bir kubbeye rastlar. Kubbenin üzerinde bu zamana kadar ki evliyaların, enbiyaların, Arap ve İran hükümdarlarının, bilinen ve bilinmeyen bütün milletlerin isimleri; hatta İskender'in Fûr ile yaptığı savaş bile yazmaktadır. Buranın kapısında "ey İskender işinde hata yapma" uyarısı ile "ey iyi adlı biz mu meskeni işte kuvvetim var diyen için yaptık" ifadesi yazılıdır. İskender bir müddet yoluna devam ettikten sonra bu seferde nakışsız, üzerinde yazıların bulunmadığı bir piramit ile karşılaşır. Bu piramidin adı Ehrâm'dır. Üzerinden uzunca bir zaman geçmiş olmasına rağmen herhangi bir zarar görmemiştir. Zaman o yapıyı adeta teyet geçmiştir. İskender biraz ilerleyince Nil nehrinin de orada olduğunu fark eder ve kaynağının nereden geldiğini sorar. Oradakiler, ekvator çigisinden başlayarak altı aylık yol mesafesi kadar uzak olduğu cevabını verir. İskender anlatılanları dinleyince Nil nehrinin denizlerin, ırmakların ana merkezi olduğunu anlar. Şâh civarda dolanırken kendisinden yağ elde edilen bir bitkiye rastlar. Bu yağ, birçok hastalığa deva olan mısır yağıdır. Şâh gördüğü güzellikler ve sanatkârane yapılardan çok etkilenir ve Mısır'da görkemli bir şehir kurmaya karar verir. Sahil kenarında toprağı bereketli, suyu kevser gibi şifalı bir yer bulur. Bu yer Mısır'ın biraz uzağına düşer. İskender buraya adı İskenderiye olan çok renkli bir şehir kurar. Şehrin ortasına daha önce eşi benzeri görülmemiş bir fener kulesi yaptırır. Fenerin üzerine dünyada olup biteni gösteren olağanüstü bir ayna yaptırır. Bu ayna sayesinde şehre yapılacak bir suikast ya da herhangi bir olay önceden görülür. Şâh oraya bir de insan suretinde bir mermer heykel inşa ettirir. Heykelin görevi, düşman ne taraftan geliyorsa o tarafa dönerek düşmanın geliş yönünü önceden haberdar etmektir. Bu şehir daha sonraları Abbasoğulları'nın himayesi altına girer. O zamanlar batı tarafından adı Frenk olan bir münafık gelir ve halifeyi fenerin altında İskender'den kalma gizli bir hazine olduğu hususunda kandırır. Buna inanan halife feneri yıktırır ve tılsım bozulur.

4.1.8. Kaydâfe Destanı

Mağrip'in yönetimi Kaydâfe adında bir kadın hükümdarın elindedir. Aklı ile her bir zorluğa çare bulan Kaydâfe, İskender'in ülkeler fethettiği haberini alınca işinin ustası bir nakkaş bulur ve ondan İskender'i tüm özellikleriyle resmetmesini ister. Çin nakkaşı Mısır'a gider ve İskender'in yüzüne hayran kalır. Nakkaş işini tamamladıktan sonra geri döner ve resmi Kaydâfe'ye verir. Kaydâfe resme baktığında hem hayranlık duyar hem de içinde bir korku peyda olur. Çünkü ondaki hükümdarlık alametlerini fark eder. Bir gün İskender keyfince dinlenirken yanında Kaydâfe'nin şöhretinin ve güzelliğinin bahsi geçer. İskender Kaydâfe'nin ülkesini ele eçirip zaferlerine bir yenisini daha eklemek ister. Hemen bir elçi ayarlayarak Kaydâfe'nin huzuruna gönderir. Elçi Kaydâfe'ye, İskender'in Hint ve Sint'i, Dârâ'nın yurdunu, Hintli Fûr'u, cin askerlerini nasıl helak ettiğini anlatarak haraç vermesi gerektiği haberini iletir. Kaydâfe nasihat içerikli cümlelerle karşılık verir.

Kaydâfe devamında Fûr'un ölümünün Hakk'tan geldiğini; kendisinin yalnızca ecel için bir bahane olduğunu; makamın birinden diğerine geçen geçici bir dünyalık olduğunu; ne İskender ne Süleyman, Allah'ın emri olmadan bir işin gerçekleşmeyeceğini anlatır. Bir hükümdara bu hareketlerin yakışmadığı, daha önceki hükümdarlardan hiçbirinin Mağripten haraç istemeye cesaret edemediklerini de ekleyerek haraç vermeyeceği haberini iletir. Bu sözleri duyan İskender, kıskançlık ateşiyle yanıp tutuşur. Kaydâfe'nin yurdunu yerle bir etmek için sabırsızlanır ve donanımlı bir asker ordusuyla yola çıkar. Yol üzerinde adı Varka olan bir hükümdarın yönettiği şehre varırlar. Kaydâfe'nin oğlu Kanderûş, Varka'nın kızı ile evlidir. Kaydâfe'nin oğlu Kanderûş, melikin kızını aldığı için onun elinde esirdir. İskender bunu öğrenince vezirine taç takar ve Kanderûş'u cellâdın eline öldürmesi için vermesini buyurur. Daha sonra İskender cellâdın karşısına çıkar; yalvarıp yakarır ve Kanderûş'u ölümden kurtarır. İskender elçi kılığında Kanderûş ile Kaydâfe'nin yanına gider. Bütün bu kurgunun amacı, Kaydâfe'nin ülkesine giden yol haritasını ayrıntılarıyla öğrenmek ve askerlerini bilgilendirmektir. İskender askerlerin yönetimini vezire devredip Kanderûş ile yola koyulur. Kaydâfe, İskender'in şehri ele geçirdiği haberi ile yıkılır; ancak oğlunun hasreti ile de darmadağın olur. Bir müddet sonra Kanderûş'un geldiği haberini alır. Üzüntüden bîtab bir halde olsa da oğlunu şenliklerle karşılar. Hasret giderdikten sonra oğlunun nasıl olduğunu, başına neler geldiğini sorar. Kanderûş, şâhın kendisini cellâdın eline teslim ettiğini ancak yanındaki elçi

sayesinde canının bağışlandığını anlatır. Kaydâfe duyduklarına çok üzülür ve Tanrı'ya şükürde bulunur; elçi kılığına giren İskender'i de alarak saraya döner.

Kaydâfe, saraya döndükten sonra elçiye huzuruna davet eder. Oğlunu kurtaran kişide elçi olmanın ötesinde farklı bir ışık görür. Gördüğü kişide hükümdarlık vasıfları sezer. İçine şüphe düşen Kaydâfe, zamanında nakkaşa yaptırdığı İskender'in resmini getirmelerini emreder. Resme baktığında oğlunu kurtaran kişinin İskender olduğunu anlar. Kaydâfe İskender'in bir planı ve hilesi olduğunun farkına varır. Bu durumu yakınındakilere açık etmeden elçi kılığındaki İskender'e şahının ne istediğini sorar. Kaydâfe'nin kendisine düzenli olarak haraç vermesini aksi takdirde onun şehrini yerle bir edeceğini söyler. Duydukları karşısında Kaydâfe çok sinirlenir. İskender'e hırslı, kibirli ve gururlu olmaması yönünde nasihatte bulunur.

Kaydâfe sözlerine asker sayısıyla övünmemesini kendi ordusunun da sayıca sınırsız olduğunu söyleyerek devam eder. O gece elçi kılığındaki İskender için Firdevs adlı sarayında bir eğlence düzenler. Cariyeleri hazırlatıp sofraları donattırır. Ayrıca elçi (İskender) için altından kürsü hazırlatır. Biraz eğlenip birkaç kadeh şarap içildikten sonra Kaydâfe elçiye (İskender'e) artık doğruyu âşikar etmesi gerektiğini, kim olduğunu bildiğini söyler. Elçi (İskender) adının Kaytufân olduğunu, İskender tarafından görevlendirilen bir kul olduğunu belirtir. Kaydâfe ise, şahsında ve sûretinde padişahlık belirtileri olan bir kişinin kul olamayacağını ve İskender olduğunu açıkça söyler.

İskender ısrarla elçi olduğunu söylese de Kaydâfe, Çin nakkaşına çizdirdiği resmi getirtir ve yüzleştirir. İskender yaptığı hatanın ve düşüncesizliğin farkına varır ve panikler. Düşünmeden harekt ettği için pişman olur. Kaydâfe, kendisine bir zarar gelmeyeceğini belirtir. Oğlunun canını bağışlayıp sağ salim teslim ettiği için onun da canına bir halel gelmeyeceğini ifade eder. Bu durumu kimsenin anlamaması için dikkatli olması gerektiğini söyler ve bir antlaşma teklif eder. Kendi ülke sınırlarına asker göndermemesi, haraç talep etmemesi, ona ait hiçbir asker ya da eşyaya zarar vermemesi hususunda sözleşirler. Doğunun ve batının sahibi ile savaşa girmeye cürret etmeyeceğini de sözlerine ekler. Bu sözler İskender'i mutlu eder ve sözünü tutacağına dair yemin verir. İskender'i yolcu ederken etraftakilerin hiçbir şey anlamaması için ona elçi gibi davranarak İskender'e çeşitli hediyeler ve kıymetli taşlar gönderir. Ayrıca büyük oğlu Taynus'un Fûr'un kızıyla evli olduğunu, Fûr öldükten sonra kendisini düşman bellediğini, kimliğini açık ederse kendisine

zarar vereceğini söyler. Böyle bir durum ile karşılaşırsa oğlunun canını alması gerektiğini ifade ederek şu beyanatta bulunur: “Sultan Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir.” İskender bu sözlerin ardından Kaydâfe’nin sarayından ayrılır ve kendi makamına geri döner.

İskender hırslı, kindar ve zorba bir karaktere sahip olduğu için Kaydâfe’nin ona râm etmemesi onun kıskançlık ateşini perçinlemiştir. Diğer taraftan ülkesine asker darbesiyle herhangi bir hâlel vermeyeceği hususunda söz verdiği için Kaydâfe’yi alt edebilmenin farklı bir yolunu düşünür. Rum denizi sahillerini gezip inceleme yapmak aklına gelir. Bunu yapmasındaki amaç ise suyun olağan akışını batı yönüne çevirerek Kaydâfe’nin ülkesini sular altında bırakmaktır. İskender bu işin üstesinden gelebilecek mühendislik bilgisine fazlaca sahip olduğu için hemen hazırlıklara başlar. Farklı yaş gruplarından bir ekip ile çalışmalara başlarlar. İskender Boğazı tamamlandıktan sonra suyu Kaydâfe’nin ülkesinden tarafa akıttırır. Şehir sular altında bırakılarak kuşatılır.

- Burada her ne kadar İskender açgözlülüğün ve hırslın simgesi olarak gösterilse de Ahmedi’nin dikkat çektiği bir diğer husus İskender’in zekâsı, bilgisi, donanımı ve hile yardımıyla da olsa dolaylı yolla sözünde durmasıdır.

İskender, Kaydâfe’nin ülkesini hile ile yerle bir edince insanlar şâhın isteklerinin sınır tanımadığını anlar ve boyun eğmedik kimse kalmaz. Böylelikle İskender’in doğuda ve batıda hükmü altına almadığı tek bir ülke kalmamıştır. Tüm dünyanın tek sahibinin yalnızca kendisinin olmasını arzuladığı için ele geçirmediği tek bir yer kalmasın ister. Vezirini huzuruna çağırır ve fethetmediği herhangi bir yerin olup olmadığını araştırmasını ister. Bunun üzerine vezir, yedi iklimde insanların yaşam sürdüğü her yerin fethedildiğini söyler. Ancak karaların dışında yedi iklimdeki denizlerin varlığından bahseder. Vezir insana dair alınmadık hiçbir mekânın kalmadığını ve artık dinlenmesi gerektiğini belirterek şükürde kalmasını, dünyanın geçici olduğunu, tevazudan ayrılmamasını öğütler.

İskender, vezirinin sözlerini dinlese de aynı düşüncede olmadığını belirterek çalışıp çabalamanın kıymetini, Tanrı’nın nimetinin sınırsız olduğunu anlatır. Vezirin sözlerini dikkate almayarak çalışanlarından bir gemi yapmalarını ister. Ele geçirilmemiş bir yer kalıp kalmadığını öğrenmeleri için her milletten başarılı ve bilgili iki kişi seçer. Bu kişiler için iki yıllık yiyecek hazırlatır ve bir yıl denizde araştırma yapıp ikinci yılın başında geri dönmelerini söyler. İskender’in istediği gibi bir yıl denizde çalışmalarını sürdürüp herhangi bir insan izine rastlamadıkları için dönüş yapmaya karar verdikleri

esnada karşıdan gelen gemiyi fark ederler. İki gemi yan yana geldiğinde birbirlerinin dilini anlamazlar. Hâlbuki İskender'in gemisinde yetmiş iki dili konuşmaya muktedir üç tercüman vardır. İşaretlerle konuşmaya çalışsalar da çok verim alamadıkları için iki gemiden birer kişiyi değiştirerek birbirlerine dil öğretmeye karar verirler. Bu takasın ardından iki gemi kendi istikametine doğru yola devam eder. İskender'in gemisi geri döndüğünde olanı biteni şâhâ anlatır. Diğer gemiden aldıkları kişi, bir süre sonra Yunan dilini öğrenir. İskender, nereden geldiğini ve hükümdarını sorar. Bu kişi, adı İskender olup sureti ve davranışları İskender ile aynı olan bir padişahı bahseder. Orada da yedi ülke olduğunu ve bu yedi ülkenin hükümdarının İskender adlı o kişi olduğunu söyler. Hatta yedi ülke dışında fethedilecek başka bir yer olup olmadığını öğrenmek için bir gemi hazırlattığını, hiçbir insan izine rastlamadıklarını ve dönmek üzereyken İskender'in gemisi ile karşılaştıklarını anlatır. İskender duyduklarından sonra tek hükümdarın ve bu nimetlerin sahibinin Allah olduğunu fark eder. Tanrı'nın kudreti ve yüceliği karşısında acziyyetini ve pişmanlığını ifade eder.

4.1.9. İskender'in Kendinden Önceki Padişahlar Hakkında Bilgi Alması

Tüm cihanı kendisine boyun eğdiren İskender, Aristo'yla birlikte tahtında istirahat çekilir. Yine hasbihâl ettikleri bir gün İskender Aristo'ya gezegenlerin hallerini ve dünyanın zamanla nasıl bir dönüşüm yaşadığını sorar. Aristo, yirmi yılda bir müşteri ve zühâlin birleşmesinin etkisiyle kötülüğün ortaya çıktığını; on iki burcun birleşmesinin etkisiyle iki yüz kırk yılda bir dünyayı değiştirecek kahraman bir hükümdarın geleceğini; burçların dört kez birleşmesinin dokuz yüz altmış yılda bire denk geldiğini ve bu esnada dünyada büyük bir felaketin zuhûr edeceğini anlatır. Böyle bir durumun yaşanması durumunda var olan düzenin tamamen değişeceğinden ve de din dışı bir yaşamın hüküm süreceğinden bahseder. İskender bu sefer Aristo'ya Âdem ile kendi arasındaki süre zarfında hangi padişahların geldiğini ve nasıl hüküm sürdüklerini sorar.

Hâkim olan Aristo, ilk padişahın Keyûmers olduğunu söyler. İtiraz edenler olsa da Keyûmers'in Âdem'in oğlu olduğu kanısının doğru olduğunu ifade eder. Ayrıca onun yerden bir bitki gibi biterek can bulduğunu söyleyenlerin olduğundan bahseder. Keyûmers'in otuz yıllık saltanatında halkına adaletli davranıp dinin esasları hakkında malumat verdiğini de anlatır. Sonrasında Hûşeng isimli bir padişahın geldiğini söyler. Hûşeng'in çiftçilik mesleği, tıp ilmi gibi hünelerinin yanı sıra yazıyı bulduğunu; İbranice,

Yunanca ve Farsça hakkında malumat sahibi olduğunu da belirtir. Hûşeng kırk yıllık hüküm sürdükten sonra can verir. Aristo Hûşeng öldükten sonra padişahlık makamının üç yüz yıl boş kaldığını, insanların o boşlukta birbirlerine zarar verdiğini, başı olmayan halkın var olamayacağını anlatır. Üç yüz yıllık kargaşanın ardından Tahmûres'in padişah olduğunu ve otuz yıl tahtta kaldığını söyler. Tahmûres otuz yıllık saltanatında halka adaletle hükmeder, şehirleri yeniler ve tevhidi ilan eder. Tahmûres için ibadet etmek, güzel ahlaka sahip olmak, Allah'a şükretmek önemlidir. Onun döneminde ülkeyi şeytanlar basar ve oğlu Siyâmek'i kaçırlar. Hatta o, şeytanlarla çok mücadele ettiği ve şeytanı yakalayan ilk kişi olduğu için halk ona "Dîv-bend" lakabını takar. Ayrıca fal konusunda da yeteneklidir. Tahmûres'in ardından yedi iklimde hüküm sürecek olan Cemşîd'in tahta geçtiğini, yedi yüz elli yıl insanlara ve cinlere hükmettiğini söyler. Gökyüzünde yürüyebilmek gibi bir meziyetinin olduğunu, rüzgâra hükmettiğini, hamamı ilk kez onun bulduğunu, tıp ilminin tamamlayıcısı ve de yıldız ilminin de ona ait olduğunu anlatır. Hz. İdris'e Cemşîd'in hükümdarlığı zamanında peygamberlik verilmiştir. İdris peygamber Cemşîd'i dine davet ettiğinde kabul etmiş hatta her konuda fikrini almıştır. Astronomi ve yıldızlar hakkında bilgi sahibidir. Aristo, Cemşîd'in bir zaman sonra kibre kapılıp Allah'a asi gelip nankörlük ettiğini anlatır. Bu esnada İdris peygambere herhangi bir hâlel gelmemesi için Allah'ın inayetiyle göğe çekildiğinden, halkın da artık Cemşîd'e itaat etmediğinden bahseder.

Aristo Cemşîd'in ardından hükümdarlık görevinin Dahhâk'a geçtiğini söyleyerek anlatmaya devam eder. Dahhâk tahta geçince Cemşîd onun korkusuyla Zâvil-istân'a kaçır. Zâvil-istan sultanı Cemşîd'i saklar ve kızı ile evlendirir. Bu evlilikten Esrat adında bir erkek çocuk dünyaya gelir. Hatta Nerîmân, Sâm, Zâl ve Rüstem de o soydan gelmektedir. Cemşîd sürekli saklandığı için Esrat'ı Sîstân şahı koruyup kollar. Yüz yılın sonunda Dahhâk Cemşîd'i yakalar ve keserek öldürür. Nûh'un soyundan gelen, yedi iklimi emri altına alan Dahhâk sihir ve büyü ile çok ilgilenir. Bir gün şeytan onu tuzağına düşürüp şerden yana ne varsa hepsini bir bir ona öğretir. Gün geçtikçe Dahhâk, şeytana benzemeye başlar. Bir gün şeytan Dahhâk'ın omzundan öper ve omzunda iki yılan peyda olur. Yılanlar şeytanı yemeye kalkıştığı için şeytan o an kaçsa da bir zaman sonra geri döner. Yılanların günlük besini, iki oğlan beynidir. Dahhâk'ın yılanlarını beslemekle görevli olan Ermâyil, oğlanlardan biri ile bir koyunun beynini karıştırıp yılanları besler. İkinci oğlanı ise saklayıp Elbürz dağına gönderir. Çünkü Elbürz dağı تنها bir yer olduğu için orada saklanan birini

bulmak mümkün değildir. Böylelikle her gün bir çocuğu Dahhâk’a yem olmaktan kurtarmış olur. Dahhâk bir gün rüyasında meleklerin ona vurduğunu görür ve korku içinde uyanarak rüyasını bir muabbire anlatır. Rüveyı tabir eden kişi bu yıl içinde bir erkek çocuğun dünyaya geleceğini ve padişahlığı elinden alacağını söyler. Bu sözleri duyan Dahhâk, o yıl içinde doğacak kız çocuklarına dokunulmamasını fakat erkek çocukların öldürölmesini emreder. Cemşid’in soyundan gelen Âbtîn’in karısı ikizlere hamiledir. Doğan çocukların kontrolünü yapana görevli kişi Âbtîn’in evine gelir. İlk kız bebek dünyaya geldiği için erkek çocuktan haberi olmadan evden ayrılır. Halbûki kız çocuğunun ardından Efrîdûn adını verdikleri erkek çocuk dünyaya gelir. Annesi belli bir yaşa kadar hiç kimseye belli etmeden onunla ilgilenir. Fakat büyüdüğünde annesi ile yolları ayrılır ve Elbürz dağına yerleşir. Zaten Dahhâk’ın zulmünden kaçan halk Elbürz’ü mesken edinmiştir. Yirmi yaşına gelen Efrîdûn, Dahhâk’ı helak edeceğini söyler ve oradaki insanlar Efrîdûn’ü sultanları olarak kabul edip onu şahlığa layık görürler. O zamanlar İsfahân’da yaşayan ve Dahhâk’tan çok eziyet görmüş Gave isminde bir yiğit vardır. Bu yiğit İsfahân’da gücüyle, kuvvetiyle ve dürüstlüğüyle tanınmaktadır. Avlanmaya çıktığı bir gün karşısına aslan çıkar ve şayet onu yenerse Dahhâk’ı da yeneceğine inanır. Gâve, kılıcıyla aslanın ciğerini sökünce Dahhâk’ı helak etmişçesine mutlu olur. Gâve Yeşil, sarı ve mor renge boyadığı aslanın derisinden sancak yapıp Gâviyân adını koyar. Dahhâk’a duyduğu düşmanlık onu Efrîdûn’a yaklaştırır. Gâve, Efrîdûn’a biat eder ve onun yardımcısı olur. Bir zaman sonra Efrîdûn askerlerini hazırlayıp Dahhâk’a karşı savaş açar. Hiç kimse Dahhâk’ın yanında olmadığı için yalnız kalır. Kaçmaya kalktığında ise yakalanıp esir edilir; Demâvend dağında bir mağaranın duvarı örölerek oraya hapsedilir. “Gün gelir devran döner” o da yaptığı kötölüklerin karşılığını bulur. Böylelikle padişahlık Efrîdûn’a geçer. İran ve Turan’ı hükmü altına alır. Halkına adaletle muamele edip onlara dini tebliğ eder. Öyle ki birçok ilim onun döneminde keşfedilir.

Aristo geçmiş padişahlar hakkında bilgi vermeye Efrîdûn’un oğulları İrac, Tûr ve Selm ile devam eder. Efrîdûn, Türk ve Çin’i Tûr’a; Rûm ve Meğrib’i Selm’e; Irâk ve Fârs’ı Irac’a bırakır. Tûr ve Selm kendilerine verilen görevi layıkıyla yapamadıkları için kardeşleri Irac’a karşı duydukları kıskançlıkla onu öldürürler. Oğlunun ölümüne üzülen Efrîdûn, Irac’ın ırkından gelen Menûçeher adındaki yiğide altı yüz bin asker verip diğer çocukları Tûr ve Selm’in üzerine salar. Menûçeher, savaşta zafer kazanarak Irac’ın intikamını alır. Bu haber Efrîdûn’u çok mutlu eder. Beş yüz yıl layıkıyla yerine getirdiği

görevini Menûcehr'e bırakır. Menûcehr, Efrîdûn'un izinden giderek adaleti ve iyiliği kendine düstur edinir. O genç hükümdar, babasından kalan hiçbir kuralı değiştirmez. Hz. Musa'ya peygamberlik görevi Menûcehr'in padişahlık döneminde verilir. Menûcehr Hz. Musa'yı henüz görmeden ona bağlanmış ve itikat etmiştir. Yüz yirmi yıllık saadet dolu hükümdarlığının ardından ölüm tecelli eder ve yerine oğlu Tûder geçer. Tûder babasının aksine adaletsiz ve kötü düşüncelidir. O, sultan olduğunda bilgili, edepli ve asil kişiler makamdan uzaklaştırılmış aksine cahil, hayâsız ve soysuz kişiler ilgi görmüştür. Bu zulmü kabullenemeyen Sâm ve Rüstem Sistan'a giderken Kâren, Kûderz, Kîy ve Güstehem gibi saygın kişiler de ondan uzaklaşmışlardır. Bu sıralarda Tûr'un soyundan gelen Efrâsiyâb adında yüce bir padişah da Türk ve Çin'i yönetmektedir. Çok sayıda askere sahip olan Efrâsiyâb, Tûder'in yönetimdeki yetersizliğini duyar ve İran'a savaş açar. Babasının İran'a karşı düşmanlığını çok ağır ödetir: Menûcehr'in soyundan herkesi öldürür, kadın ve kızları esir eder, erkekleri ok yağmuruna tutar ve en son Tûder'i asarak öldürür. Bu yıkımın üzerine on iki yıl hüküm sürer. Hayatta kalanlar Sistan'a kaçar ve orada Rüstem'den yardım isterler. Rüstem askerlerini toplayıp Turan'a savaş açar ve orayı kan gölüne çevirir. Savaş Rüstem'in galibiyeti ile sonuçlanınca İran eski refahına kavuşur. Rüstem padişahlık görevine adaletiyle, bilgisiyle ün salmış Tamhâsb'ı getirir. Âbtin soyundan gelen Tamhâsb, ortalama beş yıllık yönetiminin ardından vefat eder.

Aristo sözlerine Keykubâd'ın hükümdarlığı ile devam eder. Tamhâsb'ın ardından idari yetkinlikte Cemşîd'e, adalette Hûşîd'e benzetilen Keykubâd tahta geçer. Neşe ve huzur içinde gerçekeştirdiği hükümdarlığına yüz fetih sığdırır. Keykubâd'ın ardından taht ve taç oğlu Keykâvûs'a geçer. Keykâvûs makamın yüceliğini taşıyamayıp gurura kapılır ve Hakk'ın rahmetinden uzaklaşır. Keykâvûs, uzunluğu göklere kadar uzanan bir bina yapmaya karar verir. Temeli Kâbûl'da atılan inşaatın yapımı elli yıl sürer. Elli yılın sonunda Allah'ın inayetiyle bir melek elinde kamçıya benzeyen ateş ile yere iner ve binayı üç parçaya böler. Parçalardan biri Câbalka'ya diğeri ise Câbalsa'ya doğru fırlarken sedece bir parçası yerinde kalır. Yalnızca Hak değil halk da onu cezalandırmak ister. Halk Keykâvûs'a karşı ayaklanır ve çokça düşman kazanır. Bu düşmanların arasında Yemen şahı da vardır. Keykâvûs bu düşmanlıktan haberi olunca onunla savaşmak için yola çıkar fakat orada yakalanıp esir alınır. O zamanlar savaş konusunda hünerli olan Rüstem, Keykâvûs'u kurtarır ve tekrardan İran'ın sultanı olur. Keykâvûs'un herkes tarafından sevilen Siyâvûş adında bir oğlu vardır. Keykâvûs yüz yaşına geldiğinde Yemen şahının

güzeller güzeli kızı Sudâ'ya gönlünü kaptırır. Sudâ ise aradaki yaş farkından dolayı Keykâvûs'a değil, oğlu Siyâvûş'a âşık olur; fakat bu aşk karşılıksız kalır. Aşk acısına daha fazla dayanamayan Sudâ, Siyâvûş'un kendisine saldırdığı yalanını söyler. Keykâvûs, oğluna inanmayıp onu öldürmek ister. Bu durumu anlayan Siyâvûş, Turan'a Efrâsiyâb'ın yanına gider. Efrâsiyâb ona sayısız mal ve hazine verir. Hatta İran'a geri dönmesin diye güzelliği dillere destan kızı Firengîs'le evlenmesini ister. Bu evlilikten Keyhüsrev adında bir çocuk dünyaya gelir. Siyâvûş'u kıskananlar ona iftira atarlar ve Efrâsiyâb onun canını alır. Tüm bunlar olurken Keykâvûs da Turan'a hükmeden kişiyi merak ettiği için göğe çıkıp oradan bakmaya karar verir. Bunun için çok sayıda akbabayı besler. Akbabalar uçmaya muktedir olduklarında deriden yaptırdığı sandığı akbabalara bağlar. Kendisi de sandığın içine oturur. Sandığın üzerine de et bağladığından acıkan akbabalar ete ulaşabilmek için yükselmeye başlarlar. Fakat kuşlar yoruldukları için yere inerler; Keykâvûs da bir ülkeye düşer. Takati kalmayana kadar uzun süre yürür. Hatta rivayetlere göre Keykâvûs'un gerçek Nemrût'tur. Nemrût, dinden uzak gaddarca bir yaşam sürdüğü için Allah ona yol gösterici olarak İbrahim peygamberi gönderir. Nemrût onun gösterdiği doğru yola gitmez hatta İbrahim peygamberi ateşe attırır; ancak İbrahim ateşten sağ salim çıkar. Bu olay Nemrût'u korkutsa da yanlışından dönmemeye karardır. Bir gün Nemrût'un burnundan bir sivrisinek girer ve beynine kadar yürür. Keykâvûs'un çevresinde düşmanı ve sevmeyeni gün geçtikçe artar. Halk çareyi Turan'dan Keyhüsrev'i İran'a getirtip onu padişahlığa oturtmakta bulur. Keykâvûs yüz elli yıl hükümdarlık yaptıktan sonra yaşamını yitirir yerine Keyhüsrev geçer. Keyhüsrev ülkeyi adaletle yönetip zulümden uzaklaştırır. Babasının intikamını almak için on yıl Efrâsiyâb ile mücadele eder ve tahtını yerle bir edip onu öldürür. Keyhüsrev kendisine verilen görevin tamamlandığına kanaat getirince devletin hazinesinden halkına bağışta bulunur. Halkına yaptığı bu yardımın ardından soyu Ferîdûn'a dayanan Lührâsb isimli süvarisini çağırır ve ona padişahlık görevini devreder. Keyhüsrev, Hakk'ın onu yanına çağırdığını ve bu süvariye de halefi tayin ettiğini söyler. Halk bu olanlara anlam veremeyip delice bir davranış olduğunu düşünürler. Ancak Keyhüsrev bu sözlerin ardından atına binip oradan uzaklaşacağı sırada karşıdan on atlı süvarinin geldiğini görürler. Keyhüsrev oradakilere beklemelerini salık verip atlılarla görüşmeye gider; ancak onlarla beraber gözden kaybolur ve bir daha haber alınamaz.

Keyhüsrev'in altmış yıllık hükümdarlığından sonra tahta Lührâsb geçer. Lührâsb İran'la birlikte Turan'ı da buyruğu altına alır. Kibirli ve gaddar davranışlarıyla halkına zarar verir. Kudüs şehri dâhil her yeri yakıp yıkar. Hatta Hakk'ın kelamı olarak gönderilen Tevrat'ı reddeder. Lührâsb'ın ölümünün ardından yüz yirmi yıllık zulümle yönettiği padişahlık makamına Güştâsb geçer. Güştâsb döneminde ateşe tapmayı emreden Zerdüşlük dini ortaya çıkar. Zend isimli kişi, elinde İbrahim peygamberin sözleri olduğunu iddia ettiği sahifeleri padişaha sunar. Güştâsb, aydınlık ve karanlığın temsilcisi olarak gösterilen bu dine inanmak için halkına baskı yapar. Güştâsb'ın bir zaman sonra güzelliği herkesçe bilinen İsfendiyâr isimli bir oğlu dünyaya gelir. Şayet hükümdar olsaydım almadığım ülke, hükmüme boyun eğmeyen insan kalmazdı. Bu güçlü, kuvvetli, cesur genç babasına “şayet hükümdar olursam almadığım ülke, hükmüme boyun eğdirmediğim insan kalmaz” ifadelerini kullanır. Bu sözleri duyan Güştâsb'ın gönlüne bir korku düşer ve oğlunu öldürmek için bir yere kapatır. Bu durumdan haberdar olan Efrâsiyâb'ın torunu Ercâsb Şâh, büyük bir asker ordusuyla Güştâsb'ın üzerine yürür. Ercâsb ile savaşamayacağını anlayan Güştâsb, çadırını ve savaş malzemelerini bırakıp kaçır. İran'ı hükmü altına alan Ercâsb ise Bâbil'e yerleşir. İsfendiyâr zindan kurtulunca askerlerini toplayıp önce Ercâsb'ın topraklarını sonra da Tûrân şehrini ele geçirir. İsfendiyâr bu zaferin ardından insan ve cinlerin zarar veremediği İskender Seddi gibi sağlam olan Heft-hân kalesini almaya karar verir. Kaleye tüccar kılığına girerek gitmeyi uygun görür. Bunun için içlerinde kahraman askerlerin olduğu yüz sandık ve bu yükleri taşıyabilecek güce sahip yüz katar hazırlar. Hazırlıklar tamamlandığında Heft-hân'a doğru yola çıkılır. Kaleye geldiklerinde kale görevlisine kendisini tüccar olarak tanıtır. Sandıklarda altın, mücevher ve çok kıymetli kumaşların olduğunu; ancak İran'dan bu yana bir hırsızın peşine takıldığını, bu malları muhafaza edebilmek için bir yere ihtiyacı olduğunu söyler. Kale görevlisi, tüccarı şâhın huzuruna götürür. Tüccar armağanlarını takdim ettikten sonra şâh ile gece boyu sohbet ederler. Kale şâhi istirahat için odasına çekildikten sonra sandıktaki askerler yerlerinden çıkıp kaleyi fethederler. Ayrıca kalede esir olan babası Güştâsb'ı da kurtarır ve İran'a geri döner. Babası, Rüstem'i öldürsün ya da esir alsın diye oğlu İsfendiyâr'ı Sistan'a gönderir. Bunu yapmasındaki amaç ise, Rüstem'in İsfendiyâr'ı öldürmesi ve makamın ona kalmasıdır. İsfendiyâr, babasının isteği ile Rüstem'i helak etmek için yola çıkar. Kılıcın kesmediği, okun tesir etmediği Rüstem'i birkaç gün süren mücadelenin ardından kayın ağacından bir okla yaralar. O gün savaşa devam edilmez;

ertesi gün beklenir. O gece Zâl ve Rüstem, ılgın ağacından bir ok yapıp ucuna zehir sürerler. Oku İsfendiyâr'ın gözüne saplayıp oracıkta öldüreceklerdir. Savaş alanında toplanıldığında Rüstem, barış yapmayı teklif etse de İsfendiyâr kabul etmez. Rüstem buraya gelmesinin babasının bir hilesi olduğunu söylese de savaşa devam etmek ister. Böyle olunca Rüstem'in hazırladığı ok İsfendiyâr'ın gözüne isabet eder ve oracıkta ölür.

Güşâsb'ın yüz yirmi yıllık hükümdarlığının ardından Behmen padişah olur. O hükümdar olduğunda Rüstem yaşamını yitirmişti ancak o Sistan'ı yerle bir ederek babasının intikamını almıştı. Savaşmaktan haz alan, sürekli kan döken bir kişiliğe sahipti. Bir gün karşısına kimsenin baş edemediği yedi başlı bir ejderha çıkar. Ordusunu hazırlatıp ejderhayı avlamaya gider; ancak ejderhanın nefesinden kurtulamaz. Behmen yenilir ve saltanatı iyi kalpli ve akli başında kızı Hümây'a kalır. Semâvî bir dine mensup olmayan Behmen'in inancı Zerdüştlük'tür. Hümây'ın Behmen'den olan Dârâ adındaki oğlu büyüyünceye kadar saltanat koltuğunda oturur. Dârâ şehriyâr olduğunda Rum'dan haraç alır ve halka eziyet eder. On iki yıllık saltanataı ecel erişince oğlu Dârâb'a kalır.

Aristo İskender'e kendisinden önce gelen padişahlar hakkında bildiklerini aktardıktan sonra sahip olduklarıyla övünüp gurura kapılmamasını öğütler.

İskender duyduklarından sonra bu geçici dünya için hırslanıp kibre kapılmanın yanlışlığını idrak eder ve yaptıklarından pişmanlık duyar. Zalim ve gaddar tavrını bir kenara bırakıp Tanrı'nın buyruklarına göre amel etmeye niyet eder. Aristo'dan duydukları İskender'i çok etkilediği için kendisinden sonra gelecek hükümdarlar hakkında da bilgi sahibi olmak ister. Aristo, bilmediği konu hakkında konuşmanın yanlış olduğunu, bu ilmi bilen kişinin Hızır olduğunu söyler. İskender, uzunca bir uğraşın ardından Hızır'a ulaşır. İskender Hızır'a Lehv-i Mahfûz'da ki bütün bilgilere vakıf olduğunu, bilinmeyeni bildiğini bu sebeple kendisinden sonra kimlerin hükümdar olacağını anlatmasını ister. Hızır, İskender'in ölümünün ardından dünya üzerinde bir fitne kopacağını, uzunca bir süre savaş olup zulmün artacağını, İran'ın kimseye kalmayacağını ifade eder. Ayrıca her şehrin idaresi bir kişinin tekeline olup bu kişilerin Tavâyif beyleri olarak bilineceğini, bu beylerin sorumluluğunun da Eşgânilerde olacağını söyler ve bildiklerini İskender'e anlatır. Tavâyif beylerinden Eşk on yıl, Şâbûr altmış yıl saltanat sürer. Hz. İsa'ya peygamberlik bu dönemde gelir. Bu padişahların ardından Cevder on yıl, Pîjen yirmi yıl, Cevder'in oğlu Cevder on dokuz yıl hüküm sürer. Sonra sırasıyla Kisr kırk yıl, Hürmüz on yedi yıl,

Erdevân on iki yıl, Kisr kırk dört yıl, Belâş yirmi bir yıl, son olarak da Erdevân on yıl saltanat koltuğunda oturur. Erdevân, Tavâyif beylerinin sonuncusudur. Hızır, İskender'den sonra gelen hükümdarlar hakkında bilgi verdikten sonra bu anlattıklardan ders çıkartmasını ve de fâni olan dünya hayatına bağlanmaması hususunda nasihat eder.

İskender Hızır'ın anlattıklarından çok etkilenir ve duygulanır. İskender, İran'ı ele geçirecek kişiyi merak ettiği Tavâyif beylerinden sonra yönetime geçenler hakkında bilgi almaya devam etmek ister. Hızır, Eşgâniler dönemi kapandıktan sonra yönetime Sâsânilerin geçeceğini ve tahtın ilk sahibinin Erdeşir olacağını söyler. Erdeşir'in adaletinden, İran'ın tamamına hükmedeceğinden, yıkık dökük yerleri imar edeceğinden bahseder. Erdeşir'in on dört yıl altı aylık saltanatının ardından tahta oğlu Şâbûr çıkar. Şâbûr'un zamanında zındıklar ortaya çıkar ve söyledikleriyle halkı hak dinden uzaklaştırmak isterler. Şâbûr'un otuz yıllık saltanatından sonra padişahlığı oğlu Hürmüz devam ettirir. Hürmüz, zındıkları ortadan kaldırır ve ona inan herkesi öldürür. Hak dinin esaslarını halkına anlatarak onları doğru yola davet eder. Hürmüz'ün on yıl bir aylık saltanatının ardından yerine oğlu Behrâm geçer. Behrâm, saltanatı sürecinde ülkedeki sapkınlığı ortadan kaldırır. Turan ülkesine savaş açar ve birçok ilin sahibi olur. Gün geçtikçe saygınlığı artan Behrâm, Şam, Mısır ve Rum'dan haraç almaya başlar Adaletle hükmeden Behrâm ölünce yerine oğlu Behrâm tahta oturur; fakat babasının aksine zulmün ağır bastığı bir yönetim benimser. Ancak bu saltanat çok uzun sürmez ve dört ay sonra ölür. Yerine oğlu Pürsî geçer ve on yedi yıllık hükümdarlığını oğlu Şâbûr devam ettirir. Akıllılığı ve merhameti ile bilinen Şâbûr, ülkeyi kötülüklerden arındırır. Araplar onun döneminde ortaya çıkıp çok fazla kayba sebep olsalar da hepsini ortadan kaldırır. Yerine zalim ve dinden uzak Yezdcerd geçer. Dinsiz padişah olarak bilinen Yezdcerd'in hükümdarlığı kısa sürer ve taht, oğlu Behrâm'a kalır. Adaletli, güçlü ve cömert kişiliğiyle bilinen Behram, Rum'u haraca bağlar. Hazar halkı ile savaşır. İran'ın tamamını, Turan'ın yarsısını ele geçirir. Bir gün eşek avında yaşamını yitirir. Yirmi üç yıllık saltanat, oğlu Yezdcerd'e kalır. Babasının izinden giderek ülkeyi adaletle yönetir. On sekiz yıl dört ay süren hükümdarlığını oğlu Pîrûz'a bırakır. Ülkeyi yirmi dokuz yıl adaletle yönetir. Ölümünün ardından yönetim, oğulları Belâş ve Kubâd'a kalır. Aralarında iktidar anlaşmazlığı yaşansa da padişahlık Belâş'a geçer. Onun zamanında ülke kıtlık ve susuzlukla mücadele eder. Ayrıca halk arasında zinanın yaygınlaşması veba hastalığının da ortaya çıkmasına sebep olur. Dört yılın ardından tahta kardeşi Kubâd geçer. O gelince

yağmur yağar; her yer yeşerir; ekinler boy verir. Ülke düzelmeye başlar; ancak Mezdek ortaya çıkıp peygamberlik davası güderek ülkeyi fitneye ve zulme sürükler. Din adı altında haram kılınan şeylere icâzet verilir. Kubâd, kırk iki yıllık saltanatını oğlu Nûşîn-Revân'a bırakır. Âdil lakabıyla anılacak olan Nûşîn-Revân, Mezdek'i helak eder. Kırk yedi yıl, halkı için mücadele eder. Bu dönemde Araplar ortaya çıkar ve güç sahibi olurlar. Hükümdarlık ise, ülkeyi karanlığa sürükleyecek olan Ârzû ümmîd'e kalır. Dört ay gibi kısa süren padişahlığının ardından yönetim Ferruh'a geçer. O da bir ay kadar yönetimde kalır. Acemler için saltanat dönemi Yazdecird ile son bulur. İran'ın Hz. Muhammed'e inananlar tarafından ele geçirilmesiyle Acem hükümdarlığı sona erer. Hz. Muhammed (sav) İran'dan Mısır, Şam ve Hicaz'a kadar bütün bölgelerde İslam dinini anlatır ve bu davete insanlar ve cinler icâbet eder.

Hz. Muhammed altmış üç yaşına geldiğinde bu dünyadaki görevinin tamamlandığını anlar ve halefi olarak Hz. Ebu Bekir'i bırakır. Bu hilafete net bir kanıt olmadığı için önceleri Hz. Ali kabul etmese de Ebu Bekir'in anlattıklarından sonra şüphesi ortadan kalkar. Sıddık lakabıyla ünlenen Hz. Ebu Bekir, iki yıl üç ay on gün halifelik görevini icra eder. Hz. Ebu Bekir vefat edince yerine Faruk lakabının sahibi, adalette ve ağırbaşlılıkta ün yapmış Hz. Ömer geçer. On yıl altı aylık hilafeti süresince Medâyin'den Mısır'a birçok ülkeyi ele geçirir. Bir köle tarafından öldürülmesinden sonra hilafet görevi Hz. Osman'a verilir. Son Acem padişahı Yazdecird'in ölümünün ardından Astahr ve diğer bütün şehirler fethedilir. On iki yıllık hilafet makamının ardından yerine Hz. Ali geçer. Mu'âvî'ye dine intisap edince vahiy yazma görevine getirilir; ancak ihaneti sebebiyle makamdan men edilir. Görevden azledilmeyi kaldıramayan Mu'âvî'ye, ayaklanma başlatıp halk arasında huzursuluk çıkartır. Hz Ali insanlar arasında çıkan bu kargaşayı önlemek için beş aylık görevini bırakır; ancak Mu'âvî'ye, o imanpak kişiyi hile ile öldürtür. Böylece Hz. Muhammed'in (sav) dört dostunun hilafet süreci biter; Mervân sülalesinin iktidarı başlar. O soyun ilki olan Mu'aviye, Hz Ali'nin ardından yirmi yıl hak etmediği bir görevin içinde bulunduktan sonra yerini oğlu Yezid'e bırakır. Yezid, halka eziyet etmekten çekinmez; Hakk'tan korkmazdı. Onun zamanında Kerbelâ olayı cereyan eder. Bu olayda peygamberin torunu Hz. Hüseyin öldürülür. Hakk'tan korkmayan, halka zulümden çekinmeyen Yezid'in saltanatı üç yıl yedi ay sürer. Yönetim sırası Yezid'in oğlu Mu'âvî'ye'ye gelir; ancak Mervân sülalesinin Haydar sülalesinden zorbalıkla aldığı bu makamı kabul etmeye istekli değildir. Tüm bu olanlar sebebiyle verilen görevi kabul etmeyip kendini Allah'ın

kulluğuna nezreder. Bu sebeple saltanat, “Hayt-ı Bâtıl” (batılın ipi) lakabıyla anılan zâlim hükümdar Mervân’a geçer. Yedi ayın ardından Mervân’ın yerine oğlu Abdu’l-Melik tahta geçer. Cimriliğiyle ün yapmış Abdu’l-Melik, Reşhü’l-Hacer lakabıyla anılır. Onun zamanında Haccâc-ı şûm peyda olur. İran ve Horosan’ı çok ciddi zarara uğratar. Altı yüz bin kişinin ölümüne sebebiyet verecek kadar zalim ve gaddar bir kişiliktir. İki yıl verem hastalığıyla mücadele eder ve on sekiz yıllık saltanatını oğlu Velid’e bırakır. Velid, İbn-i Müslim’in de yardımıyla Buhara, Semerkant, Fergâna ve Harezm’i ele geçirip iki yüz bin kadar insanı esir alır. Velid, birçok fetih gerçekleştirse de on dokuz yıl yedi ayın sonunda o da bu dünyadan göç eder. Velid’in yerine oğlu Süleyman geçer. Merhametli, inançlı ve ilim sahibi Süleyman’ın hükümdarlığı üç yıl sürer. Sonrasında taht ve taç Abdülaziz’in oğlu Ömer’e geçer. Birçok şehir onun sayesinde imar edilir; fitneden uzak, güvenilir bir yaşam sürülür. İki yıl beş ay süren iktidar, o ölünce oğlu Abdülmelik’e geçer. Şeriat kanunlarına uygun bir şekilde dört yıl bir ay hükümdarlık yaptıktan sonra yerine kardeşi Hişâm tahta oturur. İlmi, zekâsı, ahlakı ve savaştaki yetenekleriyle tanınan Hişâm’dan sonra tahta, Yezid oğlu Velid geçer. Eğlence meclislerine düşkün olan Velid, bir yıl iki ay gibi kısa bir süre yönetimde kaldıktan sonra yerine oğlu Yezid geçer. Yezid, babasının aksine ahlaklı, dindar ve fazilet sahibi bir kişiliktir. Adil yönetim anlayışıyla beş ay hükümdarlık yaptıktan sonra yerine saltanat Velid oğlu İbrahim’e kalır. İbrahim yönetimi ele aldığı anda Mervân-ı Har isimli kişi ortaya çıkar ve halkı türlü yalanlarla kendine bağlar. Bu durum İbrahim’in itibarına hâlel getirdiği için çareyi Mervân’a tabi olmakta bulur. Bu sebeple iki yıl altı aylık halifelik makamını Mervân’a bırakır. İdari işlerdeki yetersizliği ve zalim tavırlarıyla bilinen Mervân’ın devri Ebu Müslim’in gelmesiyle sona erer. Akıllı, bilgili, iyi yürekli ve savaş konusunda donanımlı olan Ebu Müslim, önce Horasan’ı alır. Bir sonraki istikameti Hıta olur. Hıta’ya gittiğinde kâfirleri mağlup eder. Savaşın ardından birçok ganimete ve sayısız askere sahip olur. Toparladığı askerlerle birlikte Mervân’ın üzerine yürür ve Horasan’ı Abbasilerin yurdu yapar. Halkın da gönlünü fetheden Ebu Müslim, sırasıyla Fars ve Irak’taki Mervânileri de yok eder. Sonrasında Abbasiler arasında saygın ve itibar sahibi olan Seffah-ı Ebu’l-Abbas’ı halifelik makamına getirir. Seffâh nisbesiyle anılan Ebu’l- Abbas Abbasilerin ilk imamı olarak dört yıl sekiz ay hilafet makamında yerini alır. O öldükten sonra hilafetin sahibi Cafer olur. Cafer, Ebu Müslim hakkında yanlışlığa düşer ve ona ihanet eder. Hainliğiyle bilinmesinin yanı sıra Mansûr-ı Devânîkî ismiyle anılacak kadar da cimridir. Cafer’in saltanatı yirmi iki yıl sürer ve yerine

oğlu Mehdî tahta oturur. Dini bütün bir insan olan Mehdî, Ka'be'ye gidip hac vazifesini yerine getirir. Babasının vermeye kıyamadığı bütün malı, ihtiyaç sahiplerine dağıtır ve Hak yolunda harcar. Oğlu Hârûn'un komutasında birçok asker görevlendirip Rum'a gönderir. Küffarlardan kırk beş bin kişinin ölümüyle sonuçlanan savaşın galibi Hârûn olur. Onun döneminde peygamberlik iddiasında bulunan Yûsuf-ı Mülhid ve "ruh göçü"nden bahseden kötü niyetli kişiler peyda olur ve halktan çok kişi onlara tabi olur; maksatları İslam'ı karalamaktır. Mehdî, ülkeye ve İslam'a fitne karıştıran bu kişileri ortadan kaldırır. Mehdî'nin ölümünün ardından Hâdi makam sahibi olur. Yine bu dönemde Yaktîn isimli fesatçının önderliğinde mülhitler sayısız askeriyle Hâdi'nin üzerine savaş açarlar; ancak bu savaş Hâdi'nin zaferi ile sonuçlanır. Bir yıl bir ay süren saltanat, onun ölümünden sonra Hârûn'u'r-Reşîd'e kalır. Vezirlik görevine Yahya İbn-i Hâlid-i Bermek getirilir. Âlimlere yakınlıkları ayrıca adâletli tavırlarıyla bilinen Bermekiler, makam sahibi olurlar. Harun bu süreçte şarap ve eğlence ile çok meşgul olur. Bunu fırsat bilen Hazer şâhı, İslam'a ciddi zararlar verir. Ayrıca Bâbü'l-ebvâb'ı zapt eder ve Irak'ı yakıp yıkar. Şarap, Harun'un aklını başından alır; sebepsiz yere Bermekileri ortadan kaldırır. Harun'un Emin, Me'mûn ve Mu'temem adında üç oğlu vardır. Ölümünden önce halkını ve askerlerini çağırıp önce Emin'in sonra Me'mûn sonrasında Mu'temem'in hilafete geçeceğini salık verir. On üç yıllık hükümdarlığı, ölümünün ardından oğlu Emin'e kalır. Emin babasına verdiği söze sadık kalmayıp kardeşi Me'mûn'a düşmalık besler ve öldürülmesine hükmeder. Halk, sadakatinden şüphe duyduğu Emin'den yüz çevirir. Halk arasında çıkan kargaşa Emin'i canından eder. Dört yıl dört ay süren emirlik ölümünün ardından İbrahim-i Mehdî'ye geçer. İbrahim-i Mehdî doğruluktan yüz çevirip halkına kötü davrandığı için bir yıl bir ay sonra tahttan indirilir. Onun yerine dini ve ilimi ön planda tutan; saygın ve yetenekli kişiliğiyle tanınan Me'mûn geçer. Yirmi yıl sonra vefat edince tahta Ebu İshak oturur. Hurremilerin çıkardığı isyan, halkı ve ülkeyi olumsuz yönde etkiler. Sekiz yıl sekiz ay süren hilafet, o ölünce Vâsıku Billâh'ın hükmüne geçer. Vâsıku Billâh emir olunca ülkeyi fitne ve fesat sarar. Ayrıca onun zamanında çok fazla doğal felaket meydana gelir. Beş yıl dokuz ay süren saltanat, Mütevekkil'in imametiyle son bulur. Mütevekkil ilme ve âlimlere kıymet verdiği için onun hilafeti zamanında çok kitap yazılmıştır. Mütevekkil'in Muntasır, Mü'eyyed ve Mu'tez adında üç oğlu vardır. Büyük oğlu Muntasır'ı Irak, Hicaz ve Yemen'e, küçük oğlu Mu'tez'i Horasan ve Kûhistan'a hükümdar tayin eder. Ortanca oğlu Mü'eyyed'i ise askerlerin kontrolünü sağlaması için gazilerin başına verir. Mütevekkil on

dört yıllık saltanat idaresini oğlu Muntasır'a bırakır. Olmayacak işlerle meşgul olması ve kardeşine yaptığı ihanet onu halkın gözünden düşürür ve altı ayın sonunda görevden men edilir. Muntasır'dan sonra hükümdarlığa, idari işlere yetkinliği olmayan hatta Müsta'in ismiyle anılan Ahmet geçer. İki yıl dokuz ayın sonunda görevinden azledilir. Ahmet'in yerine Mu'tezz tahta oturur. Kadın, içki ve eğlence meclislerine zaafı olan Mu'tezz, dört yıl dokuz ayın sonunda görevden alınır. Onun yerine Mühtedî geçer; ancak o da halkın güvenliğini sağlamaya muktedir olamaz ve on bir ay sonra Mu'temid emir olur. Mu'temid zamanında İran'da bastırılmaz bir isyanın ortaya çıkmasıyla ülke kontrol edilemez duruma gelir. Bu isyanlar sebebiyle birçok şehir kaybedilir. Yirmi üç yıl süren hükümdarlık Mu'temid'in ölümünün ardından Mu'tezid'e devrolunur. Mu'tezid fiziki ve ahlaki yönden güzel olmasının yanında güçlü ve kuvvetli oluşuyla da ünlenir. Altı yıl altı aylık bir süre içinde ülkeyi yeniden huzura kavuşturduktan sonra vefat eder ve yerine Muktefi geçer. Muktefi cömertliği ve güzel ahlakı ile bilinen bir hükümdardır. Yüzünün güzelliğine duyduğu hayranlıkla bir gün Allah'a uzun yaşamak için dua eder. Erken yaşta ölmekten korkan Muktefi, bu duadan altı ay sonra vefat eder. Beş yıl yedi ay süren halifeliği Muktedir devralır. Devlet işlerinde başarısız olan Muktedir, yirmi dört yaşına geldiğinde yaşamını yitirir. Hilafet makamına bir yıl altı ay gibi kısa bir süre için Kâhir imam olur. Eğlenceye düşkün olan Kâhir'in imâmeti biter ve tahta Râzi geçer. Yedi aylık hükümdarlığı süresince ülke savaşla mücadele eder. Zalimce bir yönetim anlayışına sahip olan Râzi, görevinden men edilince saltanata Müttakî oturur. Bir yıl altı ay gibi kısa süren halifelik görevinde adil ve cömert bir yönetim anlayışını benimser. Mütteki'nin ardından Müstekfi göreve gelir. Müstekfî, adâletsiz ve zâlim bir tavır takınır. Yönetimde yaşanan aksaklıklar sebebiyle görevine son verilir. Müstekfi gidince saltanat, Allah'a yakınlığı ve adaletiyle tanınan Muti'ye kalır. Yirmi dokuz yıl halkın refahı için hizmet ettikten sonra Hak emri tecelli eder. Bu sebeple hükümdarlık görevine Tâyi getirilir. Dinin yasakladığı her ne varsa ona meyleder. Cahili krndine arkadaş eder. Onun zamanında Oğuzlar ayaklanır, ülke tarumar olur. Mâverâünnehir ve Horasan da elden gider. Böylelikle hilafet görevi Kâdir'e verilir. Kâdir, kırk yıl üç aylık hükümdarlığında aklın önderliğinde hareket eder. Bu sebeple ülkede huzur ve refah sağlanmış olur. Kâdir'den sonra, saltanat koltuğuna birçok zafere imza atan Kâyim oturur. Deneyim ve bilgisiyle Selçukluları dize getirir. Kırk yıl dört ayın sonunda Muktedir saltanat makamına layık görülür. Aklıyla her zorluğun üstesinden gelen Muktedir, yönetimde adil bir tavır takınır. Onun döneminde ülke fitneden

arınır. O da Selçuklulara karşı yakınlık gösterir. Bu anlayışla yirmi yıl saltanatı kalır. O gidince yerine Müsterşid padişah olur. Yirmi beş yıl altı aylık görev süresince ülkeyi imar eder, fitneden uzaklaştırır, ülkenin selameti için Selçuklularla bağını kuvvetlendirir. Müsterşid'den sonra saltanat Müstazhir'e kalır. İdari işlerde gösterdiği başarısızlık sebebiyle on bir yıl süren görevinden azledilir. Onun yerine görev, Müstencid'e verilir. Müstencid iki yıl iki aylık hilafetinde ülkede düzeni sağlayamamış ve de Selçuklularla iyi geçinememiştir. Müstencid'den alınan görev Râşid'e devredilir. Râşid dönemi karanlık geçer. İdari yönü halka sirayet etmez ve zayıf kalır. Bir yıl bir ay gibi kısa bir zaman sonra yaşamını yitirir ve yerine Müsta'zi geçer. Onun döneminde iktidar güçlenir, çiftçilik mesleği yaygınlaşır, Selçuklularla işbirliği yapılır. Yirmi yedi yıllık saltanat, Müsta'zi'nin ölümüyle son bulur. Bu kutsal görev Müsta'zi'nin ardından Nâsır'a verilir. İki yıl altı aylık süre zarfında ülkede huzur ve sükûnet hâkim olur. Selçukluların ilgisi devam eder. Nâsır'ın vefatından sonra tahtın sorumluluğu Kâhir'e verilir. Kâhir zamanında ilme verilen değer artar. Onun adaleti, savaştaki cengâverliğiyle ülke bayındır olur. İki yıl altı aylık saltanatını Mu'tasım devralır. Mu'tasım'ın şaraba düşkünlüğü ülkeye ciddi zararlar verir. On dokuz yıl altı ay tahtta kalır. Devlet idaresinde sıkıntılar artar.

Hicretten altı yüz otuz dokuz yıl sonra doğudan Cengiz Han adında bir padişah peyda olur. Dini inancı olmayan Cengiz Han, İran'ı yerle bir eder. Selçukluları ve Oğuzları sürgüne gönderir. Acımasız, gaddar ve caniliğiyle ün yapan Cengiz Han, Semerkant, Harezm, Horasan, Irak ve son olarak Bağdat'ı ele geçirir. Bağdat'taki zulümde Mu'tasım yaşamını yitirir. Bunca ülkeyi yakıp yıktıktan sonra yağmaladığı toprakları oğulları Çagâtâ Hân, Berke, Kopçak ve Hülâgû'ya paylaştırır. Babası İran'ı büsbütün Hülâgû'ya verdiği için herkes onun hükümdarlığına boyun eğer. Hülâgû babası gibi ülkeyi kalkındırmak için çabalamaz aksine bütün diyarı ziyana uğratar. Karşısına çıkan bir bilgenin nasihatlerine de kulak asmayan Hülâgû, zalim tavrını devam ettirir. Bir zaman sonra Bağdat'ta tahta oturur ve halkın ahvalini öğrenmek için onlarla halleşir. Yahudiler arasında hekim, Hristiyanlar arasında da çiftçi olduğu için onlara zarar vermez; ancak âlim ve bilgin kişileri ortadan kaldırır. Otuz yıl hükmettikten sonra tahta Ebu Saîd oturur. Sekiz yıllık saltanatında ilimde ve takvada ileri gelen kişilerin saygınlığını gözetir. Böylelikle Hülâgû'nun oğlu Keyhutû Han'ın hükümdarlığı başlar. Birçok diyar ve kaleyi ele geçiren Keyhutû Han, on iki yıl saltanat sürer. Kendisinden sonra tahta Abaka geçer. Abaka Müslümanlığı kabul eder ve İslam'ın buyruklarını göre yaşar. İyi yürekli Abaka, zulmü ortadan kaldırıp adaletle on

yedi yıl İran'a sultan olur. Abaka'nın Ahmet Han ve Argun adında iktidara hâkim iki oğlu vardır. Abaka ölünce taht Ahmet Han'a verilir. Ahmet Han'ın veziri Ziyâü'l-Mülk, devletin başında iki kişi olursa dirlik ve düzenin olmayacağını söyleyerek kardeşini infaz etmesinin uygun olacağını söyler. Vezirin teklifine kayıtsız kalan Ahmet Han, kardeşini çağırır ve saltanatı ona bırakır. Argun başarılı bir padişah olunca vezir kaçmaya çalışsa da yakalanıp öldürülür. Argun bir zaman sonra içine düşen şüpheyile kardeşi Ahmet Han'ın canını alır. Argun padişahlıkta yüce bir merhaleye ulaşır. Şam, Mısır ve Hint ülkelerinden haraç alır. Harap olmuş her nere varsa imar eder. Yönetim hakkında ilim ehlinde fikir alır, âdil ve cömert bir yönetim anlayışı benimser. Argun, üç yüz bin askeriyle Gürcistan'a doğru sefere çıkar. İki aylık mücadelenin ardından zafer kazanılır. Argun'un yirmi yıl tahtta kalır. Gâzân ve Muhammed Han adında iki oğlu olan Argun öldükten sonra yerine Gâzân padişah olur. Devlet yönetiminde cömertliği, cesareti ve başarılarıyla tanınan Gâzân, Mekke ve Medine'ye çok miktarda hazine bağışlar. Onun vefatından sonra tahta, Hüdâbende lakabıyla anılan Muhammed Han çıkar. Selçukluların bitişi onun zamanında olur. Olcayitu adında bir kızı, Ebu Saîd adında bir oğlu vardır. On yıl hükmettikten sonra yerine kızı Olcayitu geçer. Bilgili, yardımsever ve idari güce sahip olan Olcayitu, devleti kusursuzca yönetir. Kendisinden sonra saltanat, kardeşi Ebu Saîd'e kalır. Ebu Saîd içki ve eğlenceye düşkün olduğu için devlet işlerinin sorumluluğunu, Çûpân'a bırakır. Bu durumu fırsat bilen Çûpân, kendini hükümdar olarak görür; halkın bir kısmını yanına çeker. Rum'u oğlu Timurtaş'a verirken Bağdat ve Fars'ı da diğer çocuklarının himayesine bırakır. Çûpân'ın kendi emirliğini kurmaya çalıştığı haberi Ebu Sa'id'e ulaşır. Durumun ciddiyetini fark eden Ebu Saîd, bir kısım askerle Çûpân'ın üzerine yürür. Yandaşları Çûpân'ı yalnız bırakınca Horasan'a kaçmak zorunda kalır. Ebu Saîd isyanı bastırdıktan sonra tekrardan eline kadehini alır. Kimseyi dinlemez ve devlet işlerinden elini çeker. Onun bu davranışları halkın güvenini kaybetmesine sebep olur. Bunu fırsat bilen karısı Bagdâ, birkaç kişinin de yardımıyla Ebu Saîd'i zehirler. Onun ölümüyle ülke uzun süre iktidar sorunu yaşasa da nihayetinde Olyacatû'nun oğlu Şeyh Hasan hükümdarlık görevine verilir. Ahlaklı ve adaletli olan Hasan, Şamlı bir hocanın kızı olan Dilşâd ile evlenir. On dört yıllık saltanatı vefatından ardından son bulur. O ölünce yerine Çûpân'ın oğlu Timurtaş padişah olur. Yönetimdeki yeterliliği sayesinde Çûpânîlerin yakınlığını kazanır. Yedi yıllık iktidarı ölümüyle son bulur. Kendisinden sonra tahta, kardeşi Melik Eşref geçer. Melik Eşref'in gaddar ve sapkın tavırlarına dayanamayan halk, bozkırın şahı Cânî Han'a sığınır.

Cânî Han ona güvenen Müslümanları yarı yolda bırakmaz. Bu sebeple altı yüz bin kişilik bir orduyla Eşref'in üzerine yürür. Doksan bin askere sahip olan Eşref, kalabalığı görünce kaçır; ancak yakalayıp esir ederler. Cânî Han Tebriz'e gidince Eşref'in güzeller güzeli kızını görür ve onunla evlenir. Halvet gecesi kızın bakire olmadığını anlar. Bunu yapan kişinin Eşref olduğunu öğrendiğinde Eşref'i öldürtür. Han, Tebriz'i oğlu Birdi Han'a bırakır. Dönüş yolunda hastalanan Han'ın durumu oğlu Birdi Han'a iletilir. Birdi Han babasını ziyarete gittiğinde durumunun iyiye gittiğini görür; ancak iyileşmesini istemeyen düşmanları Han'ı boğarak öldürür. Altı ay sonra Birdi Han vefat eder ve yerine gelecek uygun biri olmadığı için Ahîcuk sultanlığa talip olur. O dönemlerde Acem mülkünün tamamına sahip olmak isteyen Muzaffer, Tebriz'i ele geçirmek için Ahîcuk'un üzerine yürür. Bir taraftan da Bağdat'ın sultanı Üveys harekete geçer. Savaşta galip olan taraf ile cenk edebilmek için askerleriyle sessizce pusuya yatar. Zorlu mücadele Ahîcuk'un yenilgisiyle son bulur. Bu seferde pusuda bekleyen Üveys ve Muzaffer'in ordusu savaşı ve kazanan taraf okçulukta hüner sahibi olan Üveys olur. Horasan valisi Üveys ile savaşa girmek ister. Savaşın en hararetli anında Üveys atından iner ve piyade olarak savaşa devam eder. Onu gören askerleri de atlarından iner ve şahlarından komut beklerler. Şah, yayı çekip okunu hazır edince “ Ey Allah'ım, girdiğim bu mücadelede şayet ben haklıysam beni, düşmanım haklıysa düşmanımı şereflendir “ diye yakarıшта bulunur. Bu duanın ardından Üveys ve askerleri düşmanı ok yarası ile helak eder. On yedi yıl süren hükümdarlığı süresince halkını incitmemiş ve adaletli tavrından vazgeçmemiştir. Üveys yaşamını yitireceğini anladığında yerine Şeyh Hüseyin'in geçmesini vasiyet eder. Mezarını ve kefenini hazırlayan Üveys, kalan zamanını ibadet ederek geçirir. Devlet işlerinden uzaklaşır. Üveys ölünce sultanlık makamına Şeyh Hüseyin oturur. Dini bütünlüğü, iyi huyluluğu ve cömertliğiyle halkın gönlünü fetheder. Çevresinden kötülük beklemeyecek kadar saf tıynetli olduğu için Ahmed'in hilesiyle canından olur. Sekiz yıl süren hükümdarlık koltuğuna Üveys'in oğlu Ahmed oturur. Halkı canından bezdirir, sürekli kan döker, haremine aldığı oğlanları sebepsiz yere öldürür. Onun zamanında Timur ortaya çıkar; Bağdat'ı ele geçirir; halkı perişan eder. Ahmed ise korkusundan Rum ve Şam'a sığınır. Ahmed bir zaman sonra türlü entrikalarla Tebriz'i ele geçirmeyi planlar; ancak Tebriz'in âmiri Kara Yusuf, Ahmed'i yakalayıp öldürür.

Bir gün Sultan Alâeddin, âlimlere gazi ve şehitlerin ahvalini ve mertebelerini sorar. Gazilerin mahşerde ulaşacakları makamı, Tanrı'nın dünyadaki hizmetçileri

olduğunu; şehitlerin de ölümsüzlükle mükâfatlandırıldıklarını anlatır. Duydukları, Sultan Alâeddin’i etkiler ve gazi unvanını alabilmek için cihat yapmaya karar verir. Askerlerinin yanı sıra Gündüz Alp, Ertuğrul, Gök Alp ve Oğuz gibi daha birçok yiğit onun yanında yer alır. Konya’dan başlayarak uğradıkları tüm küfür memleketlerini yerle bir ederler. Ertuğrul’un savaş sırasındaki başarısı ve yiğitliği herkesin dikkatini çeker. Buna binaen Alladdin, o civarları Ertuğrul’a bırakarak Konya’ya geri döner. Ertuğrul Bey’e güvenen birçok kişi ona yoldaş olur. O, bilgisi ve Hakk yolundaki istikrârı sayesinde halkın gönlünde yer edinir. Söğüt kentini kâfirlerden alır ve bir yerleşke haline getirir. Ecel tecelli edince Ertuğrul Bey bu dünyadan göçer ve yerine oğlu Osman Gazi tahta oturur. Osman Gazi Bilecik’i ele geçirir; İnegöl ve İznik’i kuşatır. Kâfirlerle mücadeleyi hiç bırakmayan Osman Gazi vefat edince padişahlık makamı oğlu Orhan’a kalır. Orhan babasının kâfirlere karşı verdiği mücadeleyi devam ettirir. Dinin yayılması için ilim ehline yakınlık gösterir; onları koruma altına alır. Kiliseleri yıktırıp yerine ibadethaneler inşa ettirir. Fethettiği yerlerden çok miktarda altın, gümüş ve cariye ele geçirir. Bursa’yı kuşatır ve Müslümanların yaşam şekline uygun yapılar yaptırır. Zorlu bir mücadele sonrasında İznik’i de ele geçirir. Orhan Gazi’nin büyük oğlu Süleyman Paşa dini bütün, ileri görüşlü ve cesur bir kişiliğe sahiptir. Orhan Gazi gaza etmede hüner sahibi olan oğlunu kale ve şehirleri alması için Rumeli’ye gönderir. Buradaki başarısı ona “gazi” unvanını kazandırır. Babasının izinden giden Süleyman Paşa da kiliseleri yıktırıp yerine cami yaptırır. İslamiyet’in halk arasında yayılması için mücadele eder. Bunların yanı sıra Vize, Migalkara ve İpsala gibi yerleri Müslüman topraklarına katar. Bir zaman sonra Süleyman paşa’ya ecel erişir. Orhan Gazi evlat acısıyla sınıılır. O da otuz dokuz yıllık hükümdarlığının ardından Hakk’ın rahmetine vasıl olur. Padişahlık görevi diğer oğlu Murat Gazi’ye geçer. Mütevazı bir karaktere sahip olan Murat Gazi, yoksulların ve kimsesizlerin yardımcısı olur. Öyle ki Halil-i Çandari’yi vezirlik görevine tayin eder. Gaza etmede başarılı olan Murat Gazi, Rum’la savaşa girer. Engüriyye’yi ve Sultanönü’nü ele geçirir. Karamanlı askerleriyle Murat Gazi’nin ordusu savaşa girer. Karaman Bey’i bu savaş için Tatar, Varsak, Turgut, Türk, Rum ve Şam gibi önemli milletlerden destek alır. Gazi Murat, Hakk’ın yardımı dışında kimseden yardım talep etmeden savaştan yüzünün akıyla çıkar. Karamanlılar yerlerini yurtlarını bırakıp kaçmak zorunda kalır. Gazi Murat kâfirlerle mücadeleye ve zafer kazanmaya devam eder. Rumeli’yi zapt edip beyleri kendine kul eder. Bu fetihlerin yanı sıra halkının refahını da önemser; vakıf, cami ve türbe

yaptırır. Murat Gazi'nin bir sonraki hedefi Lâza(Sırp) 'lardır. Sırplar sayısız asker desteği alsalar da kanlı savaşın galibi Murat Gazi olur. Murat Gazi savaş meydanında düşmanın arkasından giden askerlerini beklerken cesetlerin arasına saklanmış bir Sırp askeri sultanı hançeriyle öldürür. Gazi iken şahitlik mertebesine ulaşır. O ölünce taht ve taç oğlu Sultan Bâyezid'e kalır. O da ataları gibi ülkeyi adaletle yönetir; garipleri gözetir; ilim ehline kol kanat gerer. Çaresizce kendisine sığınan Şeyh Efendi'yi makam ile onurlandırır ve mülk sahibi yapar. Sivas, Tokat, Samsun ve Antalya sınırına kadarki şehirleri alır. Sonrasında Alaşehir, Saruhan, Aydın ve Germiyan beyliklerini ve Kastamonu'yu ele geçirir. Karaman illerinden Konya ve Larende'yi topraklarına katar. Gazayı tamamlayıp başkente döndüğünde bir müddet dünyalık işlerden uzaklaşıp kendini ibadete adar. Adâletsiz kadıları cezalandırır. Bir süre sonra Mısır şahının ölüm haberi gelir. Bunu duyan Sultan Bâyezid, Şam'ı almak için hazırlıklara başlar. Ordusuyla Mildeni'ye kadar gelir; ancak hava şartlarından dolayı fethi yaza bırakır. Bu esnada Timur da Rum'un üzerine yürümektedir. Timurla savaşa giren Sultan Bayezid mağlup olur ve yaşamını yitirir. Sultan Bayezid'den sonra tahta Emir Süleyman geçer. Güzel ahlakın ve adaletin örneği olan Emir Süleyman, yeterli askeri, zenginliği olmasına rağmen savaşmaya ve ülke fethetmeye istek duymaz. Ahmedî'nin de hizmet etmeye fırsat bulduğu Emir Süleyman ile Hızır'ın anlatacakları nihayete erer.

İskender, Hızır'ın anlattıklarıyla yetinmez ve başka hususlarda da ilmîne müracaat eder. İskender, Allah'ın insanları önce yaratıp sonrasında öldürmesindeki gizi sorar. Hızır, Allah'ın insana can vermesini lütfünün; o canı almasını ise kahrının bir tecellisi olduğunu söyler. Dünyanın da, insanın kemâlât noktasına erişebilmesi için hazırlanmış aracı bir yer olduğunu izah eder. İskender bu seferde kıyamet gününü ve o güne dair alametleri anlatmasını ister. Hızır kıyamet alametleri olarak şeytânî vasıflara sahip kişilerin iktidarda olacağını, vezirlerin adaleti değil zulmü seçeceğini, yaşlıların ve gençlerin değerlerden uzak yaşayacağını, zulmün ve fitnenin peyda olacağını, şeyhlerin ve din adamlarının doyumsuzlaşıp haksız kazanca meyledeceklerini, insanların emanete sahip çıkmayacaklarını, ibadetlerin riya için yapılacağını, İslam'ın buyruklarının hiçe sayılacağını, evladın ebeveynine hürmet etmeyeceğini, ebeveynin de evladına merhamet göstermeyeceğini anlatır. Sonrasında, insanların kıyamet günü tekrardan dirileceğini ve herkesin işlediği amellere göre yargılanacağını ifade eder. Öldükten sonra yeniden dirilmenin katiyyetinden ayrıca Allah'ın kudretinin sınırsız olduğundan bahseder. Hızır,

yeniden dirilmeyi doğa olaylarındaki mucizelere dayandırarak teyit eder: Dikenin güle dönüştüğünü, kışın kuruyan ağaçların yazın hayat bulduğunu açıklar. Bununla beraber dünyadayken güzel amel işleyenlerin meleklik mertebesine ulaşacağı ve cennette mekn sahibi olacağı bilgisini ifadelerine ekler. Hızır, İskender'e dünya ve ahiret hayatının hakikatlerine yönelik bilgileri aktarır.

Hızır bu kıymetli bilgiler ve nasihatlerden sonra ansızın gözden kaybolur. İskender, duyduklarından etkilenir. Kendisini dünyevi ve nefsâni isteklerden uzaklaştırıp ibadet ile meşgul olur. Hal ve tavırlarını dinin temel inançlarına göre şekillendirir.

4.1.10. İskender'in Ahiret Hayatına Yönelişi

İskender dünya hayatının aldatıcı ve geçici olduğunun farkına varır. O, artık sonsuz yaşamı arzuladığı için nefsinin dünyalık işlerden arındırır ve ahireti kazanmak için çabalar. Öyle ki mevki sahibi olmanın bir övünç kaynağı olmadığını; bilakis şeytanın bir tuzağı olduğunun bilincine ulaşır. Bu değişimin verdiği farkındalık ve pişmanlıkla Hicaza gidip kutsal toprakları ziyaret etmeyi arzu eder. Askerlerini hazır ettikten sonra yola çıkar. Bağdat'a uğradıktan sonra Kâbe'yi ziyaret etmek ister. Bağdat'ı geçtikten sonra büyük bir manastır dikkatini çeker. Askerlerini bulundukları yere konuşlandırır. Kendisine eşlik etmesi için yanına aldığı iki kişi ile manastıra gider. Orada, kendisini Allah'a itaat ve taate adanmış bir rahip görür. Bu rahip İskender'i gördüğünde ilgi alaka göstermez, konuşmaya bile layık görmez. İskender bunun sebebini sorar. Rahip, dünya benim kulumdur, sen benim kuluma kul olmuşsun. Kuluma kul olana hürmet etmem doğru olmaz. İskender duyduklarından etkilenir; dünyalık olan ne varsa İskender'in gözünde anlamını yitirir. İskender bu kişiden kendisine nasihatte bulunmasını rica eder.

İskender duyduklarından çok etkilenir. Rahip ile vedalaştıktan sonra askerleriyle birlikte yoluna devam eder. Yol üzerinde boyu arşa yükselmiş bir bina dikkatini çeker. Zamanında Âd'ın inşa ettiği bu bina tılsımlıdır. Daha önce kimsenin açamadığı bu tılsımlı kapı, İskender dokunduğunda mum gibi erir. İskender içeri girdiğinde fildişinden yapılmış bir taht ve üzerinde tacı takılı halde atan bir kişi ile karşılaşır. Bu her şeyden habersizce uzanmış yatan kişinin başucunda bir yüzü tamamen değerli taşlarla bezenmiş olan diğer yüzünde ise birkaç satır yazının olduğu bir levha asılı durmaktadır. Levhada İskender'e hitaben şunlar yazmaktadır: “Ey doğunun ve batının hükümdarı! Bu dünya vefasızdır, kimseye aman vermez. Kimse burada baki değildir. Ben ki tam iki yüz yıl doğunun ve

batının hükümdarlığını yaptım. Türlü eziyetlerle mal, hazine biriktirdim; makam sahibi oldum. Sayısız askerleri olan yüce bir sultandım. Ecel kapıya gelince sahip olduklarımın hiçbirini bana fayda sağlamadı. Bana olan sana da olacak.”

Okuduklarından etkilenip hüznlenen İskender, köşkten ayrılır ve Kâbe’ye doğru yoluna devam eder. İskender Kâbe’ye ulaşınca önce ihrama girer sonrasında şeytan taşlama ibadetini yerine getirir. Akabinde Safa ve Merve tepeleri arasında sa’y eder. Bu vazifelerini yerine getirdikten sonra Beytullah’a girer. İskender burada Allah’ın mutlak ve yüce varlığına kapılıp kendini unutmuştur. Bu yokluk hali ile Kâbe’nin etrafında tavaf edip namaz kılar. İskender hac vazifesini icra ettikten sonra on iki bin koç, altı bin deve ve on bin sığırı Allah’a kurban eder. Ayrıca Mekke halkına on iki yüz bin altın, yüz yük gümüş ve bin adet elmas bağışlar. İskender ibadetini ve hayır hasenatını yerine getirdikten sonra Hicaz’ın vaziyeti hakkında bilgi almak ister ve daha önce kimin imamlık yaptığını sorar. Önceleri Halil’in bu topraklarda hüküm sürdüğünü sonrasında Kahtân isimli bir emir ve askerlerinin bu toprakları işgal edip zorla ele geçirdiklerini söylerler. Bir müddet bu şekilde yönetildikten sonra Cürhümîler peyda olur ve Kahtân’ı bu diyardan sürerler. O vakitten beri buraya hükmedenlerin Cürhümîler olduğunu öğrenen İskender, Halil’in yolundan gidenleri buldurur ve tekrardan ülkenin idaresini onların himayesine bırakılmasını sağlar. Ayrıca onlara birçok altın, gümüş ve ipek kumaş yardımında bulunur. İskender hac ibadetini ve Hicaz’da yapmak istediklerini tamamladıktan sonra Kudüs’e doğru yoluna devam eder.

İskender yola çıkmadan önce Halil İbrahim’in türbesini ziyaret eder. Burada Allah’a dua eder ve merhamet ister. Türbe ziyaretini tamamladıktan sonra oranın halkına sayısız hediyeler bırakıp Mescid-i Aksâ’ya doğru yola koyulur. Mescide vardığında namaz kılıp dua eder. İbadetini tamamladıktan sonra buranın halkına da yardımda ve ihsanda bulunur, kurbanlar keser. Mescid-i Aksâ’da kendini ibadete ve ilme adanmış, dünyadan el etek çekmiş bir bilgin ile karşılaşır. İskender bilginden kendisine nasihat etmesini ister. Bilgin, nefesine uymamasını, ilim ehli ile hemhal olmasını, doğruluktan ayrılmamasını öğütler.

İskender duydukları karşısında hüznlenir ve bunca zaman hırs ve istekle yaptığı işlerden nedâmet duyar. Artık askerler, yardımcıları hâsılı dünyalık olan her şey anlamını yitirir. İskender Mescid-i Aksâ’da ki görevini tamamladıktan sonra askerlerini toparlar ve

Mısır'a geri döner. İskender şehrine varınca halk arasında adaleti tesis eder; yoksulun ihtiyacını giderir; haraç almayı bırakır. İlim ehline sağladığı imkân ve destekler sayesinde âlimler ilimlerini geliştirmeye imkân bulurlar. Ancak zaman geçtikçe İskender durgunlaşır ve ölüm korkusu onu esir alır. Şâhın bu durumunu fark eden hekim, İskender'in huzuruna gider ve sebebini sorar. İskender, içine düşen ölüm korkusundan bahseder. Hekim, doğuda her zaman karanlık olan bir yerde bir çeşmenin olduğundan, bu çeşmeden bir damla su içen kişiye ölüm tecelli etmeyeceğinden, adının âb-ı hayat (hayat suyu) olduğundan bahseder. Yalnız yollarının meşakkatli ve zahmetli olduğunu şayet bulursa dünyada baki bir yaşam süreceğini ifade eder. İskender duyduklarına çok sevinir ve tüm zorluğa rağmen o suya ulaşmaya karar verir. Bu arada İskender'in İskenderûs isimli bir oğlu vardır. Aristo ve oğlunu yerine vekil tayin edip yareni olarak da Hızır'ı yanına alarak doğuya doğru yola çıkar. Biraz yol aldıktan sonra Berhemen adında bir şehre varır. İskender dağın içerisinde olan bu şehirde üzerlerinde kıyafet yerine ağaç kabuğu olan yalnızca ot ile beslenen, sürekli ibadetle meşgul olan bir toplulukla karşılaşır. İskender topluluğun başı olan Berhemen'e neden bu dağı yurt edindiklerini sorar. Bunun yanı sıra yaşam koşullarının daha uygun olacağı bir yerde yaşamaları gerektiğini, ibadet ile meşgul olan kişilerin nimete daha fazla ihtiyaç duyacağını anlatır. Berhemen ise ibadet ile beslenmenin en güzel gıda olduğunu, şayet bu tadı alırsa İskender'in başka bir yiyecek istemeyeceğini ifade eder. Berhemen ayrıca kaldıkları mağarada mutlu olduklarını, bu dünyada kimsenin ebedi kalacak bir mekânı olmadığını, dünyanın bir zindan olup kimseyi saadete erdirmediğini, doğu ve batının sahibi İskender'in bile kendine konaklayacak bir yer bulamadığını, balçık olan yerde huzur aramanın manasız olduğunu anlatır.

İskender bu sözleri duyunca ruhu bedenini terk ediyormuşçasına gönlüne bir ateş düşer. Hissettiği tedirginlik ona acı verir. Gözü yaşla dolar. Kendine geldikten sonra atına binip İran'a döner. Kâmus'a vardığında atın üzerindeyken yoğun bir şekilde burnu kanamaya başlar ve birden attan düşer. Onu görenler hemen örme zırhtan bir döşek hazırlar üzerine de altından kalkan koyarlar. Hekim hemen bir ilaç hazırlar; ancak kontrol ettikten sonra hastalığına çare olmadığını, ecel vaktinin yakın olduğunu anlar. Şah, ecelin eriştiğinin, kimsenin ona çare bulamayacağının farkına varır ve o üzüntüyle ağlayarak annesine mektup yazar. Rukiyâ Hatun'a selam ederek başladığı mektubunu şu cümlelerle devam ettirir. Henüz dünyaya doymadığını, zamanın hızlıca geçtiğini, daha yapacak çok işler olup hepsinin yarım kaldığını, ölümsüzlüğü ararken ölümün tecelli ettiğini, Allah'ın

hükümünün değişmez olduğunu, kulun hükme razı olmaktan başka çaresinin olmadığını yazar. Annesine sabırlı olup kader planına rıza göstermesini, ahiretin dünyadan daha huzurlu bir yer olduğunu, zamanı gelince orada buluşacaklarını söyler. Daha sonra annesine karşı bir hatası bir yanlışlığı olduysa affetmesini ister. Ayrıca halkından herkesi huzura çağırıp güzel bir dille durumu anlatmasını rica eder. Yerine oğlu İskenderus'u bıraktığını, onu hiçbir zaman yalnız bırakmayıp devlet işlerini öğretmesini, kendisini yetiştirdiği gibi onu da yetiştirmesini rica eder. Bu sözlerle mektubunu sonlandırır ve Mısır'a gönderir. İskender oradan ayrılıp Şehr-i Zû'ya doğru gider. Burada acısı ve ağrısı artar, halsizleşir, bitap düşer. Eflatun'u ilaç hazırlaması için çağırırlar fakat yaptığı ilacın bir tesiri olmaz. Bilge kişi İskender'in nabzına baktığında yaşam belirtisinin zayıf olduğunu fark eder ve endişelenir. Bunu anlayan İskender'e dünyada herkesin misafir olduğunu, telaşlanıp üzülmemesini söyler. Bu sözlerin ardından Şah, yanındakilere öldüğünde mücevherlerle süslü altın bir tabut yaptırmalarını, bedenini kâfurla yıkamalarını, yedi iklimi fethetmiş doğunun ve batının sultanının bile bu dünyadan eli boş gittiği mesajını vermek için tek elini dışarıda bırakmalarını vasiyet eder. Daha sonra sultanların Mısır'a kadar omuzlarında taşımalarını, üzerinde hakkı olanlara mal ihsanında bulunmalarını, İskenderiye'de mezarının gizli tutulmasını ister. İskender kendisi için yapılmasını istediği şeyleri söyledikten sonra Hakk'ın tecellisiyle yaşamını yitirir. Genç yaşta ölen İskender için canlı cansız bütün varlıklar ağlayıp ah eder. Şehriyarın naşı vasiyet ettiği gibi hazırlanıp Mısır'a götürülür. Orada annesi tabutuna sarılıp gözyaşı döker. Kendisi dururken onun ölümünün çok erken olduğunu, aradığı âb-ı hayatın ona zehir olduğunu söyleyip yas tutar. Rukiyâ Hatun oğlu için her hakîmin bir mersiye yazmasını emreder. Aristo, Bukrat, Eflatun, Tımtırûn, Rûfes, Bürtûs, Bâlûs, Feylûs, İmros, Sokrat, Feysâgors, Zeytûn, Mîrâvûs, Bidagros, Sabnos, Solon gibi bilginler İskender ardından mersiye okurlar. İskender'in talep ettiği bütün istekler yerine getirilir. Son olarak nâşını da dilediği gibi gizledikten sonra üzerlerine düşen görev tamamlanmış olur.

Rukiyâ Hatun İskender'in yerine İskenderus'un hükümdar koltuğuna geçmesini ister. Ancak babasının güç ve saltanat isteğinin aksine o, ilim ile meşgul olup ahiretini mamur etmeyi seçer. Babasının dünyalık mal ve makam için çok eziyet çektiğini, padişahlık kutsal bir görev olsa da kimsede baki kalmayacağını, bu görev herkese veriliyorsa ulvî olan kişinin bu makama tamah etmeyeceğini ifade eder. Bu sebeple kendine bırakılan görevi istemez. Böylelikle dünya ile alakalı her bir işten vazgeçip

zamanını ibadet ve taat ile geçirir. İskenderus, saltanatın başına geçmediği için yönetimde sallantılar yaşanır. Her memleket ayrı bir kişinin tekelinde yönetilir. Ülkeler zarar ve ziyana uğrar. Bu durum halk arasında fitnenin ve kargaşanın yayılmasına sebep olur.

5. BÖLÜM

5. İSKEDER'E YÖNELİK ÂHLAKÎ DEĞERLERİ İÇEREN ÖĞÜTLER VE YORUMLAR

Bu bölümde; Aristo, Eflatun, Sokrat, Bukrat, Hinti hakîm, vezir, rahip, bilgin, Hintli tabîb, pîr, Hintli filozof, Bilge Behrâm, Hızır, Kaydâfe, Âd, Berhemen ve ağaç gibi İskender'in ölümüne kadar rastladığı kişilerden ve de insan dışı varlıklardan aldığı öğütler tespit edilmiştir. Sonrasında, elde edilen bulgular tek tek ya da anlam yakınlığına göre çoklu olarak yorumlanmıştır.

5.1. ŞÜKÜR

"İskender-nâme" de Eflatun, vezir ve rahibin İskender'e sunduğu "şükür" kavramı ile ilgili bulgular aşağıda verilmiştir:

5.1.1. Eflatun

Ni'met isterseñ müdâm it şükriñi
Baht dilerseñ unıtma zikriñi (695)

Nimet, Allah'ın naîm sıfatı ile insanlara verdiği hem maddi hem manevi lütuflardır. Sağlık, para, makam, iyi bir eş, ahlaklı ve saygılı çocuklar vs. aklımıza gelen her şey nimettir. Müslüman kişi, nimet konusunda fakirken de zenginken de mutlaka şükür içinde olmalıdır. Kendisinden daha kötü durumlar içinde olanlara göre düşünmelidir. Kişinin, nimet ve baht için yapması gerekenler bu beyitte, zikir yani Allah'ı anma ve şükür yani Allah'a her daim kulluk bilincinde olmasına bağlanmıştır. Nimetin devamlılığın olabilmesi kişinin sahip olduklarının kıymetini bilmesi ve Allah'ın sunduğu bu lûtfâ teşekkür etmesi ile mümkün olacağı söylenmiştir.

Her ki anuñ zikri-le urmaya dem
Varlığından yig-durur bî-şekk adem (696)

İslam kültüründe Allah'ı yücelten sadece insanlar olarak görülmez. Müslümanlara göre Allah'ın yüceliğini insanlarla beraber canlı cansız her varlık kendi dilinde

zikretmektedir. Bu kabulden hareketle Allah'ı zikretmeyen, onu anmayan kişinin varlığının anlamı yoktur.

*Her ki_anuñ itmeye şükr-i ni'metin
Depmiş ola yire kendü devletin (697)*

Şükreden için nimetin bereketlenmesi şükretmeyen için de nimetin azalması anlatılmıştır. İbrahim suresi 7. ayet bu beyit için sağlam bir kanıttır. "*Ve hatırlayın ki Rabbiniz size şöyle bildirmişti: Yüceliğim hakkı için şükrederseniz elbette size (nimetimi) artırırım ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.*" buyrulmuştur.

5.1.2. Vezir

*Ni'metüñ çoh şükr it çekme ta'ab
Eksügüñ yoh dahı nesn'itme talab (4864)*

...

*Vaktıdur kim şükr-i ni'met kılasın
Mün'imi ol ni'met-ile bilesin*

*Ni'meti-y-çün kılasın Hakka senâ
Ni'metüñ arta an'itdükce edâ (4873-4874)*

Nimet, Allah'ın insana dünya hayatında yaşaması için verdiği her şeyi ifade eder. İnsan bu nimetler karşısında daima şükretmelidir. Şükür nimetin devamının öncülüdür. İslamiyet'te insanların fakir de olsalar zengin de olsalar mutlaka şükretmeleri gerektiği anlayışı vardır. İnsan vücudundaki her duyu bile ayrı ve önemli bir şükür sebebidir. Mün'im: nimet veren, yediren anlamına gelen Allah'ın ismidir. Müslüman kendisine nimet veren yaratıcısını unutmamalıdır. Şükür biterse nimet de biter.

5.1.3. Râhib

*Şükrini yirine getür Hâlıküñ
Halka hayr it virdüğinden Râzıküñ (7431)*

Hâlik, yaratan; Râzık, rızık veren anlamına gelen esmâ-i hüsnâdandır. İnsan yaratan ve rızık veren Allah’a karşı sorumludur. Bu sorumluluğunu unutmadığını göstermek için de kendisinde olanla hayır işlemelidir.

5.2. SABIR

"İskender-nâme" de Eflatun, Aristo ve rahibin İskender'e sunduğu "sabır" kavramı ile ilgili tespitler aşağıda verilmiştir:

5.2.1. Eflatun

Âdetüñ olsun hayâ vü sabr u hilm
San'atüñ olsun sehâ vü fazl u ilm (700)

Sabrın kişisel bir alışkanlık olma sı gerektiği hususu üzerinde durulmuştur. İnsan, nasıl bir zorlukla karşılaşırsa karşılaşsın sabrın eteğinden ayrılmamalı ve ona sığınmalıdır. Çünkü sabır, güzel ahlakın ana merkezidir.

Dileseñ kim gide senden her harec
Sabr it k'es-sabrü miftahu'l-ferec (702)

Es-sabru miftâhu'l-ferec "Sabır, zaferin anahtarıdır" hadis-i şerifi ile sabrın önemi daha da ön plana çıkarılmak istenmiştir. (Makâsıd, 418; Kuzaî, Şihâb, 1/62; Temyîz, 96; Aclunî, Keşfü'l-hafâ, 2/21).

Dîn ki oldı âdemîye ol şeref
Şerri-y-ile_olur şerâbuñ ol telef
Kişide ne sabr kor u ne karâr
Ne hod ârâm u ne hilm ü ne vakâr (737-738)

Şarap, sabırlı olabilmenin önünde bir engel olarak gösterilmiştir. Alkollü içecek beyinde ve sinirlerde tahribat meydana getirdiği için fevri bir davranışa sebep olacağı anlatılmıştır. Dini olarak da yasak olduğu hususuna değinilmiştir. Cenab-ı Allah şaraptan uzak durulması hususunda şöyle buyurmaktadır. "Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili

taşlar (putlar) ve fal okları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki, kurtuluşa eresiniz." (5.Mâide: 90)

5.2.2. Aristo

*İşe itmedin şürû' endîşe it
İvmegi terk it te'emmül pîşe it
İşlemegil işi vaktı yitmedin
Kesmegil bizi verendâz itmedin (758-759)*

Bu iki beyitte, düşünmenin bir ruh özelliği ve mizaç haline getirilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Başını ve sonunu düşünmeden hareket edilmemesi gerektiği hususuna değinilmiştir. "Acele ile menzil alınmaz" atasözünde anlatılmak istendiği gibi ivedi ve sabırsız davranışlardan sakınmak başarının da yolunu aydınlatır.

*İvme kim ivmek nedâmet getirür
Kıl te'ennî kim selâmet getirür (760)*

Acele edilen bir işin sonunun nedâmet; sabrın ise esenlik getireceği söylenmiştir. Çünkü insan nefsi, iyi ya da kötü herhangi bir işte ya da olayda tez canlı olmaya temâyül eder.

*Hak k'anuñ emri-durur kün-fe-kân
Altı günde_itdi yiri gögi ayân
Anuñ-ıçun kim sen anı bilesin
Pes her işde key te'ennî kılasın (761-762)*

Allah'ın yaratması "Kün- feyekün" şeklinde ifade edilir. Yani Allah bir şeyi yaratmak istediğinde "Ol" der, olur. Gücünün ve yüceliğinin sınırı olmayan, her şeye kadir olan yaratıcı bile evreni yaratırken altı gün ile ifade edilen zamanı kullanmışken insanın bu aciz haliyle aceleci davranması, sabırsız olması kendini dolayısıyla yaratıcısını tanımaması şeklinde düşünülebilir.

5.2.3. Rahip

*Dileseñ k'irmeye gönüñe nedem
Bitmeyinc 'esbâb işe urma kadem (7423)*

Şair, olup bittikten sonra ah vah etmemek için beklemenin, sabretmenin ve şartlar olgunlaştığında işe başlamanın gerekliliğine değinmiştir.

Sözi evvel key tefekkür eylegil

Söyleyecek sözi âhir söylegil

Ol ki söylemedin ebkem olasin

Yig ki sözi söyleyüp kem olasin (7424-7425)

Yunus Emre'nin söylediği gibi söz; savaşı başlatan da bitiren de olabilir. Zehri bala döndürebilir. O halde insan, söz söylerken bin düşünüp bir konuşmalı, sözün sonunun nereye varacağını düşünmelidir. Söz söylerken pek çok şeye dikkat edilir. Kime söylediğin, nasıl söylediğin en önemli hususlardır. Beyitte bu durum ifade edilmiştir.

İkinci beyitte ise sözün ne zaman işe yarayacağını bilmenin önemine vurgu yapılmıştır. Söylenen söz seni kötü bir duruma düşürecekse susmak daha uygundur.

Key sahin key bir işe urma kadem

Kim ola anuñ ser-encâmı nedem (7438)

İşe başlamak için en uygun zaman, gereken her şeyin tam da olması gerektiği andır. Bir işin başarılı ya da başarısız oluşunu belirleyen en önemli unsur vakittir. Çiftçi ekeceği zamanı kaçırırsa ürün alamaz. Yine çiftçi biçeceği günü bilmezse ürün alamaz. Bu her iş için geçerlidir.

5.3. MÜTEBESSİM VE HİLM SAHİBİ OLMAK

"İskender-nâme" de Eflatun, Ariso, Bukrat, Sokrat ve rahibin İskender'e sunduğu "güler yüz ve yumuşak huyluluk" kavramı ile ilgili bulgular aşağıda verilmiştir:

5.3.1. Eflatun

Âdetüñ olsun hayâ vü sabr u hilm

San'atuñ olsun sehâ vü fazl u ilm (700)

Namuslu, sabırlı ve yumuşak huylu olmayı alışkanlık haline getirmenin ve bu değerleri huy edinmenin önemi dile getirilmiştir. Cömertlik, fazilet ve ilim ile meşgul olunması gerektiğinin üzerinde de durulmuştur.

Ger yüzüñe reng virürse hayâ

Olasın gül gibi pür-reng ü safâ (701)

Eğer kişi yaptığı yanlış bir davranıştan ötürü utanabiliyorsa yüzü kızarır. Bu kızarıklık hali güle benzetilerek renkli, eğlenceli ve neşeli bir tavırda olmanın önemi işlenmiştir.

Hilmi âdet eylegil sen iy hakîm

K'ol Hakuñdur vasfı V'allâhu Halîm (703)

"Rahmetim gazabımı geçti." hadis-i kutsîsine atıfta bulunularak yumuşak huylu olma değerinin etkisi artırılmaya çalışılmıştır. (*Aclunî, Keşfü'l-Hafâ, 1/448*)

5.3.2. Aristo

Gül gibi _ol handân diken gibi _olma tünd

Tîzlik yirinde nâ-geh düşme künd (769)

Gül ile güler yüzlü olmak arasında teşbih yapılarak bir bağdaştırma yapılmıştır. Dikenin battığında can acıtması ile kişinin öfkelenmesinde karşısındaki kişiyi incitmesi arasında bağ kurulmuştur. Gül ve diken sembollerinden yola çıkılarak güler yüzlü ve yumuşak huylu olmanın önemi işlenmiştir.

Gül çü handân oldı düzdi aña baht

La'l-ıla pîrûzeden tâc-ıla taht (770)

Gül, divan edebiyatında ağzı simgeler. İnsan güldüğünde bahtı açılır çünkü güler yüzlü olmak insanları etkiler ve tüm kapıları açar. Firuze taşı şansı, dengeyi ve bilgeliği simgeler. Yönetici güler yüzlü olduğunda şansı yaver gider; tahtını ve sultanlığını sağlam temeller üzerine kurar.

Tîzlikle dutdı kılıc devleti

Tîzlikle buldı hancer izzeti (771)

Kılıç, keskin olması yönünden kararlılığı ifade eder. Kararlı insan yönetimde güçlü; halkının gözünde saygın olur. Yumuşak huylu ve güler yüzlü olmanın dozu iyi ayarlanmadığında bu kararlılık ihlal edilmiş olur.

5.3.3. Bukrat

Nefse eyle vir riyâzetle edeb K'itmeyesin

her az işde çok gazab (822)

Nefis insanda her arzusun kaynağıdır. Nefsi güçlü olan ve nefsinin isteklerine karşı koyamayan insan modern psikoloji biliminde ifade edilen ”id” kavramının etkisinde yaşayan insan demektir. İslam kültüründe “riyâzet” insanın nefsinin isteklerden ve arzulardan mahrum bırakarak eğitmesi anlamına gelir.

*Âdemîde çün gazab gâlib ola
Her ne iş k’işleye nâ-sâyib ola (823)*

Gazap yani merhametsizlik de insan nefsi ile ilgili bir durumdur. İnsan merhametli ve yumuşak huylu olabilmek içinde riyâzeti yani nefsi terbiye etmeyi öğrenmelidir. Nefis terbiyesi bir nevi perhizdir. Gazap, beyitte ateşe benzetilirken bu ateşin karşısına yumuşak huyluluk konmuştur. İnsan olumlu yönünü geliştirerek olumsuz yönlerini dizginlemelidir. Kişi şayet öfkesine yenilir; öfkesi merhametine galip gelirse yaptığı her güzel iş kıymetini yitirir. Kişi nefsin isteklerine cevap vermeden kendini bilerek davranış sergilediğinde o edep ve bilinçle en ufak bir olaya bile öfkelenmeyeceği ifade edilmiştir.

*Hilm suyını gazab odına saç
İşbu zulmet perdesin hilm-ile aç (824)*

"Yumuşak huyluluk suyunu gazap ateşine saç" ifadesi ile tezat sanatına başvurulmuştur. Öfke hâlinin ruhu karartacağına, bunu aydınlatacak şeyin de yumuşak huyluluk olduğuna vurgu yapılmıştır.

5.3.4. Sokrat

*Hâr olacak yirde sen gül olmagıl
Dâg uracak yirde merhem urmagıl (862)*

Allah hem Rahîm hem de Kahhâr’dır. Allah’ın bu isimlerinin anlamı gereğince insan da nerede nasıl davranması gerektiğini bilmelidir. İnsan ilişkilerinde veya toplumsal olaylarda etkisi ve yetkisi olan kişiler bazen zorlayıcı, cezalandırıcı bazen de merhamet edici olmak zorundadır. Akıl ve görgü sahibi kişi nerede şiddete ve cezaya nerede yumuşaklığa ve hoşgörüyü başvuracağını bilmek zorundadır. Hayatta her şey hak ettiği ile karşılık bulmalı düşüncesi işlenmiştir.

*Hâr sahtar hâr-püştüñ cânını
Nermlik döker samûruñ kanını (863)*

Kirpi dikenleri sayesinde kendi korumaya alır. Yumuşak, ince ve değerli tüyleri olan samur ise, bu özellikleri sebebi ile avlanmaya çok uygundur. Bu sebeple kişi kendini korumaya almalı ve herkese hak ettiği muamele ile yaklaşılmalı demek istenmiştir.

5.3.5. Rahip

*Dileseñ k'ola işüñ peyveste gey
Hilm tonın hil'at it boyuña gey (7430)*

Yumuşak huylu olmak İslam'da "hilm" kavramı ile ifade edilir. Hz. Muhammed'in bir sıfatı olan hilm; insanlara karşı yumuşak davranan ve merhametli olan demektir. İnsanlar da birbirine karşı yumuşak huylu olmalıdır. Şiddetin zıddı olan bu kavram insani ilişkilerin düzenlenmesinde önemli bir araçtır. Beyitte, yumuşak huylu olmayı bir kıyafet gibi üstünde taşı ifadesi ise davranışla ilgilidir. Yani hem sözde hem davranışta bu özelliği, yönetici halka hissettirmelidir.

5.4. CÖMERTLİK

"İskender-nâme" de Eflatun, Aristo, Bukrat ve vezirin İskender'e sunduğu "cömertlik" kavramı ile ilgili tespit edilen beyitler aşağıda verilmiştir:

5.4.1. Eflatun

*Âdetüñ olsun hayâ vü sabr u hilm
San'atuñ olsun sehâ vü fazl u ilm (700)*

...

*Ger sehâyı hûy u âdet kılasın
Bî-gümân ehl-i saâdet olasın (704)*

İş, kişinin yapmakla sorumlu olduğu bireysel bir görevdir. Şair, malını paylaşmanın, eli açık olmanın da görev yükümlülüğü taşıdığını vurgulamış; cömertliği aynı bilinçle iş edinmenin önemine dikkat çekmiştir. Cömertlik, huy ve meleke haline getirildiğinde kişiyi saadet mertebesine ulaştırdığı söylenmiştir. "Saadet ehli" olarak ifade edilen Allah'ın bereketine, ihsanına nâil olan kişilerdir.

5.4.2. Aristo

Yi yidür mâluñı kim mâr olmasun
Nûr eyle anı kim nâr olmasun (778)

Yenmemiş yedirilmemiş mal, ölüm hak tecelli ettiğinde toprak olup kimseye hayrı olmayacağı yönünden yılanla benzetilmiştir. Tüm sahip olunanlar bir gün bırakılıp gidileceği bilinciyle paylaşıldığında ise vereni de alanı da huzura ve aydınlığa kavuşturacağı ifade edilmiştir. Malın yılan olması, şöyle düşünülebilir: Mal ve mülk bu dünyada insana dosttur. Onlar sayesinde dünya hayatında pek çok zorluk kişiye kolay gelebilir. Fakat o mal ve mülk sizi kıskananlar tarafından sizin için kullanılan bir silaha da dönüşebilir. Onu elde etmek isteyen düşmanlar tarafından sahibine zarar getirebilir. Bu nedenle elindekini paylaşmak hem dini hem kültürel bir erdemdir.

Öte yandan mal ve mülk insanın ahiret hayatı için son derece zor bir sınavdır. Çünkü insan kazandığı bir çöpün bile hesabını verecektir. O nedenle kişi kazandığından zarar görmemek için dini gereklilikleri yerine getirmeli ve malını cehennem ateşine sebep yapmamalıdır.

Dôstu hoş dutmag-ıçundur bu mâl
Yâ adûyı kılmag-ıçun pâyimâl (779)

Sahip olduğun mal, eşine dostuna fayda sağlarken düşmanına karşı ise bir kalkan olarak kullanılmalı ifadesi ile cömertliğin hangi durumlarda gösterileceğine vurgu yapılarak cömertliğin bir denge gerektirdiği düşüncesi işlenmiştir.

5.4.3. Bukrat

Dünyada bâkî dilerseñ yâduñı
Hayr-ıla artur cihânda aduñı (829)

Kişi öldükten sonra da adının ölümsüz ve sonsuz kalmasını istiyorsa faydalı ve yararlı işlerle meşgul olması gerektiği hususunda salık verilmiştir.

Her ki oldı dünyada ol nîg-nâm
Bî-gümân ukbâda kaldı şâd-kâm (830)

Dünyada yapılan işlerin ahirette karşılık bulacağına dair müjdeleyici bir tavır görmekteyiz. Bu ise Nisa suresi 40. ayeti akıllara getirmektedir. "Şüphesiz ki Allah, hiç

kimseye zerre kadar zulüm etmez. Eğer yapılan iyilik zerre kadar da olsa, onun sevabını kat kat artırır. Ve kendi katından büyük bir mükâfat verir” buyrulmaktadır. (4,Nisa: 40)

Ebleh ol kim dire anı virmeye

Zîrek ol kim tagıda vü dirmeye (1283)

Şair, insanın sahip olduğu imkânlardan ihtiyacı olanlara yardımda bulunmasının önemine dikkat çekmek istemiştir. Cömertlik ve cimriliği "akıllı" ve "akılsız" ifadeleri ile derecelendirerek iyilik ve ihsanda bulunmanın değerine vurgu yapmıştır. Şair, paylaşımda bulunmayan kişilere karşı "ebleh" ifadesini kullanarak tepkisini ortaya koymuştur.

5.4.4. Vezir

Yi yidür kesbüñi kim bu rûzigâr

Bî-vefâdur gâyet ü nâ-pâyidâr (4858)

...

Genc-içün çekdüñ cihânda bunca renc

Yi yidür imdi k’elüñe girdi genc (4875)

Cömertlik toplumumuzda insanların en değer verdiği özelliklerdendir. Cömertlik hem dini hem de kültürel bir değer olarak kabul görür. Paylaşmak, çevresindeki ihtiyaç sahiplerini gözetmek İslam’ın da emirlerindendir. Zengine farz olan zekât bu anlamda toplumsal barışın ve huzurun sağlanması adına düzenlenmiş bir uygulamadır. Mal biriktirmek insanı dünyaya bağlar. Kazandığı malı paylaşmak ise insanın ahiret azığı olur. Gelip geçici dünya yerine ahiret için çabalamak daha anlamlıdır. Üstteki ki beyitlerde de bu kavram vurgulanmaktadır.

5.5. İLİM

"İskender-nâme" de Eflatun, Sokrat ve bilginin İskender'e sunduğu *"ilim"* kavramı ile ilgili bulgular aşağıda verilmiştir:

5.5.1. Eflatun

Bî-fenâ bâkî dilerseñ k’ola

Zât İlme ceħd it k’ol-durur Âb-ı Hayât (706)

Ölümsüz ve sonsuz olmak isteyen kişinin ilim ile baki kalacağı ifade edilmiştir. “Âb-ı hayat” ifadesi ile İskender ve Hızır'a atıfta bulunularak telmih sanatına başvurulmuş; bu fani dünyada ki sonsuzluğun yalnızca ilim ehli olmak ile mümkün olacağı söylenmiştir. İlim talebedenler için fiziksel ölüm gerçekleşse de geride bıraktıkları o kişileri unutulmaz yapacaktır.

İlm olmayanda yok-durur hüner

Bî-hayâda yok saâdetden eser (707)

İlim sahibi olmayan bir kişinin hiçbir konuda yetkinlik gösteremeyeceği hususuna dikkat çekilmiştir. Beyitte iki insani özellik değerlendirilmiştir. İlk olarak hüner yani iş yapma yeterliliği ilime bağlanmıştır. Şaire göre bilgisiz insandan iyi iş çıkarması beklenmez. Bu da oldukça doğru bir düşüncedir. İkinci olarak da hayâsızlık yani insanın hiçbir şeyden utanmaması konu edilmiştir. Utanmak yani eskilerin tabiriyle ar etmek mutluluğun öncülü olarak ifade edilmiştir.

5.5.2. Sokrat

Her ki diler ki_ola mülki bî-halel

İtmeye nâ-dân sözi-y-ile amel (846)

Bu beyitte, ülke yöneticilerinin sahip olması gereken özelliklerden bahsedilmektedir. Bu özellik çevresinde danışacağı kişileri yanında bulundurması ve bu kişilerin gerçekten yeterli bilgiye sahip insanlardan seçilmesi önemlidir. İnsan her şeyi kendi aklıyla çözemeyebilir. Danışmak ve fikir alışverişinde bulunmak bu anlamda gereklidir.

Kıldı nâ-dân sözi-le Efrâsiyâb

Rüstemiñ elinde Tûrânı harâb (847)

Cahil sözüyle hareket etmenin bir ülkeyi perişan edecek derecede olumsuz ve korkutucu sonuçlar meydana getireceğini ifade etmiştir. Yönetici, kime ne soracağını kimden faydalı bilgi alacağını bilmeli ve ona göre hareket etmelidir. Bu düşünce Efrasiyap (Alp Er Tunga) ile Rüstem arasındaki mücadeleye telmih yapılarak anlatılmıştır. Hikâyede girişmemesi gereken bir savaşa girişen ve Rüstem tarafından yenilgiye uğratılan Efrasiyap'ın bu kararı akılsız kişilerden aldığına vurgulanmıştır.

İlm oldur k'anı hâsıl idesin

Ola sinüñle çü bundan gidesin (2492)

İnsanın dünya hayatında kazandığı ve ebedi olarak ona yarar sağlayacak şeyler vardır. Dinimizde sadaka-i cariye olarak adlandırılan bu amellerin biri de dünyaya faydalı ilim bırakmaktır. Dünya hayatındayken insanlar için faydası olacak bir ilim üreten kişi öldükten sonra da sevap kazanmaya devam eder. Beyitte vurgulanan düşünce budur.

Âdemînüñ gevheri dâniş olur

K'anı ne ugrı vü ne düşmen alur (2501)

Bilgi insan için önemli bir erdemdir. Beyitte bilgi insanın cevheri yani insanı değerli kılan özellik olarak tanımlamıştır. İlk Türk-İslam eserlerinden olan Kutadgu Bilig’de de bilginin önemi pek çok kez vurgulanmış, “Bilgisiz insan iliksiz kemik gibidir” dizesiyle bilginin değeri anlatılmıştır. Kıymetli olan şeylerin başkaları tarafından çalınma ihtimali yüksek olmasına rağmen bilgi öyle bir hazinedir ki hırsızlar bile el süremez.

Âdemiye ilmdür genc-i nihân

İlm-ile hâsıl olur iki cihân (2502)

İlim yani gerçeğin bilgisi bir hazinedir. Hatta dünyadaki en gerçek, en değerli hazinedir. Dünya ve ahirette mutluluğa ulaşmanın en doğru yolu ilim olarak gösterilmiştir.

İlmi arturgıl dilerseñ genc ü mâl

K'artar ol sarf itdügüñce mâh u sâ (2503)

Maddi varlıklar sürekli biriktirilse de geçicidir. Harcandıkça azalır. Maddeyle ilgili bir hazine örneğin altın, gümüş vs. harcandıkça azalan hazinelerdir. Onlar bu dünya için değerlidirler. Dünyevidirler. İlim ise harcandıkça, başkalarına da öğretildikçe artan gerçek hazinedir. İnsanın arzulaması gereken hazine bu sebeple ilim hazinesi olmalıdır.

5.5.3. Bilgin

Ol kişi kim gönli tolu cehl ola

Nice âlim kurbetine ehl ola (7575)

Cahil ile âlim iki zıt kutuptur. Âlim bilgiyle, cahil ise fiziksel gereksinimlerini düşünerek hareket eder. Bu durumda âlim ile cahilin bir noktada buluşmaları mümkün değildir.

Câhil irse göge kadr ü câh-ile
Hem-nişîn olmaya âlim câhile (7576)

Bazen cahil insanlar da yüksek makamlara gelebilirler. Şartlar onu, kendisinin bile beklemediği noktalara çıkarabilir. Âlim kişi ise makamın, şöhretin sıcaklığına kanmaz. Öyle bir durumda bile cahile yaklaşmak istemez.

İlm vasfidur Ol Allâhuñ yakîn
İlm-il'irer Allâh'a hemîn (7577)

Âlim kişi edindiği bilgi ile aslında Allah'ın bir vafına, özelliğine yaklaşmıştır. Bu bilgi aslında Allah'ı bulma yolunda âlimin rehberidir. İlim olmadan insan yaratıcısını bilemez.

Âlimüñ katında izzet ol bulur
K'ol dahı hem ilm ehlinden olur
Çünkü Hakk Âlim-durur pes câhili
Kendözine nicesi ide velî
Her neye kim var-durur illet gerek
Dostlığına râst cinsiyyet gerek (7578-)7580

Üstteki üç beyitte, âlim kişilerin ancak kendileri gibi insanların fikirlerine saygı duyması gerektiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda düşünüldüğünde Allah'ında kendine yakın tutacağı kişiler âlim kişiler olacaktır.

Âlime ilmi-y-le gerek pes heves
Bülbül ü zâguñ yiri olmaz kafes (7581)

Âlim kişi bilgi ile hemhâl olan kişidir. İsteddiği, arzuladığı hep bilgi olmalıdır. Bülbül ile karga nasıl aynı kafese konmazsa âlim de bilgi dışındaki herhangi bir nesneye heves etmemelidir.

Bûm-ıla tâvûs ola mı hem-nişîn
Yâ ola mı karga tûtîye karîn
Çünkü sığmaz bir araya ilm ü cehl
Âlimi diyen gerekdür ilme ehl (7582-7583)

Üstteki iki beyitte, zıtlıkların bir âhenge ulaşmayacağı ifade edilmektedir. Şair, güzel olan tavus kuşu ile çirkin olan baykuşu zıtlıkları ifade etmek için kullanmıştır. Diğer dizede de karga ve papağan örnekleri verilmiştir. Bu örneklerle anlatılmak istenen zıt kavramlar ise ilim ile cehalettir. Bunun yanında âlim kişilerin elde ettikleri bilgi ile amel etmeleri gerekliliği de vurgulanmıştır. Çünkü zihni bilgi dolu olan bir kişi, cahil gibi davranıyorsa aslında âlimlik makamına hiç ulaşmamıştır.

*Çünkü bâtil işlûdür câhil olan
İre mi Hakk'a işi bâtil olan (7584)*

Hakka ulaşmanın şartı ilimdir. İlim olmadan cehaletle hakka ulaşılmaz. Çünkü bilgiden yoksun her iş, her amel batılın hizmetindedir. Tesâdüfî olarak doğru işler yapan cahil kişiler olsa da istisnalar kaideyi bozmaz.

5.6. KİBR

"İskender-nâme" de Aristo, Bukrat, Sokrat, vezir ve rahibin İskender'e sunduğu "kibir" kavramı ile ilgili öğütler aşağıda verilmiştir:

5.6.1. Aristo

*Diler-iseñ bahtuñı ki_ola bülend
Devlete garre_olup olma hod-pesend (745)*

İnsan kendisine biçilen yaşam süresince anlamlı, ongun ve uğurlu bir hayat şekli tasavvur ediyorsa bahşedilen makam ile övünmenin bu isteğe zıt bir tavır olduğundan bahsedilmiştir.

*Kibri terk idüp tevâzu' pîşe it
Nâ-tüvânlıktan müdâm endîşe it (746)*

Kişinin kibri değil tevazuyu bünyesinde içselleştirmesi ve bunu da bir meleke haline getirmesi gerektiği anlatılmıştır. Şair mütevazı olma halinin dengede kalmasının önemine de vurgu yapmıştır. Çünkü yersiz ve aşırı tevazu, yetersizliği ve güçsüzlüğü beraberinde getirebilir.

*Kibr nedür hûy-ı İblîs-i Laîn
Terk kıl anı k'olasın ehl-i dîn*

Kibr ehli sürülip dergâhdan

Dûr olur Şeytân gibi Allâhdan (747-748)

Burada, şeytanın Hz. Âdem'e secde etmeme olayına doğrudan bir gönderme yapılarak kibir sahibi kişilerin din mensubu olamayacağı ve Allah'a yakınlık gösteremeyeceği ifade edilmiştir. İblis yahut Şeytan, Kuran'da anlatıldığı üzere insanların yaratılış sürecinde kibrinden dolayı lanetlenmiş ve ebedi azaba çarptırılmış bir varlıktır. Müslüman kişi yani din ehli ilk önce kendini kibirden arındırmalıdır. İslam'da insanların üstünlüğü renge, şekle, şöhrete, paraya veya makama göre değil ihlase göredir. Kibir ise büyülenme ve ihlastan uzaklaşmadır. O halde inanan insan kibirli olamaz. Çünkü yaradan yarattıklarının güzel ahlaka sahip olmalarını isteyerek o kişilerden Kur'an'ı Kerim'de şöyle bahseder: " O çok merhametli Allah'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler." (25. Furkan: 63)

Kıl tevâzu' kim tevâzu'la âdemî

İtdi kendüye müsahhar âlemi

Kişi kim alçaklık ide ol

Ganî Kendü lutfi-y-ıla kaldurur anı (749-750)

Lider kendisine tâbi olanlara karşı tevazu'kâr olduğunda mutabık olanların onu desteklemesi ve râm etmesi kaçınılmaz olacaktır. Allah Teâla, Hz. Muhammed'in şahsiyeti üzerinden tüm insanlara tevazu'kâr olmayı emretmektedir: "Ve sana uyan müminlere kanadını indir." (26.Şuarâ:215)

5.6.2. Bukrat

Va'deye itmek hilâf erlik degül

Lâf urmak resmi serverlik degül (832)

Söz vermek ve o sözü yerine getirmek ilişkilerin temelini oluşturur. Güvenmek karşılıklı güven duygusunun oluşumunda ön koşul niteliğindedir. İnsanı insan yapan hususi bir tavidir. Şair bu sebeple beyitte geçen vasıfların lider olmaya daha da doğrusu "insan" olmaya engel teşkil edecek davranışlar olduğunu belirtmiştir.

5.6.3. Sokrat

Kıl tevâzu' lîkin itme ol kadar

K'ire andan heybete nâ-geh zarar (874)

Tevazuda aşırıya gitmeye, kendini hor-hakir gösterip alçaltmaya tezellül denmektedir. (Devellioğlu, 2001: 1106) Alçak gönüllü olmada sınır tanımamak, ideal tavrı belirleyememek otoritenin zedelenmesine sebep olabilir. Şair bu beyit ile ölçülü olmanın önemine dikkat çekmiştir.

5.6.4. Vezir

Ser-firâz olduguña hîç olma şâd

Ser-nigûn düşmekligüñi eyle yâd

Dime kim irdüm bugün eflâke ben

Çünkü yarın girisersin hâke sen (4859-4860)

Başın göğsüne ermesi dünyada önemli, yüksek makamlara ulaşmayı ifade eder. Dünya, insana yükselme fırsatları sunarken bazen de her kazanımını sıfırlayacak kadar düşürebilir. İnsan bu durumu kabullenmelidir. Türk toplumunda, “Ne oldum deme, ne olacağım de” şeklinde ifade edilen gerçeklik birinci beyitte dile getirilmiştir. İkinci beyitte de dünyanın sonlu olduğu ve insanın öleceği, toprak olacağı bu sebeple asla makam ve mevki ile övünmemesi gerektiği ifade edilmiştir.

5.6.5. Rahip

Bahta dilerseñ ki irmeye güzend

Kendüzüñi görüp olma hod-pesend (7421)

İkbal gelecek demektir. İnsan hem bu dünyada geleceğini, hem ahirette geleceğini düşünmelidir. Şaire göre kendini beğenmişlik kişinin geleceğine zarar veren bir huydur. Çünkü kendini beğenmiş kimsenin en önemli yanı kimsenin fikrine saygı duymaması, her şeyi en iyi bilen ve yapan olarak kendini görmesidir. Fakat insan her şeyi mükemmel bilemez ve yapamaz. O halde mutlaka bilmediği yerde başkalarına danışmak gibi bir özelliği olmalıdır.

Hod-pesend olduğu-çün şeytân yakîn

Adı olmuşdur recîm ü hem la'în (7422)

Şeytan Allah tarafından melek olarak yaratılmıştır. Diğer meleklerden farklı olarak ateşten yaratılmış olması onun kendini beğenmişliğinin sebebi olmuş ve bu özelliği nedeniyle Âdem'e secde etmeyi reddetmiştir. Bu sebeple kıyamete kadar lanetlenmiştir.

Şeytanın Racîm yani lantlenmiş, taşlanmış ve huzurdan kovulmuş bir varlık olmasının nedeni kendini diğerlerinden üstün görmesidir.

5.7. ZULMETMEMEK / ÂDİL OLMAK

"İskender-nâme" de Aristo, Bukrat, Sokrat, Hızır ve rahibin İskender'e sunduğu "zulüm ve adalet", kavramı ile ilgili bulgular aşağıda verilmiştir:

5.7.1. Aristo

Unf idüp gönülleri ürkitmegil
Lutf şartı neyse_anı terk itmegil (751)
...
Her ki diler kim riyâset eyleye Mülki
zâlimden siyâset eyleye (773)

İlk beyitte, toplum refahının insaflı ve merhametli bir yönetim şekli ile mümkün olacağı fikri vurgulanmıştır. İkinci beyitte ise liderin halkı için bir ahlak sembolü olduğu ve halk kitlesini haksızlık ve zulümden koruması gerektiği ifade edilmiştir.

5.7.2. Bukrat

Diler-iseñ k'ola milküñ pâyidâr
Zulmı terk it adli eyle ihtiyâr
Zulmdan pâk itmege mülki düriş
Zulmı pîşe itmegil kim budur iş (805-806)

Şair burada, zulüm ve adalet arasında kontrast yaparak devletin bekasını "insaflı" yani "adaletli" olmaya bağlamıştır. Çünkü adalet, devlet ve saltanatın en önemli dayanağıdır.

Âlem işi adl-ile tutdı nizâm

Yir ü gök hem adl-ile oldı temâm

Adldür yirüñi illiyyîn iden

Menzilüñi zulmdur siccîn iden (807-808)

"İlliyyin" ve "siccin" ifadeleri ile zıtlık oluşturularak adaleti ya da zulmü şîâr edinenlerin konumları belirtilmek istenmiştir.

Her ki adl-ile imâret eyleye

Dîn ü dünyâsın 'imâret eyleye (809)

İnsan bu dünyada seçimini adaletten "insaflı" olmaktan yana kullandığında dünya ve ahirette rahata ereceği ifade edilmiştir. Burada, din ve dünyanın eşgüdümlü olarak verilmesi ise dinin dünya hayatındaki yerine dikkat çekmek içindir. Ayrıca adaletin hem dini hem de dünyevi bir değer ve sorumluluk olduğu işlenmiştir.

Çünkü adl itdi şübânlıkda Kelîm

Virdi peygamberliğ aña ol Kerîm

Çün Süleymân itdi yir mülkinde dâd

Hükmine anuñ müsahhar oldı bâd

Çünkü Dahhâk itdi kişverde sitem

Boynına bend oldı ef'î lâ-cirem

Zulmden Nemrûd çün itmedi bâk

Kıldı lâ-büd bir yarım peşşe helâk (810-813)

Adaletli olmak ya da olmamak kavramları konunun anlaşılabilirliğini artırmak için tarihten ibretlik örnekler verilerek işlenmiştir. İnsanın dünyadaki yaşam yolculuğunda yaptığı iyi ya da kötü davranışların karşılığı nispetinde bir muamele ile karşılaşacağı vurgulanmıştır. Adaletin ya da zulmün bir bedeli olarak âdil "iyi" olanların mükâfatlandırılacağı; zalim "kötü" olanların ise cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Hz. Mûsa ve Hz. Süleyman'ın mükâfatlandırılması adâletli olmalarının; Dahhâk ve Nemrûd'un cezalandırılması zâlim olmalarının sebebi olarak gösterilmiştir.

5.7.3. Sokrat

Her ki diler kim imâret eyleye
Mülki adl-ile 'imâret eyleye
Ol melik kim kişveri ma 'mûr ola
Mâlî vâfir leşkeri mansûr ola (857-858)

Ülkenin yönetiminden sorumlu olan kişi için adalet değeri en temel yapı taşlarından biridir. Bu iki beyitte, liderin bulunduğu makamı hak etmesi ve devamlılık gütmesi, adaletli bir siyaset sürdürmesi şartına bağlanmıştır. Aynı zamanda gelişmiş bir toplumun dış devletlere ihtiyacı olmayacak ekonomik bir güce ve de askeri açıdan güçlü bir donanıma sahip olacağı ifade edilmiştir.

Her iş için hûn-ı nâ-hak itmegil
Senden anı sorısar Hak itmegil
Hûn-ı nâ-hak nice yirde kalısar
Çünkü anuñ tâlibi Hak olısar (868-869)

Burada şair, herhangi bir bahane ile haksız yere cana kıymanın Allah katında hesabının görüleceğini ve de karşılık bulacağını söylemektedir. İnsanın öldükten sonra dünyada yaptığı davranışları nispetinde karşılık bulacağı vurgulanmıştır. Kur'an'ı Kerim'de suçsuz yere insan öldürmek büyük günah olarak görülmekte ve şöyle buyrulmaktadır: "Kim, bir cana kıymayan veya yeryüzünde bozgunluk çıkarmayan bir kimseyi öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur." (5, Mâide: 32)

5.7.4. Hızır

Ol gün-içün it iderseñ halka dâd
Cehd it kim olasın ol günde şâd (7299)

Adalet hak edene hakkını teslim etmektir. Yöneticilerin de vatandaşların da adaleti gözetmesi hem dini bir vecibe hem de toplumsal huzur için ön şarttır. Özellikle yöneticiler beyitte (o gün) şeklinde ifade edilen hesap gününde mutlu olmak için adil olmak zorundadırlar. Çünkü adaletin er geç yerini bulacağı gün hesap günüdür.

5.7.5. Rahip

Zulmüñ encâmı nedür endîşe kıl
Adli kendüzüñe dâim pîşe kıl (7415)

Zulm, Arapçada karanlık kelimesi ile aynı köke sahiptir. Zorbalık, haksızlık anlamına gelmektedir. Kelime kökeninde karanlığın ve zorbalığın birlikte düşünülmesi çok enteresandır. Çünkü ışık, aydınlık ve huzurun, karanlık ise anarşinin temsilidir. O halde yönetici olanın halkını ışıktı tutabilmesinin ön şartı adil olması, zorbalıkta bulunmamasıdır. Bir yönetici bunları uygulamazsa toplumda karanlık yani anarşi hâkim olacaktır. Düzen bu nedenle adalet üzere kurulmalıdır. Kültürümüzde sıkça kullanılan "Zulm ile âbâd olunmaz " sözü bu gerçeği ifade eder.

5.8. DANIŞMA

"İskender-nâme" de Aristo ve Hintli filozofun İskender'e sunduğu "danışmak" kavramı ile ilgili nasihatler aşağıda verilmiştir:

5.8.1. Aristo

Meşveretsüz işi key iş sanmagıl

Kendü râyuñla işe el sunmagıl

Meşveretden kimse hüsrân bulmadı

Meşveret iden peşîmân olmadı

Meşveretle hâsıl olur her ümîd

Meşveretdür baglu işlere kilîd

Emr Hakdan çün "veşâvirhüm" gele

Pes her işde meşveret vâcib ola

Meşveretde çün olur çok dürlü rây

Bulınur anda savâba reh-nümây (763-767)

Özellikle devleti yönetenlerin uzman kişilerle görüş alış verişinde bulunması ülkenin bekâsı için önemlidir. Burada (her şeyi ben bilirim) anlayışıyla hareket etmenin pişmanlık ve başarısızlık getireceği ifade edilerek "danışmak" değerinin önemine dikkat çekilmiştir. İstişare sonucu alınan kararların olumlu geri dönüşleri olacağı söylenmiştir.

Şair "ve şâvirhum" ifadesi ile " Âl-i İmran 259.⁴ ayete doğrudan bir gönderme yaparak "danışmak" değerine atıfta bulunmuştur.

5.8.2. Hintli filozof

Gerçi kim tolu-durur göñül hevâ

Olur aña hikmetüñ sözi devâ

Hikmet kelimesinin ilk anlamı bilgeliktir. Türk kültüründe toplum içinde kabul gören, insanlara sözleri ile etki edebilen, hikmetli sözler söyleyen insanlar hep var olmuş ve toplum da bu insanlara büyük saygı duymuştur. İnsan her hevesinin peşinden koşarsa gerçekten çok yorulur, çok yaralanır. Kendisi için iyi olacak şeyi etrafında bulunan bu bilge kişilere ya da kendinden daha tecrübeli insanlara danışmalıdır. Bu şekilde davranması insan için daha faydalıdır.

İtmese hikmet sözi câna eser

Ne Kitâb ine-y-di gökden ne haber

Hikmetli sözler insanları etkiler demiştik. Beyitte de aynı şey ifade ediliyor. İnsanlık bu tarz bilgilere ve tecrübelere kulak asmayacak bir yapıda olsaydı o zaman ilahi dinlere de gerek kalmazdı. Çünkü ilahi bilgi ve haberlerin tümü hikmettir.

Yoldan azana bulıncah delil

Togrı yola döner ü kalmaz zelil

Yolunu şaşırmak, hataya düşmek, yanlışla yönelmek insani bir durumdur. Bu durumdaki insanların akıl danışması ve hatalarını düzeltmeye çalışması da insani bir özelliktir. İnsan hataya düşebileceği gerçeğini unutmamalı ve başkalarının fikirlerine de açık olmalıdır. Bu şekilde istikametini koruyabilir.

Pend-ile sem'üñ sadeñ big'eyle pür

Dileseñ göñlüñ kim ola bahr-ı dür (2180-2183)

İnci kıymetlidir. İnciyi barındıran deniz daha da kıymetlidir. Beyitte gönül bir denize, nasihatler de inciye benzetilmiştir. Divan şiirinde incinin oluşumu nisan

⁴ "Sen (o zaman), sırf Allah'ın rahmetiyle onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık onları sen bağışla, onlar için Allah'tan mağfiret dile. (Yapacağın) işlerde onlara da danış, bir kere de azmettin mi, artık Allah dayan. muhakkak ki Allah kendine dayanıp güvenenleri sever. (3, Âl-i İmran: 159).

yağmurlarına bağlanır. Yani sedef tek başına inciye meydana getiremez. Nisan yağmurunun damlası kabuğun içine girerse inci oluşur. Tıpkı bunun gibi gönül ve zihin tek başına doğruya veya hakikate ulaşamayabilir. Nasihatler nisan yağmuru gibi inciler meydana getirebilir.

5.9. TAMAHKÂRLIK

"İskender-nâme" de Aristo, Sokrat, Dârâb, Hintli hakîm, Hintli tabîb, Pîr, Hintli filozof, Bilge Behrâm, Kaydâfe, vezir, Hızır, Rahip, Âd, Bilgin, Berhemen ve ağacın İskender'e sunduğu "*dünya ziynetine tamah*" kavramı ile ilgili bulgular aşağıda verilmiştir:

5.9.1. Aristo

Ziynet-i dünyâyâ meftûn olmagıl

Kalbdur mekrine magbûn olmagıl

Rengine aldanma k'anda yok safâ

Bulmadı bulmaz kimesne _andan vefâ (775-776)

Dünya, dost görünümüyle insanları yanıltmaya ve hakikat yolundan çevirmeye çalışır. Fânî dünyada geçici heveslerin peşinde koşmanın mutluluk getirmeyeceği ifade edilmiştir. Şair, dünyanın aldatıcı yönüne vurgu yaparak dünyada sahip olunan nimetlerin ölümle birlikte sona ereceğini hatırlatmak istemiştir.

Mihrine aldanmagıl k'ol kahrđur

Şehdine imrenmegil k'ol zehrdür (777)

Şair, bal ve zehir ifadeleri ile zıtlık oluşturarak dünyanın aldatıcılığına karşı bir uyarıda bulunmuştur. Dünyada yapılan eylemlerin karşılığı olmayan beyhude bir çabadan ibaret olduğu gerçeğine vurgu yapmıştır.

5.9.2. Sokrat

Câh seveni eminiñ sanmagıl

Mâluñı her kişiye inanmagıl

Câh hırsı her kişiyi azdurur

Saňa mâil olmayan kişi az-durur (872-873)

Şair, riyâset isteği olan insanların makam uğruna yapamayacakları habaset (kötülük, alçaklık) olmadığını ve zarar görmemek adına o kişilerden uzak durulması gerektiğini söylemektedir. Ayrıca emanetin kimlere verilmemesi gerektiğine de işaret etmiştir. Çünkü mala ve makama düşkün olan kişi, koruması için geçici olarak verilen şeye temayül edebileceği için o kişinin güvenilirliği "eminliği" şüphelidir.

Makam hırsı, insanın normal şartlarda yapmayacağı şeyleri yaptırarak bambaşka bir insana dönüşmesine sebep olacağının üzerinde durmuştur. Makam sevgisinin insanları başkalaştırdığını ve bu hırsla sahip olan insanların her türlü kötülüğü göze alabileceğini vurgulamıştır.

İnsanlar hep daha fazlasına sahip olma arzusu taşırlar. Bu hususla alakalı Hz. Muhammed şöyle buyurmaktadır. “*İnsanoğlu için iki dere dolusu mal (altın) olsaydı, mutlaka üçüncüsünü isterdi. İnsanoğlunun karnını (gözünü) ancak toprak doldu (doyu)rur. Allah, tevbe edenlerin tevbesini kabul eder.*” (Buhârî, Rikâk, 10; Müslim, Rikak 116; Tirmizî, Menâkıb, 32; Aclunî, Keşfü'l-hafâ,2/161).

5.9.3. Dârâb

Didi kim şâhâ cihân hâli budur

Mâh u mihr ü çarh ahvâli budur

Gâh endüh-nâk ider gâh şâd

Geh kılur mahrûm geh virür murâd

Âsiyâdur çarh ömrümüz keder

Bu makâma her ki geldi-y-se gider (1264-1266)

Yukarda verilen üç beyitte klasik İslam edebiyatındaki kader anlayışının izleri görülmektedir. Çünkü gelenekte insanın kaderinde belirleyici rol oynayan faktörlerden biri de yıldızlar olarak kabul edilmiştir. Yıldızların semadaki konumu insanların doğduğu anda onlara parlak veya karanlık bir kader hazırlar. İnsanların dünyada mutlu veya mutsuz olmalarında en önemli etmen felek olarak görülür. Ayrıca dünyanın geçiciliği de hatırlatılmak istenmiştir. İnsan yaşarken dünya nimetlerinin hiç sonu gelmeyecekmiş gibi bir arzuya kapılır. Şair, yaşanan dünyanın her iki yönüne dikkat çekmek için "keder- sevinç, varlık-yokluk" gibi zıtlık kavramlarını kullanmıştır. Son beyitte değirmen ve darı sözcükleri metafor olarak işlenmiştir. Dünya ve ömür ifadeleri değirmen ve darıya

benzetilerek anlamı kuvvetlendirmek ve anlaşılabilirliği artırmak amaçlanmıştır. Şâir, bir gün dünyanın bütün insanlığı öğüteceğini söyleyerek dünyanın faniliğine vurgu yapmıştır.

*Kısmetin her kişinüñ vakt-i Ezel
Eyleyüp-durur muayyen Lem-Yezel
Çünkü kılur bir makâma ol güzer
Kısmeti neyse yir ü andan gider (1277-1278)*

Tanrı dünyaya gelmiş ve gelecek her canlının kısmetini o daha var olmadan tayin etmiştir. Ve zuhur eden her canlı Tanrı'nın ona bahsettiği makama geldiğinde hakkı olanı, payına düşeni yer. Beşeri âlemden göçene kadar o mal kişiye emanettir.

*Kısmetinden kim-durur k'artuk yiye
Kısmet az oldu-y-ısa ol çok yiye (1279)*

Herkes, Tanrının kulları için tayin ettiği rızıktan payına düşeni alır. Şair, ne bir fazla ne bir eksik; hiçkimsenin bir başkasının nasibini yiyemeyeceğini söylemiştir.

*Biz yiyüben kısmetümüzi temâm
Saña virdüik nevbeti iy nîg-nâm
Biz durup uş saña koduk ni'meti
Sen yi anı kılma ayruk kısmeti
Çün yakîn-durur gümân yok kim bu mâl
Duramaz yirden yire_ider intikâl (1280-1282)*

Ahmedî, Dârâb'ın İskender'e verdiği öğüt aracılığıyla herkesin kendi malına sahip çıkmasını öğütlemiştir. Dârâb İskender'e öğütlerini şu cümlelerle devam ettirir: Tanrı bize öyle bolluk sağladı ki; nasibimiz o kadar çoktu ki; artık bıktık ve sana bıraktık. Sen bizden artan nasibe sahip çık ve kısmetlen. Yoksa nasip dediğin Tanrı'nın bir lütfudur. Hemen bir başkasının kısmeti oluverir. Çünkü nasip, sahibine ulaşmak için sürekli arayıştır.

5.9.4. Hintli filozof

*Ol ki çarhuñ döndüğince kemm ola
Nice bünyâdı anuñ muhkem ola*

*Çün güzerdedür bekā durmaz gider
Pes gönülden sevgüsin anuñ gider*

*Dünyâyı seven kişi şâd olmaya
Kaygudan bir lahza âzâd olmaya (2273-2275)*

Dünya dönmesi yönüyle çarka benzetilmiştir. Bu dönüşün insanın ömründen bir gün eksilteceği söylenmiştir. Şair, fâni olan dünyaya gönülden bağlanmanın ve önemsemenin sâfî gaflet hâli olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Dünyanın cazibesine kapılan kişiler zamanla insani değerleri unutacağı için boşluğa düşeceğini ve bu boşluğun mutsuzluk getireceğini ifade etmiştir.

Şair, geçici olan dünya hayatının ikinci plana atılması gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü bu dünyada mutlu veya mutsuz bir ömür sürülse de geçicidir. Ama bu dünyada insanların nasıl yaşadığı öbür dünyadaki asıl hayatlarını belirleyecektir. Bu nedenle dünya sevgisi kişinin ebedi saadetinin en önemli düşmanıdır.

*Ol-durur ma'lûl evvel bî-gümân
Ol-durur mevcûd-ı sâni' bil ayân (2457)*

Kültürümüzde küçüklerin büyüklerine su ikram etmeleri üzerine edilen bir dua vardır: “Ömrün uzun olsun.” Yine kültürümüzde erken yaşta ölenler için de bir savunma duygusu gelişmiştir: “Allah sevdiklerini yanına hemen alır.” Burada bahsedilen kültürel kabullerin dışında olaya dini açıdan bakarsak; insanın hata yapmaya meyilli yaratılması dolayısıyla ne kadar uzun yaşarsa o kadar çok günah ile öbür dünyaya göçeceği algısı vardır. Bu nedenle ömrün hayırlısı kısa veya uzun olandan ziyade dolu dolu ve öbür dünya için bolca güzel amel ile geçirilmiş olanıdır.

*Feyz k'evvelden virilmişdi aña
İtdi bir mevcûd dahı iktizâ (2458)*

Hem ilk hem ikinci beyitte üzerinde durulduğu üzere bu dünyadaki zaman sayılı günlerle ifade edilir. Ama öbür dünya ebedi bir hayat sunar. Bu sebeple bu dünyadaki uzun hayat ne kadar uzun olursa olsun çabuk geçer. Kültürümüzde bu anlayış üç günlük dünya deyiimiyle anlatılmıştır. O zaman bu dünya hayatının uzun olmasını istemek ve uzun ömre değer vermek aldanmak olacaktır.

*Lâ-büd andan bir güher dah'âşikâr
Kıldı kendü kudretinden Kirdikâr (2459)*

Vakit, insan için önemli bir hazinedir. Bundan dolayı ömür de sonu olan bir hazineye benzetilir. Ömür hazinesinden azalan bir anın geri gelmesi de mümkün değildir. Bununla beraber ne kadar uzun yaşasak da geçmiş hayatımız bize bir nefes kadar kısa gelecektir. Akıllı bir insanın bu durumda ömre uzun demesi düşünülemez.

5.9.5. Hintli tabîb

*Biñ yıl olmah yiryüzinde pâdişâh Ölümü
aîmaga degmez gâh gâh (2733)*

Dünyanın geçiciliğine daha önceki beyitlerde vurgu yapılmıştı. Bu beyitte de aynı kavram üzerine tespitler yer almaktadır. İnsan dünyadaki en büyük makamın sahibi olsa da ölümden kaçış yoktur. Ayette ifade edildiği üzere: "Her nefis ölümü tadacaktır." Bu sebeple kişi öleceğini düşünmeli ve buna göre hayatını yaşmalıdır.

*Kim nedensin sini kimsin bilesin
Pes işüñi aña lâyük kılasın (2735)*

İnsanoğlunun düşünme macerasında ilk olarak eğildiği konu varlığın ne olduğudur. İnsan kendini tanımalı, bu dünya hayatına neden geldiğini bilmeli ve ona göre yaşmalıdır. İnsanı diğer varlıklardan ayıran özelliği düşünme ve aklı ile hareket etmesidir. Düşünen insan için de en temel konu, hayatın neden ve ne için olduğunu araştırmak ve yaşam sebebini sorgulamak olmalıdır.

5.9.6. Pîr

*Dünyâya kalma ki bu zâg-âşiyân
Bûm u kerkeslere olmışdur mekân (3384)*

Dünya kelimesinin kökenine bakıldığında (aşağıda olan) anlamına gelen bir kökten türediği görülmektedir. Bu da dünyanın değersiz olduğu algısından ileri gelir. Dünyanın değersizliği geçiciliğinden ve üzerinde sürülen hayattan gelmektedir. İyilikler olduğu gibi kötülüklerin de yuvası dünya hayatıdır. Bu sebeple değersiz olan bu hayata kapılmak ve hiç ölmeyecekmiş gibi yaşamak yanlıştır.

5.9.7. Hintli hakîm

*Kasr u bu kasrı yapan kandanur Kasr
ıssı gitdi kasrı bundadur (3518)*

Küçük, dünya hayatında sahip olunabilecek en güzel barınaklardan biridir. Fakat küçük sahibi olmak bile ölüm gerçeğini deği tmez. Ömür boyu didinip uğra tığınız ve sahip olduğunuz her mal, sizden sonra arkanızda kalacak ve başkasının olacaktır.

* kabet   n ıssuz olur bu kus r
Pes kus r sevmek nedür akla kus r (3519)*

 nceki beyitte sahip olduğumuz her şeyi bırakıp öleceğimiz ifade ediliyordu. Bu beyitte ise sahip olduğumuz ve uğruna o kadar mücadele ettiğimiz her şeyi başkalarına bırakacağımıza göre onları sevmenin anlamsız olacağı ifade edilmektedir.

*Tut ki olduğunuz sud r u y  iz m
N'assı   n   r r sud r olup iz m
Nef' olmah r ' s   yâhud sud r
Çünki h k olur r ' s-ıla sud r (3520-3521)*

 nsan dünya hayatında ulaşabilecek i en yüksek makamlara ula sa da sonunda kabre girecektir. Kabre girdikten sonra en yoksul ile en zenginin veya  ah ile ged nın farkı olmayacaktır. Bu sebeple insan geçici olan bu dünyada yücelmeyi değil kalıcı olan öbür dünyasını kurtarmayı istemelidir.

5.9.8. Bilge Behrâm

*Burada kalma _ki  b u gil-durur
Bunda kalanun i i m  kil-durur*

*  n dahı yig yir gelür-im   ele
Bu a k ni' kişi b -himmet ola (3685-3686)*

Şair bal ık olan bu yer derken dünyayı kastetmektedir. Fakat dünyada kimsenin ebedi kalamayacağına göre burada kalanın i i zordur derken dünyada g nl  kalan insanlar kastedilmektedir. Dünyada g nl  kalmak ise dünyaya doyamamak, dünya nimetlerini her şeyin önünde tutmak demektir.  kinci beyitte ise insani bir zaafıtan bahsedilmektedir.

Değersiz olan hedefin uzak ve zor olmasına rağmen kıymetli olan hedeften daha ilgi çekici olması insani bir zaaftır. Bu durum, şaire göre gayretsizlik olarak görülmektedir.

Ger dilerseñ k'ola göñlüñ pür-safâ

Zînetine dünyanuñ urgıl kafâ (3697)

Gönül insanda önemli bir unsurdur. Geleneğimizde Allah'ın hiçbir yere sığmayıp kulun gönlüne sığıdığı anlayışı hâkimdir. Bu sebeple kişi gönlünü her daim temiz tutmalı ve asıl sahibine hazır hale getirmelidir. Gönlü kirleten şey ise dünya güzellikleridir. İnsan dünya güzelliklerine meyletmediği zaman gönlünü saflaştırır.

5.9.9. Kaydâfe

Sen ki olduñ devlet-ile feylesûf

Bulmaduñ mı dünya haline vukûf (4559)

Filozof bilgiyi seven kişidir. Bilgi insan tarafından öğrenildikten sonra asıl önemli olan kullanılmasıdır. Bilgi kullanılmadan veya bilinen şeye göre davranılmadan dünyanın haline vakıf olmanın mümkün olamayacağı üzerinde durulmuştur.

Bilmedüñ mik'anda yoh-durur karâr

Geh azîz ider kişiyi gâh hâr

Gah ider pest âdemîyi gâh bülend

Gâh dil-şâd ider ü geh müstemend

Çün cihân tolu hatar oldu vü bîm

Aña teky'itmek hatâ-durur azîm (4560-4562)

Filozof edindiği bilgi ile dünyayı çözebilmelidir. Dünyanın insana neler yapabileceğini görebilmelidir. Dünyanın sürekli değişen hayat şartları sunduğunu anlayabilmelidir. İnsanı bazen ağlatıp bazen güldürdüğünü, dünyanın tehlikelerle dolu bir yer olduğunu idrak edebilmelidir. Daha da önemlisi gerçek bilgiye ulaşan kişinin gerçek dünyayı da anlaması bu dünyaya boştan yere ümit bağlamaması gerekmektedir.

5.9.10. Vezir

Çün bugün devrân senüñdür şâd ol

Dünyadan kim çıthar elden yâd ol (4861)

Beyitte “İbn-i vakt” terimi dile getirilmektedir. İbn-i vakt yani vaktin oğlu olma, yaşanan anın bir daha geri gelmeyeceği gerçeğinden hareketle içinde bulunulan anı tam anlamıyla değerlendirmek gerektiği vurgulanmaktadır. Dünya sonludur, giden vakit geri gelmez, o halde ânın kıymetini bilmek gerekir.

Bu cihânuñ cümle câh u hışmeti
Çün geçer bir habbe degmez kıymeti
Dahı dünyâ isteyü çekme ta'ab
Bî-bekâyi âkıl itmeye talab (4877-4878)

Bu iki beyitte ifade edilen fikirler, daha önce yorumladığımız birçok beyitte de geçmektedir. İslam anlayışında dünya değersizdir. Dünyayı değerli kılan kendisi değil ebedi olan ahiret için bir araç olmasıdır.

5.9.11. Hızır

Dünyanuñ kahr u belâsı çoh-durur
Kimseye mihr ü vefâsı yoh-durur (5830)

Dünyadan sevgi ve vefa beklemek anlamsızdır. Dünya dediğimiz yer esasında bir sınav alanıdır. Bu yüzden üzüntü, sıkıntı ve belalarla doludur. Dünyaya geliş amacımız düşünüldüğünde sıkıntıların çekildiği yer dünya, mükafâtın alınacağı yer ise ahirettir. O yüzden dünyadan sevgi ve vefa beklemek manasızdır.

Pes aña âkıl olan inanmaya
Âb u gildür hîç aña tayanmaya (5831)

Önceki beyitte izah edildiği üzere sadece bir imtihan için bu dünyada yaşadığını bilen akıllı insanlar dünya servetine güvenmemelidir. Dünya topraktan ibarettir. Yüceltilecek bir tarafı yoktur. Bunu bilip ona göre yaşamalıdır.

İy bugün tekye iden âb u gile
Düşer-iseñ yarın itmegil gile
Bunda gelen çünki bilürsin gider
Gel sürilmedin buradan gid er
Gönlüñi bağlamagıl sen bu yire

Âkıl ol kim bunı ögmeye yire (5832-5834)

Akıllı insan, Allah'ın ona verdiği akıl nimetini kullanarak geçici dünyanın geçici güzelliklerine aldanmamalıdır. Dünyaya yani balçığa sırtını dayayan kişi yarın denilerek kastedilen ahiret yurdunda dayanağını kaybedecektir.

Sor ki burada ne hâsıl itdiler

Ne iletdiler çü bundan gitdiler

Duracah yir sandılar bu menzili

Sevdiler cân-ıla bu âb u gili

Az zamânda oldılar cümle helâk

Vây aña kim ola menzil-gâhı hâk

Bu görinen reng ü bu berg ü nevâ

Şemse-i gül bigidür endek-bekâ (7312-7315)

Sıralanan bu dört beyitte yine dünyanın geçiciliği ve bu hayatı anlayamayan insanların sonunda hüsrana düşeceği fikri anlatılmaktadır. Dünya beyitlerde konak mazmunu ile ifade edilmiş, bu konağa aslında kimsenin tümüyle sahip olmayacağı vurgulanmıştır. Dünyada kazanılan her maddi varlık insanın dünya hayatı bittiğinde ona fayda vermeyi bırakır. İnsan öbür dünyaya maddeyi taşıyamaz. Bu varlıklar son beyitte gül kokusuna benzetilmiştir. Güzel ama geçici...

5.9.12. Rahip

Didi kim dünyâya magrûr olmagıl Hakdan

aña teky'idüp dûr olmagıl (7412)

Haktan uzak olmak, Hakkın istediği yaşamın dışında farklı bir hayat sürmek demektir. Peki, Hakkın istediği tarz hayat nedir? Bu hayat insanın dünyada geçici olduğunu bilmesi ve bu dünyayı ahiret için bir araç olarak görmesi, buna göre yaşamasıdır. Dünyaya bağlanan insan bu nedenle haktan uzaklaşır.

5.9.13. Âd

K'iy benim ola diyüben şark u garb

İns ü cinn-ile iden peyveste harb

Garre olma çarha k'ol nâ-mihribân

Kimseye virmedi vü virmez emân

Sinüñ-ile ger bugün ol kıla ahd

Yarın ide anı nakz itmege cehd (7455-7457)

Üstteki üç beyitte kader, baht kavramları ve dünyanın vefasızlığı ifade edilmektedir. Dünyada en güçlü insan siz olsanız da feleğin cilvesi sizi en hakir insana dönüştürebilir. İnsan her şeyle; en güçlü varlıklarla savaşabilir ancak talihi ile savaşamaz.

5.9.14. Bilgin

Didi Hakk'a vâsıl ol vakt olasın

Kim taallukdan tecerrüd bulasın

Zâyil olmayınca senden bu sıfât

Nice_ola gönülüne rûşen keşf-i Zât

Kişi anda lâyük-ı tevhîd ola

Kim taallukdan kamu tecrîd ola (7568-7570)

Şair, dünya nimetlerine bağlanıp Hakk'ın buyurduğundan sapan kişinin yaradanın uzağına düşeceğini söylemiştir. Müstağni olmak yani insanı Allah'tan uzaklaştıran tüm dünya nimetlerine karşı isteksiz davranmak tasavvuf edebiyatında sıkça işlenen bir konudur. Yukarıdaki iki beyitte bu kavram ifade edilmektedir. İkinci beyitte bahsedilen sıfat müstağniliktir. Kişi bu dünya hayatında yaratıcısını bulma ve tümüyle ona teslim olma yolunda mücadele vermeli ve ona sunulduğu kadarıyla yetinmelidir. Bu mücadelede insana en zor gelen şeyler ise dünyevi hazlardır. Gönül bu dünyevi hazları barındırdığı müddetçe kirli kalır. Kirli kalması ise ilahi keşifleri yani Allah'ın zatının gönülde tecelli etmesinin önünde engeldir. Dünyaya insanı bağlayan her şeyden vazgeçen insan gönlünü sadece Allah'a açar. Bu da Yaratıcısını tanınmasına fırsat verir. Tevhid, Allah'ın bir olmasıdır. Tevhid'i anlamamanın sırrı ise ilahi keşiflerdir.

5.9.15. Berhemen

İreyim dir-iseñ ol gül-zâra sen

İşbu hâr-istân'idinmegil vatan

İşburadan ol yahın menzil-durur

Bir nefesdür sanma k'ay u yıl-durur (7735-7736)

Dünyaya tamah etme bu iki beyitte de benzetme yoluyla ifade edilmektedir. Dünya bir dikenliğe, ebedi hayat ise gül bahçesine benzetilmiştir. Dikenliği vatan edinen gül bahçesine ulaşamaz. Uzak zannedilen ebedi yaşam aslında insana bir nefes kadar yakındır.

5.9.16. Ağaç

Ömrüñ âhir oldı pes nedür sebeb

Kim kılursın dünyayı böyle taleb

Pâdişâhlıh sürdüñ on dört yıl temâm

Bir gün olmaduñ cihânda şâd-kâm

Bunca cem' itdüñ velîkin yimedüñ

Ben ölem ayruga kala dimedüñ

Uş gidersin ayruga kalur bu genc

Sen çekersin arada bî-hûde renc

İy dirîg ü derd sinüñ rencüñe

Kim elüñ uş irmez oldı gencüñe (7868-7872)

Üstteki beş beyitte İskender'e hitaben söylenen ama tüm insanlara verilen mesaj dünyaya tamah ile ilgili diğer beyitlerin toplu bir hali gibidir. Ömrü boyunca çalışıp, didinip dünya varlığı biriktiren insan, ömrünün sonuna geldiğinde hâlâ mal biriktirme hastalığına düşmektedir. İnsan nasıl yaşarsa öyle ölür. Dünya tamahı olan insanlar son anlarında bile hâlâ biriktirmek veya biriktirdiklerini düşünmek üzeredirler. Aslında sahip oldukları her şey geride kalacak, onları biriktirmek için uğraştıkları zaman, onların en büyük pişmanlığına dönüşecektir. O zamanı dünya malı değil de ahiret azığı için harcamamış olmaları onların en büyük hataları olacaktır.

5.10. ŞEHVET

"İskender-nâme" de Bukrat, Sokrat, bilgin ve rahibin İskender'e sunduğu "şehvet" kavramı ile ilgili nasihatler aşağıda verilmiştir:

5.10.1. Bukrat

*Kimsenüñ ehline yañlış bakmagıl
Cânuñı şehvet odına yakmagıl (818)*

Şehvet, insanın cinsî istekleri olarak tanımlanabilir. İnsani bir duygudur. Hatta insanlık için de gereklidir. İnsanın üremesi insanlığın devamını sağlar. Toplumsal düzenin devamı ise saygı ve sınırları aşmama üzerine kuruludur. Şehvetin helal yoldan teskin edilmesi gerekir. Başkasının namus ve haysiyetine göz dikerek kendi cinsî isteklerini tatmin eden insanlar toplumun temeli sayılan aile kurumunu bozar ve toplumsal düzenin işleyişine zarar vermiş olurlar. Şair, şehvetin insanları tuzağa düşüren bir ateş olduğundan ve de ondan uzak durulması gerektiğinden bahsetmiştir.

*Pâk-dâmen ol ki her kim pâk ola
Rütbeti-y-le menzili eflâk ola
Pâk-rev olmayanuñ u pâk-bâz
Çok sinadum gördüm olur ömri az
Her ki nâ-pâk ola vü şehvet-perest
Âhiretde hâr olur dünyâda pest (819-821)*

Şair, haramdan uzak duran kişilerin hem Tanrı hem de insanların katında yükseleceğini ve de değer göreceğini; kötü yolu seçenlerin yaşam sınavını kaybedeceğini, o kişilerin Tanrı'nın ve toplumun nezdinde hiçe sayılacağını ifade etmiştir. Bu sebeple kişi kendini bilirse hem beşerî âlemde hem de ilâhî âlemde yüce bir makama sahip olur. Tam aksi olduğunda ise ne dünyada ne de ahirette mutlu olur.

5.10.2. Sokrat

*Ger dilerseñ kadriñi olmaya pest
Olmagıl hayvân gibi şehvet-perest
Şehveti yiñen firiştehdür yakîn
Şehvete _uyan kişi Şeytândur La'în (864-865)*

Şehvet öyle bir istektir ki onu yenmek çok zordur. Nefsin arzusu ve ihtirası dizginlenmediğinde hayvani bir hal alır. Eğer kişi onu kontrol altına alırsa melekler gibi olur. (Çünkü meleklerde cinsellik yoktur.) Şair, şehvetine sahip çıkan kişilerin meleklik mertebesine erişeceğini; şehvetin kölesi olanların ise şeytanlık mertebesine ineceğini söylemiştir. Şeytanın vesvesesine uyanların günah işleyeceğini ve değerini yitireceğini dile getirmiştir.

5.10.3. Bilgin

Nefsüññüñ şehrin imâret it düriş

Akl kânûnı-y-ıla kim budur iş (7587)

Nefis, insanın içindeki arzu ve isteklerin kişileştirilmiş halidir, diyebiliriz. Bu anlamda İslam'da nefis, korkulan ve seilmeyen bir kavramdır. Nefis, insanı kötü yola sokabilecek, insanın dünya ve ahiret hayatında mahvolmasına sebep olabilecek isteklerin kaynağıdır. Beyitte, nefsi bir şekilde memnun etmek gerektiği, bu aklın emrettiği bir gerçek olduğu vurgulanmıştır. O zaman şöyle düşünebiliriz. İnsan nefsinin bir şekilde kontrol altına alınmalıdır. Bunun yolu da helal dairesinde onu doyurarak kötü durumlara ve günaha düşürmemektir.

Nefs-i insânî bedende iy emîn

Ol beden şehrine vâlidür yakîn (7588)

Bu beyitte ise âdeta beden bir ülkeye, nefis de o ülkenin padişahına benzetilmiştir. Bu da insan nefsinin, yani arzularının ve isteklerinin ne kadar güçlü olduğu vurgulanmaktadır. O halde her hâlükarda nefis, dikkat edilmesi gereken önemli bir varlıktır.

5.10.4. Rahip

Mülki dilerseñ halelden ola dûr

Tâat eyle Hakka vü itme fücûr (7428)

"Balık baştan kokar" şeklindeki atasözü herkesin mâlumdur. Yönetici bozulursa halk da bozulur. Bu beyitte, ahlaki bozulmadan bahsedilmektedir. Sapkınlık ahlaki bozulmanın en uç noktasıdır. Sapkınlık içinde olan bir yönetici hakka itaatten uzaktır.

Onun bu hali kendinden aşağıda olan yöneticilere ve halka sirayet ederek ülke, ahlaki açıdan çökecektir.

5.11. SIR SAKLAMAK, KETUM OLMAK

"İskender-nâme" de Aristo'nun İskender'e sunduğu "sır saklamak, ketum olmak" kavramı ile ilgili tespit edilen beyitler aşağıda verilmiştir:

5.11.1. Aristo

Câhili sırruña hem-râz eyleme

Müfsidi kendüñe dem-sâz eyleme (772)

Cahilin bilgi ve deneyimi olmadığı için farkında olarak ya da olmayarak kendisine verilen sırrı ifşa edebilir. Fesat kimseler bu sırrı öğrendiğinde kendi çıkarı için kullanmak ister. Bu da sır sahibini zorduruma düşürür. Şair burada, dostluk ve arkadaşlık seçiminin önemine vurgu yapmıştır. Çünkü yanlış bir seçim kişinin hayatını zorlaştırabilir, geri dönüşü olmayan sonuçlar doğurabilir.

Yâdları sen saña hem-dem eyleme

Kimseyi kendüñe mahrem eyleme

Mahrem ü hem-dem özüñe hem sen ol

Derdüñe em gerek-ise em sen ol

Yok-durur dünyâda hem-demden eser

Kimse işitmedi mahremden haber

Râzuñı kimseye itdürme_istimâ'

Küllü sırrın câveze'l-isneyni şâ',

Sen idemedükde râzuñı nihân

Kim-durur kim anı itmeye ayân (798-802)

Şair, kişinin yegâne dostunun, sırdaşının yalnızca kendisi olduğunu söyleyerek bir başkasına güvenmenin olumsuz sonuçlar doğuracağını ifade etmiştir. Dünya hayatında gerçek dostluğun olmayacağını dile getirerek insanın özünde var olan ruhsal güce ve de "teklik" kavramına dolaylı bir gönderme yapmıştır. Şair, "Küllü sırrın câveze'l-isneyni şâ" ifadesi ile iki dudak arasında çıkan sözün artık sır olmayacağını söylemiştir. Burada,

kendine bile güvenemediğin yerde bir başkasına güvenmenin imkânsızlığına vurgu yapılmıştır.

5.12. HIRS VE AÇGÖZLÜLÜK

"İskender-nâme" de Aristo, Bukrat, Sokrat, Kaydâfe, rahip ve ağacın İskender'e sunduğu "hırs" kavramı ile ilgili bulgular aşağıda verilmiştir.

5.12.1. Aristo

Hırs ehlini emîn eylemegil

Râzuñı mey-horeye söylemegil

Kân-ı hırsı hâyin ider bî-gümân

Hamr bunuñ sırrını kılur ayân (786-787)

Hırs, insanın silahıdır. Doğru kullanıldığında kişiyi korur ancak sahip çıkılmazsa çok büyük zarar verir. Şair, hırsını dizginleyemeyen insanlara güvenilmeyeceğini çünkü onların hırsları pahasına her şeyi yapabileceklerini söylemiştir. Nasıl ki hırs insanı hâin yapıyorsa şarap da sarhoşun sırrı âşikar etmesine sebep olabilir.

Hırs soydurur selâmet hil'atin

Hamr giydürür melâmet kisvetin

Âdemîyi hırsdur nâ-pâk iden

Hamrdur kişileri bî-bâk iden (788-789)

Hırs, insanın akliselim düşünmesini engeller ve insanı kuşatır. Bu da insanın doğru kararlar almasına ve de doğru karakter oluşumuna mani olur. Şarap ise insanın toplum içinde ayıplanmasına ve kınanmasına sebep olur. Şair, hırsın insanın zihnini, düşüncelerini ve kalbini zehirlediğini; şarabın ise insanın bilincini ele geçirerek korkusuz ve düşüncesiz yaptığını söylemektedir.

Mâl çoğ olmag-ıçun bu hırs u âz

Ne gerekdür çünki olur ömr az

Tut ki âlem gencini cem' idesin

Fâyide ne çün yimedim gidesin (790-791)

İki beyitte, insandaki hep daha fazlasını elde etme arzusuna dikkat çekilmek istenmiştir. Bu arzu, insana ölümün varlığını unutturarak ölüm gerçeğinden uzaklaştırır. Şair burada, dünya yolculuğunda yiyemeyecek kadar mal biriktirenlere ölümü hatırlatır. İnsan ömrü ezan ile namaz arası kadardır. Doğduğunda kulağına okunan ezanın namazı öldüğünde kılınır. Bu kadar kısacık bir dünyada mala mülke sahip olma hırsı boşunadır.

5.12.2. Bukrat

Hırs u âmâl ıssına a'mâl u mâl

Virme kim olmaya mâluñ pâyimâl

Kişide kim çok ola hırs u emel

Gelmeye_andan iş ki_ola ol bî-halel (814-815)

Hırslı olan kişilerin emanete riâyet etme hususunda güvenilir olmadıklarını söyleyerek hırslı olmanın zararı dile getirilmiştir. Bu kişilere mal verilmesinin doğru olmayacağı söylenmiş dolaylı olarak "emanet" değerinden de bahsedilmiştir. Kişinin karşısındaki kişi ne kadar sakın ve kendi halinde olursa olsun elde etme isteği ve hırsı çok olduğunda iyi olan özelliklerinin bir anlam ifade etmediği belirtilmiştir.

Hırs-durur cânlaruñ tahtın yıhan

Hırs-durur cânları oda yahan

Halkı râhatdan emeldür dîr iden

Tâ'atından Hâlikuñ mehcûr iden (816-817)

Burada hırs, doğurduğu olumsuz sonuçlardan dolayı ateşe benzetilmiştir. Daha fazlasını elde etme arzusu dizginlenemediğinde koca bir devleti bile yerle bir edebilir. Burada Bağdat kuşatmasına gönderme yapılmıştır. Moğollar, Bağdat'ı yakıp yıkmış ve iki yüz bin ile bir milyon arasında insanı öldürmüştür. Moğolların bu hırsı, İslam kültür başkenti olan Bağdat'ın önemini kaybtmesine sebep olmuştur.

Değerler çıkarlara tercih edildiğinde toplum da karanlığa düşer. Bu sebeple hem devlette hem de toplum da dirlik-düzen kalmaz. Hırs gömleği, insanın bedeninden ruhuna erişen bir ateş olduğu için Tanrı ile kul arasında bir mesafe oluşur. Şair, hırslı olmanın nelere mâl olacağını dolaylı bir gönderme yaparak anlatmıştır.

5.12.3. Sokrat

Câh hırsı her kişiyi azdurur

Saîa mâil olmayan kişi az-durur (873)

Bu beyitte ise mal ve makam hırsından bahsedilmektedir. İnsan yapısı gereği makama ve varlık edinmeye meyillidir. Din makam sahibi olmayı ya da zengin olmayı kötü göstermez. Fakat haktan ve adaletten ayrılmadan bunları elde etmek ve her ikisini de elde ettikten sonra insanların iyiliğine sunmak dini bir gereklilik olarak vurgulanmıştır. Şair, mala ve makama istekli olmayan insanın neredeyse olmadığını söylemiştir. Çünkü insan sahip olma arzusuyla doğar.

5.12.4. Kaydâfe

Fikr kılmaz mı aceb kim hırs-ı mâl

Âkıbet kişiyi ider pâyimâl

Renc-ile niçe ki direr genc ü zer

Dahı hırsın yinemez ol nâm-ver

Kızıl altun hırsına olan rehîn

Kara toprah toyurur anı hemîn

Öldise Dârâb u yâhud Fûr-ı Hind

Oldısa Tûrân anuñ yâ mülk-i Sind

Bunca fahr kibr ne kılmah gerek

Bî-sebâta böyle ne kalmah gerek (4674-4678)

İskender'in gururu mal hırsıdır. Dünyanın yarısından fazlasını almasına rağmen doymayan bu hırs onun sonu olmuştur. Burada, İskender örneğinden hareketle insanın gurur ve hırsan kendini koruması gerektiği, yoksa sonunun felaket olacağı anlatılmıştır. Gururun şeytana benzetilmesi de isabetli bir tercihtir. Nasıl ki şeytan insanın ahiret hayatını bitirmek için çabalarsa gurur da daha bu dünyada insan hayatının sonu olabilir. Bununla birlikte şeytanın insanı hataya düşürmek için kullandığı özelliklerden biri de insani gururdur. Bu gururun ilk örneğini de gururundan dolayı insana secde etmeyen şeytanda görürüz. Bu gurur onun lanetlenmesine sebep olmuştur.

5.12.5. Rahip

Memleketde olmasun diseñ halel

Virmegil tâmi' kişiyen sen amel (7419)

Toplumsal kurumlar bir sistemin işleyişindeki çarklar gibidir. Bu kurumların idareci ve çalışanları ise bu çarkları döndüren kişilerdir. Bu kişiler görevlendirilirken birçok yönden işe layık olup olmadıkları araştırılmalıdır. Çünkü bu işleyişin sağlıklı olması, toplumsal düzenin korunması her kişinin üstüne düşüne toplum çıkarlarını gözeterek yapmasına bağlıdır. İşe almada en önemli kriterlerden biri muhakkak açgözlü kişilerin tespiti. Açgözlü kişi elindeki ile yetinmeyen ve başkasının hakkını kendi çıkarları doğrultusunda kullanan kişidir. Böyle bir kişi herhangi bir işin sorumlusu olduğunda bireysel çıkarlarını düşünecek ve toplumsal faydaya önem vermeyecektir. Böylece toplumsal düzen bozulacaktır.

5.12.6. Ağaç

Niçe yürüdür seni bu hırs u âz

Mâl çoğı n'assı çün ömr ola az (7867)

Ömür, insanın dünyadaki en önemli sermayesidir. İnsan hem dünyada hem ahirette mutlu olmak için sayılı ömrünü en iyi şekilde kullanmalıdır. Bu ömrü açgözlü ve mal hırsı içinde geçirmek iki dünya için de kayıp demektir. Öyleyse insan, kendini kaybettirecek olan bu iki kötü özelliğinden arınmalıdır.

5.13. DOĞRULUK

"İskender-nâme" de Eflatun, Kaydâfe, rahip ve bilginin İskender'e sunduğu *"doğruluk"* kavramı ile ilgili bulgular aşağıda verilmiştir:

5.13.1. Eflatun

Sıdkı kendüzüñe dâim pîşe it

Şefkat-ıla halka key endişe it (709)

Beyitte bir yöneticinin iki özelliği vurgulanmıştır. Birincisi her işinde doğruluk ilkesini gözetmesi, ikincisi ise halka karşı şefkatli olmasıdır. Bu iki özelliğe sahip bir yönetici halkı karşısında meşruiyetini koruyacak ve toplum huzuru için gerektiği gibi davranmış olacaktır. Ayrıca doğruluğun yaşam felsefesi haline getirilmesini öğütlemiştir.

Çünkü doğruluğun olduğu yerde şefkat ve iyilik olur. Bu sebeple sâdık olan lider halkına şefkatle yaklaşır.

Ol kişi kim kavline sâdık degül

Ko anı kim devlete lââyık degül (710)

Verdiği sözde durmak en önemli insani özelliklerdendir. Peygamberimizin yaşadığı dönemde düşmanları tarafından bile emin olarak görülmesi ümmetine bıraktığı en önemli sünnetlerden biridir. Bu beyitte, mutluluğun sözüne sadık insanlara ait olduğu düşüncesi öne çıkarılmıştır. Sorumlusu olduğu topluma sadakat ile yaklaşmayan liderin mutlu bir yaşamı haketmediğini söyleyerek doğruluğun mutluluk için önemli bir yapı taşı olduğunu vurgulamıştır.

Her kişiyi saña togrı sanmagıl

Dôstuña dahı key inanmagıl (854)

Şair, insanın dostuna bile ehemmiyetle yaklaşmasını söyleyerek beşeri olan insanın dostluğuna karşı temkinli olunması gerektiğini dile getirmiştir. Önceki beyitlerde de değinildiği üzere bir yönetici için sadakat duygusu çok önem arz etmektedir. O halde bir yönetici uyanık olmak ve her an çevresindeki herkes tarafından ihanete uğrama ihtimalini düşünmek zorundadır.

5.13.2. Kaydâfe

Togrı söyle kim yalan erlik degül

Dirliği yalancının dirlik degül (4700)

Söz, insanı hayvanlardan ayıran bir özelliktir. Bu özelliği kullanma biçimi ise insanı yüceltebileceği gibi rezil de edebilir. Doğru söz her zaman insana fayda sağlamazsa da doğru sözü söyleyebilmek insan olmanın gereğidir. Yalan ile kurulan düzen geçicidir. Çünkü her gerçek kendini ortaya çıkaracak ve her yalan açığa çıkacaktır. Bu sebeple yalan ile kurulan düzen de yıkılacaktır.

Râst günüñ tâzedür dâim yüzi

Nâ-kabûl olur yalancının sözi (4701)

Doğru söyleyen kişinin yüzü eskimez, yalan söyleyen kişi ise eskimeye mahkûmdur. Çünkü yalanı ortaya çıktığında artık kimse onun sözüne güvenmeyecek ve onun ne söylediğini merak etmeyecektir.

5.13.3. Rahip

Tâkatuñca halka eylük eylegil

Söyledüğüñ sözi togru söylegi (7429)

Beyitte, bir yönetici de bulunması gereken iki farklı özellik bir arada verilmiştir. Bunlar halka iyi davranmak ve doğru sözlü olmaktır. Halka iyi davranmak ve doğru sözlü olmak halk arasında bir yöneticinin güvenilir olması ve meşrû olması için öncüdür. Türk toplumunda ve Müslümanlıkta halkın görevlerinden biri, yöneticisine itaat olarak kabul edilir. Bu ululemre itaat diye geçer. Halkın itaat edebileceği bir yöneticinin de mutlaka doğru olması gerekmektedir.

Olmasun diseñ riyâset işi süst

Dâyim olasin riyâsetde düsüst

Pîşe kıl kendüzüñe sıdk u safâ

Ahd idicek ahdüñe eyle vefâ (7435-7436)

Yukarıdaki iki beyitte, yöneticiye sıralanan öğütler şunlardır: Dürüst ol, temiz bir karaktere bürün, sözünün eri ol, yalandan uzak dur, ihlaslı ol. Tüm bu özelliklere sahip olan bir yönetici halkının gözünde gerçekten yönetmeye layık bir kişi olacaktır. Yönetmenin ilk şartı olan adalet, ancak doğru ve dürüst olduğunda sağlanmış olur.

5.13.4. Bilgin

Söyleyicek sıdk-ıla söyle müdâm

Her işi ihlâs-ıla eyle temâm

Sıdk-durur saña ukbîde delîl

Sıdk-ıla buldı necât oddan Halîl (7612-7613)

Beyitte Hz. İbrahim peygambere telmih yapılmıştır. Hz. İbrahim hak dini yaymak uğruna Nemrud ile mücadele etmiş, bu nedenle ateşte yakılarak öldürülmek istenmiş fakat Allah ateşi bir gül bahçesine çevirerek İbrahim peygamberi kurtarmıştır. Hz. İbrahim Allah

tarafından kurtarılmıştır çünkü asla doğruluktan ve haktan ayrılmamıştır. Ahiret hayatında mutluluk isteyen ve ateşten kaçmak isteyen insan da doğruluktan şaşmamalıdır.

Sıdk-ıla ürdügi-y-içün subh dem

Rûşen ider âlemi her subh-dem (7614)

Şair, aydınlık ve rahatı, selametın kaynağı doğruluk olarak ifade etmiştir. Sabah güneşi nasıl her sabah âlemi aydınlatırsa doğruluk da insanlığı aydınlatacaktır.

5.14. AFFETMEK

"İskender-nâme" de Aristo ve Dârâb'ın İskender'e sunduğu "affetmek" kavramı ile ilgili nasihatler aşağıda verilmiştir:

5.14.1. Aristo

Afv itgil kimsede bulsañ zeled

Bir iş itme sen dahı aña bedel

Gerçi yavuzı yavuzluk adldür

Afv itseñ yavuz işi fazldur (781-782)

Haksızlığa ya da zulme mâruz kalındığında affedici olup aynı davranış ile mukâbele etmemenin öneminden bahsedilmiştir. Çünkü yapılan kötülüğe karşı müsamahalı davranmak kişiyi erdemli olmaya teşvik eder. Bir insan (kötü, çirkin, nâhoş) bir durum ile karşılaştığında doğru olan misli ile karşılık vermek gibi görünse de en hakikatli davranış o kişiyi affetmektir. Aynı hareketi tekrarlayan insan, fenalık yapan kişi ile müsâvî bir noktaya gelir.

Çün didi Hak"fa'sfahi's-safha'l-cemîl"

Afv it kudretde kim budur sebîl (783)

"fa'sfahi's-safha'l-cemîl" âyet-i kerîmesi ile affetmek değerinin önemine doğrudan bir gönderme yapılmıştır. Ayeti kerimede kötülük ve fanalık yapan kişilere karşı affedici olup "güzel bir muamele" ile yaklaşılmasının önemi anlatılmıştır.

"Biz gökleri, yeri ve aralarındaki varlıkları ancak hak ve hikmetle yarattık ve elbette ki, kıyamet kopacaktır. (Ey Peygamber!) Şimdi sen onlara yumuşak davran ve güzel muamele et." (15, Hicr:85)

5.14.2. Dârâb

Kiçilerden ger gele cürm ü hatâ

Afv olur ulular işi vü atâ (1275)

Beyitte toplumsal ahlak kuralları ifade edilmektedir. Büyük ve küçüklerin birbirlerine karşı nasıl davranmaları gerektiği açıklanmıştır. Yaşça küçük insanlar hataya meyillidir. Tecrübe hata yapma olasılığını düşürür. Bu sebeple büyükler küçüklerin tecrübe eksikliğinden kaynaklanan hatalarını affetmeyi bilmeliler. Şair, affedici olmanın ahlakın bir gerekliliği olduğu hususuna dikkat çekerek hata ve kusurları affetmenin önemini öğütlenmiştir.

5.15. KADINA AKIL DANIŞMAMAK

"İskender-nâme" de Eflatun ve Sokrat'ın İskender'e sunduğu "kadına akıl danışmamak" kavramı ile ilgili bulgular aşağıda verilmiştir:

5.15.1. Eflatun

Avret-ile meşveret eylemegil

Râzuñi hergiz aña söylemegil (720)

Beyitte, kadın ve erkek arasında eşitsizlik olduğu fikri vurgulanmaktadır. Bu eşitsizlik kadını eve bağlar. Erkeğin günlük yaşamda ve işlerde kendi aklıyla hareket etmesi, kadının ise sadece günlük ev işleri ile ilgilenmesi şeklinde toplumsal bir kabul konu edilmiştir.

İkinci dizede aynı kabul edişin sonucu olarak kadın sır saklayan bir varlık olarak da görülmez. Kadının doğası gereği erkeğe göre daha çok konuşması böyle bir kabule zemin hazırlamış olabilir.

Kim olardur akl u dînde nâkısât

Ger olalar tâyibâtün âbidât (721)

Burada kadının toplumdaki değerine ve yerine vurgu yapılmıştır. Eski medeniyet de her ne kadar Arap toplumundaki değersiz kadın anlayışı eleştirilse de İslamiyet sonrasında bile kadın ile erkek arasında net yeterlilik çizgileri kalmıştır. Özellikle

Kur'an'da; kadının şahitliği ile erkeğin şahitliğe arasında bile fark olması bu çizgiyi gösterir.

“Erkeklerinizden hazır bulunan iki kişiyi şahit de yapın. Şayet iki tane erkek hazırda yoksa, o zaman doğruluğuna güvendiğiniz şahitlerden bir erkekle iki kadın ki, birisi unutulunca, öbürü hatırlatsın, şahitler de çağırıldıklarında kaçınmasınlar; siz yazanlarda az olmuş, çok olmuş, onu (borcu) vadesine kadar yazmaktan usanmayın.” (2,Bakara:282)

Çünkü didi “şâvirû hünne” Resûl

Pes olaruñ sözini kılma kabûl (722)

Beyitte, “Şaviru hünne ve halifu hünne” EK (Kadınlarla istişare edin ama dediklerinin tersini yapın) şeklindeki bir hadisten hareketle kadının konuşulup istişare edilecek bir varlık olmasına rağmen asla fikirlerine değer verilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Fakat sünnete bakıldığında Hz. Peygamberin böyle bir söz söylemesinin mantıklı olmadığı da görülür. Nitekim pek çok hadis âlimi bu rivayeti sahih hadislerden saymaz.

“Kadınlara danışınız, dediklerinin aksini yapınız.” (Albanî, silsile, 1/429

Söz ki dîni nâkıs olandan gele

Akl mi'yârında kâmil mi ola

Ol ki anda nâkıs ola akl u dîn

Kâmil olmaz her ki_aña uya yakîn (723-724)

Din insanlar için sadece ahiret hayatını düzenleyen kurallar bütünü değildir. Hem ahiret hayatını hem dünya hayatını düzenler. Özellikle Türk-İslam medeniyetinde bilim, islami çerçevede gelişmiştir. Medreseler pozitif ilimlerle dini ilimleri bir arada götüren eğitim kurumlarıdır. Bu anlamda kültürümüzde söylenen her sözün dini boyutu da önemlidir. O halde dini bilgi anlamında yeterli olmayan bir kişinin söylediği söz akıl süzgecinden geçse de tamam sayılmaz. Kamil insan olgun insan demektir. Özellikle tasavvufta asıl amaç insân-ı kâmil olmaktır. İnsân-ı kâmil olmak için ise bir rehber ihtiyacı duyulmuştur. Kişi, rehberini seçerken hem dini anlamda hem akıl noktasında eksikliği olmayan yetkin birine muhtaçtır. Aksi durumda kendisi kâmil olamayan dervişini de bu yolda ileri götüremez. Ancak burada söz konusu kadındır. Dini açıdan bu düşünce sağlam

bir temel oluşturmamaktadır. Çünkü İslamiyet kadının toplumda değer kazanmasına öncü olmuştur.

‘Avretüñ sözün işiden er degül

‘Avreti ser eyleyen server degül (725)

Kadının toplumdaki yeri üzerine *İskender-nâme*’de karşılaştığımız diğer bazı beyitlerde de olumsuz bir algı göze çarpmaktadır. Bu beyitte de erkeğin kadın sözüne uymadan kendi aklı ile hareket etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu düşüncenin dini ve kültürel temelleri güçlü sayılmaz. Arap toplumunda kadın oldukça değersiz bir varlıkken İslamiyet ile toplumsal bir değer kazanmıştır. Özellikle peygamberimizin yaşamında kadına verdiği değer ile ilgili sünnetler bu beyitte bahsedilen duruma ters düşer. Türk kültüründe de kadın oldukça önemli olmuştur. Dede Korkut hikâyelerinde tasvir edilen kadın tipi bazen toplumun güç simgesi sayılan Alperen kadar güçlüdür.

‘Avret itdi _âşüfte Âdem bahtını

aldurdu Süleymân tahtını

‘Avret-idi Y‘Avret ûsufi habse salan

‘Avret-idi Dâvudı nâlân kılan

‘Avret eyledi Siyâvûş helâk

‘Avretüñ mekri-y-le ebreş oldı hâk

‘Avret-idi Nûhdan i’râz iden

‘Avret-idi Lûtı terk idüp giden

‘Avrete saksı vü reyhândur misâl

İçi tolu hubs u taşrası cemâl (726-730)

Bu beyitlerde ise şair neden böyle düşündüğünü örneklemekte, Âdem – Havva hikâyesi, Süleyman tahtının bir kadından dolayı kaybedilmesi, peygamberlerden Yusuf, Davut, Nuh, Lut örnekleri ve Siyavuş’un başına gelenlerin sebebi olarak kadınlar gösterilmektedir.

5.15.2. Sokrat

Ger dilerseñ kim bula bahtuñ sebât

İtmegil avret sözine iltifât

Çü bular bî-akl u bed-girdâr olur
Bunlaruñ sözün işiden hâr olur (850-851)

Bu iki beyitte de kadınların sözüne güvenilmeyeceği, mutlu bir hayata sahip olmak isteyen kişinin akılsız ve çirkef kadınlardan uzak durması gerektiği anlatılmaktadır.

Çünkü Kâvûs uydı avret sözine
Lâ-cirem düşdiş Siyâvûş sûzına (852)

Beyitte İran mitolojisinde önemli bir yeri olan Siyavuş ve babası Keykâvus'a telmih yapılmıştır. Şâhnâmede anlatılan bu mitolojik hikâyede Keykâvus'un eşi ve Siyâvûş'un üvey annesi Sûdâbe, Siyâvûş'a göz koymuş fakat Siyâvûş'tan ilgi görmeyince ona iftira atmıştır. Siyâvûş bu nedenle babası tarafından at üzerinde şiddetli bir ateş üzerinden geçerek masumiyetini ispatlama cezasına çarptırılır. Burada kadından sakınmak gerektiği vurgulanırken genelleme yapılmıştır.

Ne-durur avretmek ya'nî ki ayb
Pes olaruñ naksına sen tutma reyb (853)

Kadının eksik olması yine sahabeden Ebû Said el-Hudri 'ye dayandırılan bir hadis üzerine dile getirilmiştir. Hadiste Peygamberimizin kadınlara hitaben: "*Çünkü sizler ötekine berikine çokça lanet eder, kocalarınıza karşı nankörlükte bulunursunuz. Ne gariptir ki, kendine hâkim akıllı ve dinine bağlı bir kimsenin aklını, sizin kadar eksik dinli hiçbir kimsenin çelebildiğini görmedim.*" Şeklinde konuştuğu rivayet edilmektedir. Bu noktada yorum yapan hadis âlimleri bu eksikliğin kadın psikolojisi ve fizyolojisi ile ilgili olduğu görüşünü savunurlar. Dini eksiklikten kasıt, âdet günlerinde dini ibadetleri yerine getirememeleri şeklinde bir savunma yapılır. Kadın psikolojisinin ise erkeklere nazaran daha çabuk bozulduğu, kadınların yaratılışları ve annelik rolleri gereği daha duygusal oldukları bu da onların akıl ve dini bilgi ile değil duyguları ile hareket ettikleri şeklinde bir kabul vardır.

5.16. HASETLİK

"İskender-nâme" de Eflatun ve Sokrat'ın İskender'e sunduğu "hasetlik" kavramı ile ilgili beyitler aşağıda verilmiştir:

5.16.1. Eflatun
Cânuna râhat gerekse tâ-ebed

Kimseden gönlüñde olmasun hased (713)

Haset insanın kötü huylarından biridir. Başkalarında olanı kabullenememe, her şeye sahip olma arzusudur. Böyle bir arzunun gerçekleşmesi de mümkün olmayacağından haset sadece insanı hem maddi hem manevi olarak yoracak ve sıkıntıya sokacaktır.

Her göñülde kim hased duta makâm

Anda turmak râhata olur harâm (714)

Duyguların merkezi olarak kalbi (gönlü) düşündüğümüz zaman haset de gönle yuva yapacaktır. Beyitte hasetin adeta bir doping gibi düşünüldüğünü görüyoruz. Her şeye sahip olmak için durmaksızın çalışmak, uğraşmak daha da kötüsü normal ve ahlaki eylemlerin yetmediği istekler karşısında daha kötü ve etik olmayan yollara başvurmak hasetli insanı bitirecektir.

5.16.2. Sokrat

Bir kişi hakkında söz dise hasûd

Gûş tutma kim ziyân olmaya sûd (848)

Kıskançlık başkasının sahip olduğu her şeyi kendisine isteme veya başkalarının kendinden daha iyi durumda olmasını kabul edememe durumudur. Böyle bir insanın başka biri hakkında söyleyeceği sözlerin doğru ve ahlaki olması düşünülemez. Çünkü kıskançlık aslında hasta bir zihnin ürünüdür. Hasta bir zihinden söylenen sözün faydalı olma ihtimali ise düşüktür.

Uydu hâsid sözine İsfendiyâr

Sîstânda gör ki n'oldı _encâm-ı kâr (849)

İsfendiyar efsanevi İran Kahramanıdır. Türk-İslam edebiyatında hikâyesi anlatılan ve çokça telmih yapılan kahramanlardandır. Şehnamede anlatıldığına göre doğulu kavimlerle savaşan, Zerdüştlüğün yayılmasında ve ayakta kalmasında büyük yeri olan dini bir İran kahramanıdır. Üstün özelliklerinden dolayı çok sevilen ve babası tarafından hapse atılan bu kahraman bir savaş esnasında mecburen serbest bırakılmış ve bu savaşta büyük başarılar elde etmiştir. Fakat yine ünlü İran kahramanı Rüstem-i Zal ile savaşırken gözünden yaralanmış ve kahrından ölmüştür. Beyitte kıskançlığın çok büyük halk

kahramanlarını bile ne durumlara düşürebileceği İsfendiyar örneği üzerinden anlatılmıştır. İsfendiyar'ın başına gelen olayların asıl sebebi kendi babası tarafından kıskanılmasıdır.

5.17. ÇABALAMAK

“İskender-nâme” de Bukrat ve Hintli filozofun İskender'e sunduğu “çabalamak” kavramı ile ilgili beyitler aşağıda verilmiştir:

Nefsi rahata alıştırma

Olur olmaz her zahmetten korkma

Zahmet olmadan hazine bulunmaz

Hazine gereken herkes zahmet çeker (825-826)

Yukarıdaki beytin ilk dizesinde "nefsi rahata alıştırmak" ifadesi ile nefsin şifaya ihtiyacı olduğunu anlatan bir tür tembellik hali anlatılmak istenmiştir. Tembelliğin ilacı ise insanın karşılaşacağı zorluğa ve zahmete rağmen emek harcamaktan, mücadele etmekten vazgeçmemesidir. Bunun için karar vermek, niyet etmek ve harekete geçmek gerekir. Yapılacak işin kişiyi zorlayacağı ya da yoracağı duygusu o işi ertelemeye veya geciktirmeye yönlendirir. Bu ise fiziksel, zihinsel ve ruhsal tembelliği tetikler.

5.17.1. Hintli filozof

Kişi cehd itmek gerek her-âyine

K'olmaya pür-jeng üşbu âyine

Çünkü âyine leb-â-leb tola jeng

Ala mı bî-jeng bigi nûr u reng (2190-2191)

Beyitte insanın çalışması gerektiği, yoksa bahsedilen aynanın paslanacağı ifade ediliyor. Tasavvuf edebiyatında gönül bir aynaya benzetilir. İslam'daki, “Allah mümin kulunun gönlüne sığar” inancı ile bağlantılı olarak Allah'ın gönülde tezahür ettiği şeklinde gönül yüceltilmiştir. Bu kadar yüce bir varlığın yani gönlün paslanması ise insanın inancından uzaklaşması ile olur. Bu anlamda insan zikirle, şükürle sürekli meşgul olmalı ve gönlünü saf tutmalıdır. İkinci beyitte önceki beyitte bahsedilen mazmun açıklanmıştır. Allah'ı unutan insanla, unutmayan sürekli onu düşünen ve onun rızasını kazanmak isteyen insan bir olmaz. Kalp gözü dediğimiz ve hikmet olarak tanımladığımız bilgiler ve hisler paslı gönüllere doğmayacaktır.

6. BÖLÜM

6. İSKENDER-NÂME'DE TESPİT EDİLEN DEĞERLERİN TANIMI

Araştırmanın bu bölümünde İskender'e sunulan değerler tespit edilmiş ve ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Şükür, sabır, cömertlik, kibir, affetmek, hırs, fesatlık, hasetlik ve sözünde durmak gibi kavramların tanımları yapılmıştır. İskender baz alınarak tüm insanlara ve yöneticilere tesir etmesi amaçlanan değerlerin neden bu denli kıymetli olduğu farklı kaynaklardan örnekler verilerek izah edilmeye çalışılmıştır. Divan edebiyatının ana kaynaklarından biri olarak İslamiyet ön planda olduğu için tespit edilen değerler,

6.1. ŞÜKÜR

Arapça kökenli olan şükür kavramı; görülen iyiliğe karşı gösterilen memnunluk, minnettarlık anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2001: 1005).

Tasavvufî manada şükür şu manalara gelmektedir: "Teşekkür; nimeti dile getirme. Yapılan iyiliğin makbule geçtiğini dile getirme, iyiliği yapanı övme. Kul, Allah'ın lütuf ve nimetlerini dile getirir ve onu överse şükretmiş olur. Nankör olmamak (küfrân-i nimet); nimetin kıymetini bilmek. Şükürde üç esas vardır: İlim, hal, amel. Nimeti bilme, nail olunan nimetten ötürü sevinme, nimete karşılık olarak yapılması gerekeni dil, beden ve kalple yerine getirme. Allah'ın nimetini dile getirme, bu nimeti ibadette ve sevap kazandıran işlerde kullanma, iyiliğe ve hayra niyetlenme gibi. Bir organın şükrü onunla günah değil, sevap işlemektir. Şükür, nimetten evvel onu vereni (mun'imi) görmektir, nimet içinde nimeti vereni düşündürmektir. Şükür sızlanmamaktır. Şükür sevap, şekvâ (yakınmak) günahtır. Şükredene şâkir, şükürden aciz olduğunu idrak edene şekûr denir Şükür nimetin artmasına vesile olur." (Uludağ, 2012: 338)

İnsan, tabiatı itibariyle kendisine sunulan güzelliklere çabuk alışır. Hep daha fazlasına sahip olma dürtüsü kimi zaman hali hazırda var olanın da kıymetini bilmeye engel olabilir. Şükür, dünyada sahip olduğumuz nimetlerin farkında olarak Allah'a karşı minnettarlığımızı ifade edebilme halidir. Nasıl ki insanların birbirine yararı dokunduğunda teşekkürü borç biliyorsa Allah'ın sunduklarına karşı da şükrü borç bilmelidir. Şükrü fiili olarak dile getirmenin yanı sıra sahip olunan nimetleri doğru yollarda kullanmak ve helalinden yemek önemlidir. Hz Allah, bu hususta şöyle buyuruyor: "*Ey iman edenler!*

Size kismet ettiğimiz hoş ve temiz olanlarından yiyin ve Allah'a şükredin, eğer yalnız O'na kulluk ediyorsanız." (2. Bakara:172)

İnsanın başına gelen olumlu ya da olumsuz her hadise, haddi zatında takdir olunanın neticesidir. "Hikmetinden sual olunmaz." atasözü bir önceki cümleyi kuvvetlendirmesi açısından manidardır. Yaşanılan her olay, başa gelen her hadise arkasında ilahi bir gücü gizler. İnsan, önüne geçemeyeceği bu güç karşısında isyana değil tevekküle yönelmelidir. Gayret edip en iyisini yapmaya çalıştıktan sonra ortaya çıkan zaten olması gerektir, diyerek şükürde kalmalıdır.

6.2. SABIR

Sabır: Sabreden, dayanan, acelesiz bekleyen, dışını sıkı anamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2001: 905). Başka bir tanımda sabır, "nefse, aklın ve şeriatın gerektirdiği şekilde engel olmak veya nefsi, bu ikisinin alıkonulması gerektirdiği şeylerden men etmek" anlamlarındadır (İsfahânî, 2020: 546).

Önem arz eden konularda işe başlamadan ve bir hususla ilgili karar vermeden önce tefekkür etmek, tahammül göstermek, acele davranmamak ve ümitvâr olmak önemlidir. Kişinin varmak istediği hedefe kusursuz bir şekilde erişebilmesi için alacağı kararın demlenmesi, sabır ve düşünce süzgecinden geçmesi gerekmektedir. İstenilen işin olumlu neticelenmesinin sırrı, sabır yolunda tefekkürle yoldaş olmaktan geçmektedir.

Sabrın zıttı acele etmektir. Acele etmek, oldubittiye getirmek zaman almadığı, yorucu ve meşakkatli olmadığı için kişinin bu yolu tercih etmesi daha olası gibi görünse de sonucu daha sancılı ve sıkıntılı olabilir. Kişinin doğru kararlar verebilmesi ve arzu ettiği hedefine kusursuzca ulaşabilmesi için aceleci ve sabırsız davranmanın aksine sabırlı ve istikrarlı olması elzendir. Sabırlı insan fevrî davranmaktan çekinir, duygularını kontrol eder, sonunu düşünerek hareket eder; sabırsız insan aceleci davranır, yaşanılan olayın etkisi altında kalarak sonunu düşünmeden duygusal bir tavır takınır. O zaman sabır, düşünmeyi; düşünmek ise sükûneti doğurur. Bu ise, yapılacak işi ya da verilecek kararı olgunlaştırır ve doğru olana yakınlaştırır.

"Acele bir ağaçtır, meyvesi pişmanlıktır" atasözü acele etmenin istenmeyen sonuçlar doğurabileceği hususunda bir örnektir. Toplumu yöneten kişinin daha temkinli davranması önem arz eder. Çünkü onun vereceği yanlış bir karar devleti ve toplumu

derinden etkileyecek sonuçlar meydana getirebilir. İktidar sahibi, sonunda pişmanlık duymamak için ivedi bir karardan ve davranıştan sakınmalıdır.

Toplumu yöneten lider için sabır, en faziletli değerlerden biridir. Çünkü çok farklı özelliklere sahip insanlarla ve de çok meşakkatli olaylarla karşılaşılır. Bu sebeple fevri davranışlardan sakınması, otokontrolünü yönetmesi, sabrı bir meleke olarak ruha işlemesi son derece önemlidir.

Kur'an'da sabırla ilgili çok sayıda ayet bulunmaktadır. *"Evet, sabreder ve (Allah'tan) korkarsanız, onlar ansızın üzerinize gelseler, Rabbiniz size nişanlı nişanlı beş bin meleklerle yardım eder."* (3. Âl-i İmran:125) *"Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım isteyin. Şüphe yok ki Allah, sabredenlerle beraberdir."* (2.Bakara:153) *"Ey iman edenler! Sabredin, düşmanlarınıza karşı sebat gösterin, nöbet bekleyin, Allah'tan gereğince korkun ki, kurtuluşa eresiniz."* (3.Âl-i İmran:200) gibi pek çok ayette Allah, tavsiye ve müjdelerde bulunmuştur.

6.3. MÜTEBESSİM VE HİLM SAHİBİ OLMAK

Güler yüzlü, yumuşak huylu olmak öfke halinde bile kendini dizginleyerek nefsin talebine karşılık vermemektir. Kalbinde kızgınlık harareti devam eder olduğu halde, tebessüm etmeye çalışmak gerçek manada bir sükûnet ve sabır değildir. Kızgın bir yönetici cezalandırma imkânına sahipken kendini yatıştırıp, kalbini sakinleştirip o cezadan ferâgat ederse asıl fazilete ve kıymete o zaman erişir. Yönetici bunu, yetkin olamama noktasına getirip acziyyet gösterirse otoritesini ve saygınlığını kaybeder. Mâverdî, temel düşünce olarak melikin halkına karşı affedici, yumuşak ve bağışlayıcı tavırlarını ön plana çıkarmasını isterken bu konuda çekincelerini sıralamadan da geri kalmaz. Melîkin affedici özelliği, adaleti ihlal eden, milletin genel ahlakını bozmaya yönelik, toplum düzenini ve memleket menfaatlerini ortadan kaldıran bir nitelik taşımaması gerektiğini özellikle vurguluyor. (Maverdi, 2000: 65).

Tursun Bey, bilge bir kişiden şu sözleri beyan eder. Kızgınlık sırasında suçluların cezalandırılmasını geriye bırakmak ve kızgınlık geçinceye kadar acele etmemek gereklidir. Çünkü cezayı sonraya bırakmak affetmeye imkân verir. Fakat cezayı vermekte acele etmek telafisi mümkün olmayan hataların yapılmasına sebep olabilir. O zamanda pişmanlık hiç fayda etmez (Tursun Bey, 2014: 20). Sonradan duyulan pişmanlığın telafisi mümkün olmadığı için yapılan davranışları düşünce süzgecinden geçirmeli acele etmeden sakince

bir karara varılmalıdır. Aslında kişinin (yöneticinin) yaptığı yanlış bir hareket, yalnızca karşısındakini (halktan birini) incitmiş, yaralamış gibi görünse de yanlış yapan kişide de “belki fark ettiği belki de edemediği” derin yara izleri bırakır. Bu yara yöneticinin hem ruhunda hem de disipline etmeye çalıştığı yönetimde açılır. Sadi, halkı ağaca benzetir ve bu benzetmeyi şöyle izah eder: Eğer ağacı güzelce yetiştirirsen istediğin gibi meyve sebze verir, sen de onlardan meyve yararlanırsın. Onun kökünü kazıyıp dalını budağını kesmemelisin. Böyle yanlışlık yapacak olursan, başkasına değil yalnızca kendine zarar vermiş olursun (Sadî, 2018: 38).

6.4. CÖMERTLİK

Cömertlik sözlükte; para ve malını esirgmeden veren, eli açık, selek, semih, ahi, bonkör anlamlarına gelmektedir (TDK, 2019) .

Cömertlik ahlakî, milli, dini ve sosyal bir değerdir. Cömert kişiler elinde olanı olmayan kişiler ile paylaşmalıdırlar. Kişi sahip olduğu malı ya da herhangi bir imkânı ihtiyaç sahibi kişilere ölçülü bir şekilde vermelidir. Malını ölçsüz bir şekilde etrafa dağıtmak cömertlik değil savurganlıktır. İkisi arasında ince bir çizgi vardır. Aristoteles, verme eyleminin güzel bir amaca hizmet edebilmesi için gerektiği zaman, gerekli kişilere vermenin öneminden bahseder (Aristoteles, 2018: 70). Yani gelişigüzel dağıtmak değil, yerinde ve zamanında doğru kişi ya da kişilere ulaştırmak hedeflenmelidir.

Özel mülkünden ihtiyaç sahiplerine verirken dengeli olmak önemlidir. Malının bir kısmını infak ederken aşırıya kaçmamaya özen gösterilmelidir. Bunun tam tersi olan cimrilikten de kaçınılmalıdır. Furkan suresi 67. ayette Hz Allah bu hususla ilgili şu beyanatta bulunmuştur. *"Ve onlar ki, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar."* (25. Furkan: 67)

Cömertlik yalnızca maddi değeri olan şeylerle sınırlı değildir. Birine tebessüm etmek, sevgi göstermek, ilmini aktarmak, zaman ayırmak, derdini dinlemek gibi eylemler de cömertlik sıfatına girer. Kazanılan malı götürecek bir yer olmadığı için sonsuza kadar biriktirmek yerine yardıma muhtaç insanlarla hatta canlılarla paylaşmak insani bir sorumluluktur. Cömertlik; merhamet, şefkat, sevgi, saygı, hoşgörü, duyarlılık, paylaşma ve sorumluluk gibi ifadelerle işbirliği içersindedir. Cömertlik eylemi, birçok değer bileşimini içinde barındırdığı için bu haslete sahip insan, aslında karakterize bir kimliğe sahip olmuş olur.

Her işin âdâbı olduğu gibi cömertliğin de âdâbı vardır." Bir elin verdiği, diğer el duymaz" atasözünden hareketle yapılan yardım karşı tarafı rencide etmeden incitmeden bir övünç kaynağı olarak görülmeden yapılmalıdır. Zira paylaşmak böbürlenmek ya da büyüklenmek gibi çirkin bir davranış olmanın aksine ahlaklı ve faziletli bir davranıştır. Kur'an, verdiğiyle övünmeyen, kırmadan ihsanda bulunan kişileri müjdelemiştir. *"Allah yolunda mallarını infak eden, sonra verdiklerinin arkasından başa kakmayı, gönül incitmeyi uygun görmeyen kimselerin Rableri yanında mükâfatları vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar, üzülmeceklerdir."* (2, Bakara: 262) Başa kakarak, gösteriş ve riya duygusuyla yardımda bulunanları ise uyarmıştır. *"Ey iman edenler! Sadakalarınızı başa kakmak, gönül kırmakla boşa gidermeyin. O adam gibi ki, insanlara gösteriş için malını dağıtır da ne Allah'a inanır, ne ahiret gününe. Artık onun hâli, bir kayanın hâline benzer ki, üzerinde biraz toprak varmış, şiddetli bir sağnak inmiş de onu yalçın bir kaya halinde bırakıvermiş. Öyle kimseler, kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfirler topluluğunu doğru yola iletmez."* (2, Bakara: 262)

İnsan, toplu halde yaşayan sosyal bir varlık olması hasebiyle birbirlerinin ihtiyaçlarına duyarlı olmalıdır. Topluluğun lideri de sorumluluğunda olduğu kişilere ihsanda bulunarak onların refahı için çaba sarf etmelidir. Yönetici, her hususta halkının ihtiyaçlarına duyarlı olmalıdır.

6.5. İLİM

İlim kelimesi sözlükte; bilme, biliş; bir şeyin doğrusunu bilme. Okuyarak öğrenilen bilgi, nazarî bilgi anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2001: 428).

Tasavvuf literatüründe ilmin; bilmek. Marifet, irfan, kendini bilmek, sâlikin kendini bilmesi; "kendini bilen Rabb'ini bilir." ifadeleriyle açıklandığını görmekteyiz (Uludağ, 2012:184).

Maddi ve manevi ilimler, değerleri kavrayabilmenin mutlak şartıdır. Çünkü doğru ile yanlış yalnızca bilginin ışığında tefrik edilebilir. Bilgiyi öncelikle öğrenmek akabinde tatbik etmek sonrasında ise başka insanlara aktarmak önemlidir. Bildiğiyle amel etmeyen kişi, bilginin manasızca hamallığını yapmış olur. İnsanın öğrendikleri ahlakını, davranışlarını, yaşam şeklini olumlu manada etkiliyorsa ve de kişiye faydalı bir değişim sağlıyorsa anlamlı olmaktadır. İslam dini için ilim, diğer tüm değerlerin kavranabilmesinin

ilk şartıdır. Ku'an'da "Yaratan Rabbinin adıyla oku!" emrinin indirilen ilk ayet olması İslamiyet için ilmin ne derece önemli olduğunu açığa çıkarmaktadır.

İslam toplumunda "sosyal tabakalaşma"yı meydana getiren değer (ölçü), ilimdir. İlim bir insanın içinde bulunduğu toplumdaki işgal edeceği mevkiî tayin eder.

Bireyin toplumda var olabilmesi ve mevcut varoluş sürecinde mutlu ve uyumlu yaşayabilmesi gerekli davranışsal bilgileri öğrenmesi ile mümkün olur. Öğrenilen bilgi ile doğru davranış geliştirmek, diğer insanlara faydalı olmak "ilmi" gerçek statüsüne ulaştırır.

Cehalet, kişinin kendisine ve çevresine fayda sağlayacak bilgidan uzak durması (cehalette ısrarcı olmak), bilmediğinin farkında olduğu halde (sözde bilgili) biliyor iddiasında bulunmasıdır. Cehalette ısrarcı olmak ruhun çürümesine çomak tutmaktan başka bir şey değildir.

Yöneticiler topluma, yalnızca bilginin ışığında öncülük edebilirler. Cicero, *"Yalnız bilge kişi özgürdür, her aptal köledir."* der (Cicero, 2016: 75). O zaman ülkeleri yöneten bireylerin bilgisizliğinden (aptallığından) söz edilemez. Yönetici denildiğinde verilebilecek en doğru örneklerden biri Hz. Peygamber'dir. *"Cahiliye dönemi olarak adlandırılan bilgisizliğin ve birçok ahlaksızlığın şirke eşlik ettiği bir topluma gönderilerek insanlara "Kitap ve Hikmet"i öğretmekle görevlendirilen Hz. Peygamber, tüm bu olumsuzluklarla mücadele ederken ilme, eğitim ve öğretime büyük önem vermiştir."* (Köylü, 2019:147)

6.6. KİBR

İlk günah ve bütün dinlerde ölümcül veya büyük günah olarak adlandırılan kibrin sözlük anlamına bakıldığında "büyüklük, kendini büyük görme, başkalarını küçük görme, mütevazı olmama" gibi anlamları olup tevâzunun zıddı olarak nitelendirilmektedir (Uludağ, 2012: 217). Kibir, insanların kendilerini diğer insanlardan üstün görmesi ve büyüklük iddiasında bulunarak onları küçümsemesidir. Bu kişiler kendisinde olup başkalarında olmadığını düşündüğü "fiziksel görüntü, makam, para, mutluluk" gibi azlığı ya da çokluğu göreceli olan bazı olgularla övünüp diğer insanları hakir görme ve yok sayma eğilimindedirler. Bu böbürlenme hali aşırı özgüvenin tarlasında biten zavallılık otu gibidir.

Elbette kad-hamîde olur nahl-i mîvedâr

Eşcâr-ı gayr-ı müsmire eflâke ser çeker

" Meyve veren ağacın beli elbette bükülür. Meyve vermeyen ağaç (ise) göklere baş çeker." (Bayram, 2015: 136) beyti, vermek istenilen mesajı destekler nitelikte ve açıklıktadır. Yani ilim ve erdem insanı yüksek gönüllü değil tıpkı olgunlaşmış bir meyve gibi aşağıya çekerek daha alçak gönüllü yapar. Aynı şey makam ve para için de geçerlidir. Kişi hangi mevkide ne kadar paraya ve ilme sahip olursa olsun kalbini güzel sıfatlarla süsleyecek özelliklere meyletmelidir. Kendini "ben" in köleliğinden" biz" in yüceliğine taşımalıdır. Hatta hakikatin özünde" biz" de yoktur yalnızca "Halik" vardır. Bu kadar hiçliğin içerisinde benliği ya da bizliği aramak fani varlıklar için beyhude bir tavidir. Ahmedî'nin bu konuya yaklaşımını *İskender-nâme*'nin 1317 ve 1323. beyitleri arasında görmekteyiz.

*Hakdan ayru anda varlıh kalmaya
Ara yirde mâ u menlik olmaya
Kamu varlıh çünkü Ol Hakk oldu bes
Mâ u men demeklik olur şirk pes
Gerçi kim sûretde varlıh Hak-durur
Hak-durur ma'nide ayruh yok-durur
Hak didüñ gayrı unıt ahdüñ sıma
Andan ayrunuñ vücûdın var dime
Çünkü Evvel Ol ola vü Âhir Ol
Fî'l-hakîka Bâtın Ol u Zâhir Ol
Dükeli varlıh hemîn Anuñ olurü
Pes burada saña ne varlıh kalur
Mâ u menden geç ki me'men bulasın
Nefsi miskîn it ki mesken bulasın (1317-1323)*

Kibir, böbürlenme, kendini üstün görme denildiğinde ilk insan Hz. Âdem ve ona secde etmeyi reddeden şeytan "İblis" akla gelmektedir. Hz. Allah meleklerden Hz. Âdem'e secde etmelerini istediğinde şeytan kibrin boyunduruğunda yüceliğini ispata yeltenirken acizliğin girdabında boğulmuş kibir ve kıskançlığın en karanlık zindanına hapsedilmiştir. Çünkü ona göre ateşten yaratılmış bir melek balçıktan yaratılmış bir insana secde

edemezdi. İblis, kibrin ilk örneğini hem de en cürretkarını sergilemiştir. Hicr suresinde vaka ayrıntılı olarak aktarılmıştır.

“Ey Peygamber! Rabbinin meleklerle şöyle dediğini hatırla: "Ben, kuru balçıktan, şekil verilmiş kokuşmuş çamurdan bir insan yaratacağım.”

“Ben, onun yaratılışını tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın.”

“Bunun üzerine meleklerin hepsi toptan secde ettiler.”

“Yalnız iblis hariç, O secde edenlerle beraber olmaktan çekinmişti.”

“Allah buyurdu ki: " Ey İblis! Ne oluyor sana da, secde edenlerle beraber olmuyorsun? “

“İblis şöyle dedi: " Kuru bir çamurdan şekillenmiş bir balçıktan yarattığın bir insana secde edemedim.

“Allah şöyle buyurdu: " öyle ise oradan çık! Sen, artık kovulmuş birisin.” (15. Hicr: 28-34)

Burada Allah-u Teâlâ'nın kendini üstün gören ve böbürlenlen insanlar ile ilgili tavrını net bir şekilde görmekteyiz. Allah-u Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de daha birçok ayette, kibir konusunda insanları uyarmıştır.

"Haydi, içinde ebedi kalacağınız cehennem kapılarından girin. Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür." (16. Nahl: 29)

"Yeryüzünde kibir ve azametle yürüme! Çünkü sen asla yeri yaramazsın ve boyca da dağlara erişemezsin." (17. İsrâ: 37)

"Hem insanlara karşı avurdunu şişirme (kibirlenme) ve yeryüzünde çalım ile yürüme. Çünkü Allah övünen ve kuruntu edenlerin hiçbirini sevmez." (31. Lokman:18)

Allah kendini yüksekte gören, kibre kapılan insanları hem sevmediğini hem de o kişilerin yerinin cehennem olduğunu âyet-i kerimelerde beyan etmiştir. Kibir konusu yalnızca Kur'an-ı Kerim'de titizlikle işlenmemiştir. Hristiyanlık inancına göre de yedi ölümcül günah yani yapılmaması gereken yedi büyük günahın ilki kibir (böbürlenme) dir. Yedi ana günah Araf'ta da karşımıza çıkar. Araf'ın kapısında bekleyen melek, Dante'nin alnına yedi P peccatum (günah) kelimesinin ilk harfini çizmiştir, bu yedi ana günah şunlardır; böbürlenme, kıskançlık, cimrilik, öfke, oburluk, şehvet, tembellik. Araf yukarıya doğru daralarak çıkan yedi kattan oluşmaktadır ve her bir katta bir günah silinmektedir

(Alighieri, IX, 349). Yedi büyük günahın ilkinin kibir "böbürlenme" olması ne kadar tehlikeli bir hastalık ve ne kadar büyük bir günah olduğunu gözler önüne sermektedir.

Tevazu sahibi olmak yönetici ile halk arasındaki ve halkın kendi içindeki ilişkilerin kalitesini ve seviyesini belirleyen önemli bir ahlaki değerdir. Ahlak ise kalpte olanın yansımasıdır. Kişinin kendisini diğer insanlardan üstün ve daha ayrıcalıklı görmesi ise bir tür kalp hastalığıdır. Maddi ve manevi zenginliğe sahip olan kişinin tevazu göstermesi ise gerçek manada bir zenginliktir. Örneğin kişinin ilmi arttıkça büyümez bilakis ilmin sonsuz deryasında kendini daha küçük daha yetersiz görür. Ağacın meyvesi olunca, başını aşağı salar, atasözü ile verilmek istenen mana tam olarak budur.

6.7. ZULMETMEMEK, ÂDİL OLMAK

Zulüm: Güçlü bir kimsenin yasaya veya vicdana aykırı olarak başkasını uğrattığı kötü durum, kıyğı, eziyet, cefa anlamındadır (TDK, 2019).

Dilcilere göre zulüm; bir şeyi kendi yerinden başka bir yere koyma. Zulüm, haksızlık, eziyet anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2001:1191).

Hakkı olanından fazlasını almak, gaddarca davranıp eziyet etmek, güçlünün güçsüze uyguladığı baskı ahlaki değerler açısından ciddi bir sorunsaldır. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette ve hadis literatüründe zulmün gayr-i ahlakî ve de Allah tarafından bağışlanması olası olmayan bir davranış olduğu açıkça görülmektedir. Örneğin Nisa suresi 168. ayette; *"Muhakkak Allah, inkâr edenleri ve zulmedenleri ne bağışlar, ne de doğru bir yola eriştirir."* buyrulmaktadır. Ayet-i Kerime'de inkâr edenlerle zulmedenler müsavî tutularak zulmün şiddetle sakınılması gereken bir tutum ve davranış olduğu vurgulanmıştır.

İmam-ı Gazâlî, imanın dalları hükmünde olan amelleri ikiye ayırır:

1. Haramdan sakınmak,
2. Farzları yerine getirmektir.

Bunları da iki gruba ayırır:

1. Allah ile aranda olan ameller: Oruç, namaz, hac, zekât, içki içmemek, haramdan sakınmak gibi.
2. İnsanlarla aranda olan ameller: Halka adaletle davranmak, zulümden uzak durmak gibi.

Ahlaklı davranabilmek "Kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma!" ifadesinin içeriğini kavrayabilmektir. Empati duyarak bir başkasının duygularını, acısını, sıkıntılarını içselleştirip kendini onun yerine koymak yönetici için önemli bir sorumluluk ve değerdir.

Bu sorumlulukların en önemlilerinden biri de yöneticinin halkına gösterdiği merhamet, şefkat ve adalettir. Yönetici halkını düşünmeden kendi çıkarları ve menfaatleri doğrultusunda hareket ettiğinde sorumlu olduğu kişileri incitir ve onların güvenini kaybeder.

Aristoteles için zalimliğin ya da kabalığın karşıt kavramı sevgi dolu olmaktır. Sevgi dolu olmak demek ihtiyacı olan bir başka insana herhangi bir çıkar ilişkisi olmadan sadece karşıdaki kişinin ihtiyacı için yardımcı olmaktır (Aristoteles, 2018: 115-116). İnsan, kendine ve karşısındakilere sevgi beslediğinde zulmün karanlığı yerini aydınlığa bırakır. Çünkü sevgi, insanı sakinleştiren, yumuşatan, düşündüren, kaynaştıran en temel ihtiyaçlardan biridir.

Sadî, zulmün yalnızca zâlime olan zararından şöyle bahseder; *"Hangi hükümdar ki, zulme sapsmış, halka kötülük yapmıştır, onun akıbeti çok kötü olacaktır. Zulmün devamı yoktur, geçer gider; fakat o zalimin adı hep lanetle anılır, kötü şöhreti yıllarca üstünde kalır. Arkandan lanet edilmesini istemiyorsan, iyi ol ki, kimse senin için kötü şeyler söylemesin."* (Sadî, 2018: 51) Akıllı yönetici gücünün devamlılığını istiyorsa halkına karşı adaletli olup zulümden kaçınmalıdır. Halkına cefa gösteren yöneticinin vefa beklemeye de haddi olmaz. Herkes işlediği amellerle anılır ve o amellerle hesaba çekilir. Makamın yüceliğine kapılık ülkesini adaletten mahrum eden yönetici için saadet kapıları sonsuza dek kapılıdır. Öyle ki âhirete intikal ettiğinde de kötü ün peşini bırakmaz. Yusuf Has Hacib, yöneticinin iktidarının uzun sürmesini birkaç göreve bağlar. Bunlardan ilki adaletli olmak; zorba olmamaktır.

Adaletli ol, buna çabala, zorbalık yapma

Tanrı'ya tapın, yüz sür onun kapısına (Hacib, 2020: 125).

Yöneticinin halkına zulmü ya da adaleti, hedeften uzaklaşıp geri dönen mermi gibi yine devleti ve kendi iktidarını etkiler. Yönetici halkına karşı ayna görevinde olup kendi davranışlarının yansımalarını halkında görür. Hem kendinde hem de yönettiği

toplumum insanlarında ve topraklarında neyi görmek istiyorsa gösterdiği muamele de öyle olmalıdır.

Yönetici halkına iyi muamelede bulunursa kendi de iyilik, sevgi ve saygı; kötü muamele ile onları incitirse karşılığında kötülük, nefret ve saygısızlık görür.

6.8. DANIŞMA

Danışmak, sözlük anlamı olarak: Bir iş için bilgi veya yol sormak, görüş almak, istişare etmek, müracaat etmek, meşveret etmek anlamlarına gelmektedir (TDK, 2019). Şayet kâmil insan mertebesi ve de mükemmel bir yönetici olmak hedef alındıysa tek bir aklın yönergesi ile yol almak istenen sonuçlara ulaştıramayabilir. Devlet yönetiminde olmak birçok konuya vakıf olmayı gerektirmektedir. Bir kişinin her konu hakkında malumat sahibi olması da pek muhtemel değildir. Yöneticinin birçok şeyi biliyor olması, doğru kararlar verip doğru analizler yapmaya muktedirdir olduğu anlamına da gelmez.

Yöneticilerin devlet işlerinde bir husus ile alakalı karar vermeden önce bilen bir kişiden, bir âlimden görüş alması ve istişare etmesi devletin selameti için önem arz etmektedir. Şûrâ suresinde geçen *"Onların işleri de kendi aralarında bir istişare iledir."* ayeti ile Cenabı Hakk Hazreti Muhammed ve tüm yöneticilere istişare etmeleri hususunda salık vermiştir. (42. Şûrâ: 38)

İnsanlık tarihinden itibaren, yüzyıllar içerisinde farklı yönetim şekilleri uygulanmış olsa da ortak payda, herkesin menfaatinin gözetildiği demokratik bir yönetimin daha adil ve daha faydacı olduğu görüşüdür. Bu ise, Cenabı Hakk'ın buyruğunda olduğu gibi fikir telakkisinde bulunarak çok yönlü bilgiler ışığında ilerleyerek mümkün olacaktır.

Yönetici, "Her şeyi ben bilirim" noktasından çıkarak "Doğru bilgiye nasıl ulaşırım?" sorusuna odaklanarak bilginlerin cevaplarıyla kendi bilgisini harmanlamayı bilmelidir. Aristoteles şöyle demiştir: *"Önemli konuları kendimizin yeterince kestirebileceğimize güvenmeyerek başkalarına danışırız. Amaçlar üzerinde değil, amaçlara ulaştıran şeyler konusunda düşünüp durmaz; öteki mesleklerde de hiç kimse amaçlar konusunda enine boyuna düşünmez; amacı belirleyip nasıl ve hangi araçlarla ona nasıl ulaşacağını araştırır ve birçok yoldan ulaşılabilecek gibi görünürse, en kolay, en iyi şekilde nasıl gerçekleştirebileceğini; bu yol tekse, onun aracılığıyla nasıl olabileceğini araştırır."* (Aristoteles, 2018. 50)

Yöneticinin amacı, yasalara uygun bir yönetim şekli üzerinden idari disiplini tatbik etmektir. Bu amacın aracı figürleri ise halktır. Yazılı kanunlar halk tarafından kanıksanmış uyulması zaruri maddelerdir. Üzerinde tartışacak enine boyuna düşünecek pek de bir şey yoktur. Tusî için iki tür yönetim şekli vardır: Birincisi, ‘imamet’ denilen erdemli yönetimdir. (siyaset-i fâzıla), onun amacı halkı yetkinleştirmek, gereği (lâzımı) ise mutluluğa ulaşmak olur; ikincisi, ‘zorbalık’ (tagallüb) denilen eksik yönetimdir. (siyaset-i nâkısa), onun amacı insanları köle yapmak (isti’bâd-ı halk), gereği ise mutsuzluğa ve yerilmeye uğramak olur (Tusî, 2021: 290). Her iki yönetim şekli de amaçtır; doğal olarak her iki yönetim için de araç halktır. Yöneticinin halkına karşı duyduğu saygının ehemmiyeti yadsınamaz bir boyutta olduğu için üzerinde çokça düşünmesi ve bilginlerin aklına başvurması gerekli bir tavidir.

Devlet işlerinde takip edilecek siyaset, âlimler ve cihan görmüşlerle istişare edilerek tespit edilmelidir. Zira birisi kıvrak zekâlı ve basiretli iken bir diğərinin anlayışı kıt olabilir. Âlimler, "Yalnız başına bir kişinin devlet işleri için izlediği siyaset bir insan kuvvetinde; iki kişinin ise iki insan kudretindedir." demişler; her halükârda on kişinin kudreti tek bir kişinin gücüne başat gelir (Nizâmü'l-Mülk, 2021: 127). Yönetici koltuğuna oturan kişi, mühim meselelerde devlet erkânı, âlimler ve bilginlerle fikir telakkisi yaparak karar vermelidir.

Machiavelli, “İyi öğütler” kimden gelirse gelsin, prensin sağduyusundan kaynaklanmalıdır, prensin sağduyusu iyi öğütlerden değil." der (Machieveli, 2019: 127). Yani onun için prensin "hükümdarın" bilge biri olup önemli ölçüde bir bilgi birikiminin olması gerekir. Çünkü prens "hükümdar" aldığı bilgiyi "öğüdü" uygulayabilir nitelikte olmalı; sağduyu ile o bilgileri kullanılabilir bir bütün haline getirebilmelidir.

Yönetici aldığı bilgileri kendi öz bilgisi ile bütünleştirmeye muktedir olduğunda halk tarafından gözle görülür bir değişim kaçınılmaz olur. Alınan kararlar, verilen emirler, halka uygulanan yasalar vb. gibi her konuda iyileştirmeye gidilen bir yol izlenir. Çünkü yönetici, toplumun idolüdür; kararlarına, davranışlarına, hal ve hareketlerine dikkat edilen en somut örnektir. Topluma baktığında karşısında ne görmek istiyorsa o olmaya önem göstermeli; "daha iyi daha doğru nasıl olunur?" sorusunu kendine der(s)(t) edinmeli... Bunun için de bilgelerin nasihatleriyle hemhal olup ahlakın yüzünü, güzel olana çevirmelidir.

Mâverdî, melike verilen nasihatlerin faydalarını şu şekilde sıralamıştır:

1- *Melikler nasihatle kendilerini ruhen ve fikren canlı tutarlar. Hevalarına ve nefislerine uymaktan kaçınır akıllarıyla hareket ederler. Dünya ve ahiret menfaatlerinin gereğini yaparlar.*

2- *Nasihat insanları hidayete ve doğruluğa götürür. Doğru şeyleri yapıp yanlışlıktan kaçınan melik gayesine ulaşmış olur.*

3- *Bulundukları konum itibari ile melikler insanların en meşgulü ve yükleri en ağır olan kimselerdir. Nasihatler onların yükünü hafifletir ve yardımcı olur.*

4- *Allah'ın kendilerine verdiği güç, ordu, servet ve kudretle izzet ve bolluk içerisinde dirler. Bu sebeple kendilerini her şeyden müstağni sayıp hiçbir şeye ihtiyaç duymayacakları hissine kapılıp gururlanabilirler. İşte böyle bir hâletiruhiyeden nasihatle kurtulurlar.*

5- *Âlimler, zâhidler ve faziletli kişilerle birlikte olmaya ancak çok az vakit ayırabilirler. Akılların aydınlandığı bu meclislerden uzak kalmanın dezavantajını nasihatle giderebilirler.*

6- *Meliklerin etrafını vezirleri, yardımcıları ve görevlileri adeta kuşatmıştır. Bunlar ise genellikle melikin arzusuna uygun, onun hoşlanacağı şeyler söylerler, bazen memleketin gidişatı ile ilgili yanlış bilgiler verirler, bazen şikayetçileri melike ulaştırmamak için gayret sarf ederler. Bütün bunlardan haberdar olmak ise hakiki nasihatçiler ve onların aydınlatıcı nasihatleriyle mümkündür (Maverdi, 2000: 43).*

Mâverdî'nin altı maddede topladığı nasihat almanın faydalarına bakıldığında yöneticinin hem kendi karakterine yapacağı yatırıma hem de ordunun ıslahı ve selameti için gerekli olan elzem hususlara değindiği görülmektedir.

6.9. TAMAHKÂRLIK

Geçici olan yaşamın idamesinde nimetin, ziynetin kalıcılığı elbette ki söz konusu olamaz.

Günü hiç dolmayacak bir senedin altına imza atmışçasına yaşamı sürdürmek gaflete denk düşen sefil bir uyku halinden başka bir şey değildir. Halbûki bu yaşam serüveni "göz açıp kapayıncaya" kadarki süre kadar kısadır. Yusuf Has Hacib:

Eğer halkı yönetmekteyse elin

Hep iyi olsun tavrın, sözün

Gençlik geçer, dirilik uçar

Bu düş gibi dünyadan bedenın göçer (Hacıb, 2020: 39) .

diyerek yaşamı bir düşün kısılalığına benzetmiştir. Her ne kadar ölüm denen gerçek kanıksanmış gibi görünse de insan yaratılışı gereği mala, mülke; insanın gözünü, gönlünü süsleyen tüm dünya ziynetlerine karşı hırslı ve tatminsizdir. Hep daha fazlasını isteyen insan, kanaatsiz ve şükürsüz bir hale gelerek zamanla yaşama sevincini kaybeder. Tatminsizlik bu noktada mutsuzluğu meydana getirir. Bu isteklerin sonunun gelmemesi ise insanı hedonizmin (hazcılık) esiri haline getirir. Hal böyle olunca ruhta açılan derin boşluk, tamiri zor bir hâl alır. Aslında mal, mülk, servet dışında dünyanın içinde sahip olunan her şeyin son kullanma tarihi vardır ve Yaradan'dan insanlara emanettir. O zaman dünya nimetinden kasıt yalnızca maddi değerler değil evlat, anne, baba, dost gibi tüm manevi değerler de dünyanın geçici nimetleridir. Rivayete göre: "Bütün hataların başı dünya sevgisidir." Hadisi Şerifi dünyaya meyli ezcümle izah etmiştir.

Allah, kendilerini dünyaya çakılı zannedenleri, tüm dünya onlarınmışçasına yaşayanları aşağıdaki ayet-i kerime ile uyandırmayı amaçlamıştır.

“Biliniz ki dünya hayatı bir oyun, bir eğlence, bir süs ve kendi aranızda övünme, mal ve evlat çoğaltma yarışından ibarettir. Bu, tıpkı bir yağmura benzer ki; bitirdiği ot, ekincilerin hoşuna gider, sonra kurur, onu sapsarı görürsün, sonra çerçöp olur. Ahirette ise çetin bir azap; Allah'tan mağfiret ve rıza vardır. Dünya hayatı, aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir.” (57. Hadid: 20) Bu zevk, insanın kalbini boyadığında ölüm denen hakikat akıldan, kalpten çıkıverir. Ölüm, dünya sevgisi ve telaşıyla unutulduğunda ise yerini sonsuz bir açlığa bırakır. Hep daha fazlasına sahip olma arzusu insanı hırslandırır. Bu hırs ise var olan nimeti başka bir insanla paylaşma erdemine de engel olarak insanı cimriliğe sürükler. Sadî, yöneticiyi “Hayatta iken yapacağın tüm hayırları yap. Sen öldükten sonra kimse seninle ilgilenmez, kimse geçmişle ilgilenmez. Servet ve samanın bugün senindir. Sen öldükten sonra bunlar senin elinden çıkacak.” Sözleriyle uyarmış ve dünyada sahip olunan tüm varlıkların bir insandan başka bir insana aktarılan birer emanet olduğunu hatırlatmıştır (Sadî, 2018: 89). Dünyaya duyulan sevgi dizginlenmez ve kontrol altına alınmazsa "sevgi" sözcüğü anlam kaybına uğrar. Sevgi, denge ister; şayet bir tarafa

ilgi yığılırsa diğer taraf eksik kalır. Bütüne odaklanmak parçayı (insanı) saadet ve huzura eriştirecektir.

Yönetici bu bağlamda halkı için önemli bir örnektir. Çünkü yönetici sorumlu olduğu toplumun aynasıdır. Gölgesini nasıl görmek istiyorsa aslını da öyle yetiştirip geliştirmelidir. Yönetici, hizmet ettiği makamın yüceliğinin farkında olmalı fakat geçici olan o makama gönülden de bağlanmamalıdır. Malını, şöhretini, makamını, itibarını, lüks hayatını kontrol altına alarak maddi gücünün kölesi olmaktan sakınmalıdır.

İslam öğretisine göre, dünyada sahip olunan her şey geçici ve boştur. Bu şâşâlı yaşam, baki olan yaşamı unutturup insanın gözüne bir perde çeker. Bu perde, kişiye ebedî hayatı unutturup onu, fânî hayatın esiri olma noktasına getirir. Tüm bu sunulan imkânların geçiciliği hususunda Hz. Allah şöyle buyurmuştur: *"İnsanlara kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş yığınları, salma atlar, davarlar, ekinler kabilinden aşırı sevgiyle bağlanılan şeyler çok süslü gösterilmiştir. Hâlbuki bunlar dünya hayatının geçici faydalarını sağlayan şeylerdir. Oysa varılacak yerin (ebedi hayatın) bütün güzellikleri Allah katındadır."* (3. Âl-i İmran: 14)

Tüm olanaklara fazlasıyla sahip olan yöneticinin dünyaya rağbet etmesi olası bir durumdur. Bu olasılığı ortadan kaldırmak ise tüm sahip olunan şeylerin geçiciliğinin farkında olarak hırsla ve kibre kapılmadan yaşamı idame ettirmekle mümkün olacaktır. Makam da mevki de el değiştirerek bir başka insana geçer. El değiştirmek ise her canlının ölümü tadacak olmasındandır. Hep daha fazlasını elde etmek için iştahla çabalanan dünya ziynetlerinin ömrü, insanın ömrü kadardır. Âl-i İmran 185. Ayette bu husus açık bir ifade ile izah edilmiştir: *"Her canlı ölümü tadacaktır. Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz olarak verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı zevkten başka bir şey değildir."*

6.10. ŞEHVET

Şehvet sözlükte; Bedeni arzular. Nefsin hoşlandığı şey, nefsin eğilimi. Bedeni ve suflî arzular; yeme, içme ve cinsi hayatla ilgili ölçüyü aşan istekler. Canın isteği gibi anlamlara gelmektedir (Uludağ, 2016: 331).

Bir şeyin aşırısına kaçarak elinde olanın daha fazlasına sahip olma isteği, nefsani arzulardan gelir. Bu, hırslı olmayı da beraberinde getirerek kişiyi dünyaya temayül etmede

doyumsuzluğa sürükler. Şehvet, Yahudi, Hristiyan ve İslam literatüründe yasaklanan büyük günahlar arasındadır. Namuslu olmak, sınırlarını doğru çizmek, dünya zevklerini ahiret nimetlerine tercih etmemek ahlaki bir erdemdir. İlahi kitaplarda şiddetle yasaklanan bu emir, insan ve toplum arasındaki ilişkiyi dengeleme hususundaki temel prensipleri ihtiva eder. Zaten değerlerin amacı, diğer insanlara karşı sınırlarımızı ve özgürlüklerimizi belirlememize yardımcı olmaktır. İffetli olmak güvenli ve saygın bir toplumun temel yapı taşıdır.

Kur'an'da şehvet, yalnızca cinsel bir istek olarak değil; dünya nimetlerine karşı duyulan aşırı sevgi ve bu sevginin sebep olduğu hırs duygusu olarak geçmektedir. *"İnsanlara kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş yığınları, salma atlar, davarlar, ekinler kabilinden aşırı sevgiyle (züyyine linnâsi hubbû's-şehavat) bağlanılan şeyler çok süslü gösterilmiştir. Hâlbuki bunlar dünya hayatının geçici faydalarını sağlayan şeylerdir. Oysa varılacak yerin (ebedi hayatın) bütün güzellikleri Allah katındadır."*

"De ki, size, o isteklerinizden daha hayırlısını haber vereyim mi? Korunan kullar için Rablerinin yanında cennetler var ki, altlarından ırmaklar akar, içlerinde ebedi kalmak üzere onlara, hem tertemiz eşler var, hem de Allah'dan bir rıza vardır. Allah, o kulları görür." (3. Âl-i İmran: 14-15)

Şehvet duygunun kölesi olmak kişiyi dünyada sevdirmedeği gibi ahirette de iyi bir makama erdirmez. Toplum üzerinde söz sahibi olan onları himayesinde bulunduran yöneticinin davranışları, halkına sirayet edeceği için öncelikle kendisi şehvet duygusundan kaçınmalıdır. Çünkü kontrol mekanizmasını elinde bulunduran idari bir disiplinin, kendine ve halkına sorumlulukları sosyal yapının kalitesi gereği önemlidir.

Rivayete göre Allah Teâlâ İsâ aleyhisselâma, "Önce nefsin bu vaazı tutarsa sonra insanlara vaaz et. Aksi takdirde benden hayâ et" diye vahyetmiştir (Maverdî, 2020: 61). Bu rivayetten anlaşıldığı üzere kişi yönetime önce kendi nefsinden başlamalı sonra eğittiği nefsi ile diğer insanlara yönetmeye kalkmalıdır.

6.11. SIR SAKLAMAK, KETUM OLMAK

Sır sözlükte, gizli tutulan, kimseye söylenmeyen (Devellioğlu, 2001: 950). Varlığı veya bazı yönleri açığa vurulmak istenmeyen, gizli kalan, gizli tutulan şey anlamlarına gelmektedir (Eren, 2020: 461).

Tasavvufî manada sır: Gizem, esrar. Mânâ itibariyle mevcut olan var-yok arası kapalılık. Hakk'ın gâib hale getirip halka bildirmediği şey. Ruh gibi insan bedenine tevdi edilen bir latife. Kalp, ruh ve sır sıralamasında sır ruhtan sonra gelir ve ondan daha latiftir. Kalp marifet, ruh muhaabbet, sır temaşa mahallidir. Bu anlamda sır ruhun ruhudur. Gönül ehlerinden ve keşf sahiplerinden başkasının idrak edemediği hususlar, tasavvufî duygular ve bilgiler. İrade sıfatı, ilahi irade. İlâhi cezbe. “Sır verip sır vermeyen serverdir.” gibi anlamlarda kullanılır (Uludağ, 2016: 317).

Râgıb el-İsfahânî'ye göre sırrın hali iki türlüdür: Birincisi, "insanın içinde gizlediği söz" dür. Kendisinden başka kimsenin bilmediği, başka bir kişi ile paylaşmadığı, kendi içine hapsettiği gizdir. İkincisi ise "birinden sırrını saklamasını istemesidir." Çünkü başkasına gizli bir şeyi söylemek, her ne kadar diğerlerinden onun gizlendiği anlamına geliyorsa da, diğer yandan kendisine gizlice bildirilen kişiye o sırrın ifşa edildiği anlamına da gelir. Dolayısıyla "falan kişiye bir sır verdim" sözü, hem ifşa etme, hem de gizleme anlamına gelir (El- İsfahani, 2020: 462). Kendinin saklayamadığını bir başkasının saklayabileceğini düşünerek sırrını açığa vurmak aslında bir çeşit kumdur. Yani sırrına ortak ettiğine "ser"rini de kaptırmış olabilir. Sırrını içinde muhafaza edebilme bilhassa yöneticiler için çok daha elzemdir. Söylenmesi gerekli bir husus olduğunda ise iradi olarak sağlam, güvenilirlik açısından daha karakterize bir kimse ile paylaşması kendi akıbeti için fayda sağlayacaktır. Devletin yönetiminde olan kişi, ağzından çıkan söze ve o sözü işiten kişinin güvenilirliğine dikkat etmelidir. Zira yanlış kişiye söylenen bir söz, ülkenin güvenliğini ve akıbetini tehlikeye sokabilir. Şayet yönetici, bir konuyu bir başkasına söyleme zarureti hissederse o kişi, karakter sahibi, mahremiyet sınırlarına saygılı, ahlaklı ve hikmet ehli olmalıdır. Güven duymadığı birine sırrını açık etmesi ise yöneticiyi başarısızlığa sürükler. Bu görüş için *“Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Allah bununla size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla görendir.”* (4. Nisâ:

58) ayeti ile Allah, emanetin herhangi birine değil emanet almaya malik birine verilmesi hususunda tavsiyede bulunmuştur

“Açma sırrını dostuna o da söyler dostuna” atasözünün anlatmak istediği kişinin kendisi dışında bir başkasının bildiği artık iki kişi arasında kalmaz. Çünkü dost diye paylaşılan sır, o dostun dostu için de sır olur yani o artık herkesin bildiği söz olur. Sâdî,

"Gizli kalmasını istediğin sırrı, samimi arkadaşın olsa da, kimseye açma. Çünkü o dostun da, aynı şekilde zincirleme, samimi dostları vardır" der (Sa'dî, 2018: 182).

Sır bir emanettir ve emanete sahip çıkmasını bilmeyen ağzı gevşeklere söylenmemelidir. Özellikle devlet adamı sırrını saklama hususunda ketum olmalı ve ihtiyatlı davranmalıdır. Kınalızâde Ali Efendi sır saklamanın yolunu şöyle anlatır: Başkasına sorun! Demek suretiyle dilini sır saklamaya alıştırmaktır. Böylece gizli sırları saklamak mümkün olur (Ali Efendi, 2010: 201). Sanki sorulan sorunun cevabını biliyormuşçasına kişiyi bir başkasına yönlendirerek gizli olan bilgi koruma altına alınabilir. Zaten devleti ilgilendiren bir husus öğrenilmeye çalışılıyorsa pek de hayra alamet değildir; iyi niyet taşımadığı âşikârdır.

Emanet olarak verilen söz, artık alan kişinin himayesi ve koruması altına girer. Sorumlusu olduğu emanet, artık o kişinin mahremidir. Yani diğer insanların duymaması, bilmemesi gereken bir gizlilikler. Emaneti alan kişi için de hususi bir sorumluluktur.

Özellikle yöneticinin sırrını açıklamaması bulunduğu konum gereği çok daha önemlidir. Çünkü bulunduğu makamın yüceliği sebebiyle haset edeni ve düşmanı çoktur. Mâverdî, Edebü'd-Dünya Ve'd-Din adlı eserinde yöneticilerin sır saklamayı bilmediklerinde neler olabileceği konusuna şu cümlelerle dikkat çekmiştir: *"Nice sır ifşa vardır ki sahibinin kanını akıtmış, isteklerine kavuşmasına mani olmuştur. Hâlbuki o sırrı saklasaydı mağlubiyetinden emin olacak, (kötü) sonuçlarından selamette kalacak, ihtiyaçlarına başarıyla ulaşmayı ümit edebilecekti."* (Mâverdî, 2020: 676)

6.12. HIRS

Hırs, sözlükte; öfke, kızgınlık, azgınlık, sonu gelmeyen arzu, istek gibi anlamlara gelmektedir (Devellioğlu, 2001: 363).

Tasavvuf literatüründe hırs: Bir şeyi elde etmek için kişinin olanca gücüyle çabalaması. Gayeye varmak için her vasıtayı meşru ve mubah görme, hedefe ulaşmak için haram-helal dememek, hak hukuk gözetmemek, ihtiraslı olmak. Tamakâr olmak, kanaatkâr olmamak." şeklinde tanımlanmıştır (Uludağ, 2016: 167).

Hırs, kişinin hayatının büyük bir kısmını ele geçiren ruhsal hastalık ve psikolojik doyumsuzluk sayılabilecek önemli bir dürtüdür. Hırslı kişiler süreçle ilgilenmez yalnızca ulaşmayı hedeflediği sonuçla ilgilenir. Çünkü o kişi için yalnızca kazanmak vardır ikinci

bir alternatif, hırslı kişileri öfkelenendirir ve daha çok hırslandırır. İnsan hep daha fazlasına sahip olma fitratıyla yaratılmıştır. Bu dürtüye gem vurmak sabır, şükür ve kanaat gibi güzel ahlakı sembolize eden duyguları da açığa çıkarır.

Hırs, kişiyi dünyanın bir sonu olduğu idrakinden uzaklaştıran sinsi bir hastalıktır. Hırslı bir yönetici, arzuladığı ve kavuşmak istediği şey için her yolu dener ve o uğurda suçlu ya da suçsuz fark etmeksizin herkese zarar verebilir. Cicero, hırs duygusunu barındıran bir kişinin ne ya da neler olamayacağını şu pasajla verir: Diyelim ki bir adam imparator olarak övülüyor ya da öyle adlandırılıyor ya da onun bu sığata layık olduğu düşünülüyor. Peki nasıl bir imparator? Eğer kendi hırslarına söz geçiremeyen biriye, hangi özgür yurttaşı hükmedecek? Her şeyden önce tutkularına gem vurmalı, arzularını bir yana bırakmalı, öfkesine hâkim olmalı, açgözlülüğten sakınmalı, ruhunu diğerk zaafardan temizlemeli ve ancak insanı esir alan en aşağılık duygulara, çirkinliğe ve rezillığe boyun eğmeyi bıraktıktan sonra başkalarına hükmetmeye başlamalı; çünkü bu duygulara gerçekten boyun eğdiği sürece o, bırak imparatoru, özgür bir yurttaş bile sayılmayacaktır.” (Cicero, 2016: 75) Cicero için kendi kişisel zaaflarına kontrol altına almaktan yoksun bir insanın bir toplumun sorumluluğunu alması olanaksızdır. Şayet aksi olup da bu olumsuz karakter özelliklerine sahip bir kişiliğe yönetim hakkı verilirse yönettiği toplum soyut bir kaybolma ile en somut felaketini yaşar. İdari yetkinlik, önce kendi nefsinı yenebilmek akabinde halkına yetebilmektir

Hırsın kendi içinde birçok çeşidi vardır: Para, makam, şöhet, aile, intikam, cinsellik gibi... Mevlana için en tehlikeli ve zarar verici olanı makam hırsıdır. Bu düşüncesi mesnevide 520 ile 530 arasındaki bablarla desteklenmektedir. “Cenabıhakk’ın rahmeti gazabından üstündür. Bu yüzden her peygamber kendi zıddına galiptir. Peygamberler, Hakk’ın rahmetinin mahsulüdürler. Kâfirlerse sonsuz kahırdan meydana gelmişlerdir. Kazın hırsı birdir, bununsa kat kat! Şehvet hırsı yılan, mevki hırsı ise ejderhadır. Kaz hırsı, boğaz ve cima hırsından olur. Fakat riyaset hırsında bunlardan kat kat fazla hırs vardır. Mevki sahibi, Tanrılıktan laf eder, Hakk’a şirk koşmaya tamahlanan nasıl affolunabilir? Âdem’in sürçmesi, mide ve cima sebebiyle oldu; ama İblisinkiye kibir ve mevki hırsından! Âdem, istiğfar ile lütfâ nail oldu. Mel’un şeytansa kibrinden tövbe etmedi. Gerçi boğaz ve ferç hırsı da aşağılıktır ama mevki hırsı olmadıkça eli kırıktır. Bu riyaset hırsı ağacının köklerini, dallarını anlatacak olsam başka bir kitap olur”, diyerek hırsın ne derece tehlikeli ve zararlı olduğuna dikkat çekmek istemiştir (Mevlânâ, 2014: 541)

6.13. DOĞRULUK

Doğruluk sözlükte; Doğru dürüst olma durumu, doğru olana yakışır davranış, dürüstlük, adalet (TDK, 2019) gibi anlamlarda kullanılan bir kavramdır. İslam literatüründe doğruluk kelimesine karşılık gelen "sıdk" kelimesi; verilen hükmün olguya uygun olması, mahvolmanın söz konusu olduğu yerlerde bile hak olanı söylemek, yalandan başka bir şeyin insanı kurtaramayacağı hallerde dahi doğruluktan ayrılmamak, kişinin itikadında şüphe, halinde leke ve davranışlarında kusur olmaması, Özün söze uyması (Uludağ, 2012: 316) şeklinde ifade edilmektedir.

Doğru davranış geliştirmek yalnızca bireyi değil çevresini de etkileyen nitelikli bir kavramdır. Kişiye şahsiyet kazandıran, karakterinin kalitesini belirleyen en temel değerlerin başında doğruluk gelmektedir.

Kur'an'da doğru olmak ile ilgili pek çok ayet mevcuttur. Bunlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz.

" İşte bundan dolayı emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Beraberindeki tövbe edenler de (doğru olsunlar). Aşırı gitmeyin! Muhakkak ki O, bütün yaptıklarınızı görüp durmaktadır." (11. Hud: 112)

" Allah buyurdu ki: "Bu, sadıklara doğruluklarının fayda sağladığı gündür. Onlar için altılarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır." Allah onlardan arzı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş budur. (5. Mâide: 119)

Ayetlerde insanın istikameti ve de doğru olanların mükâfatlandırılacakları hususunda vurgu yapıldığını görmekteyiz.

İmam Gazzâlî doğruluğun mertebelerini altı esasta toplamıştır. Onlar da sırasıyla: Sözde, niyyet ve irâdede, azimde, vefada, amelde ve dinin bütün makamlarını tahakkukta doğru olmaktır. Kim bu sıfatlarla muttasıl olursa o, doğrulardandır (Eraydın, 1990. 184).

Toplum fertlerinin bir arada yaşayabilmeleri için birbirlerine karşı güven duymaları gerekmektedir. İnsanın kalbindeki diline dilindeki de hareketlerine yansır. Doğru düşünmek, doğru konuşmak ve de doğru davranmak en temel ahlaki melekelerdir. Bu sebeple toplumsal ilişkilerin güven üzerine inşa edilmesi için kişi doğru- dürüst olmayı kendine şiar edinmeli. Çünkü sağlıklı, mutlu, huzurlu ilişkilerin temelinde güven duygusu yatmaktadır.

Topluma karşı sorumluluğu olan yöneticilerin çevresindeki kişilere güvenirken dikkatli davranması son derece önemlidir. Çevresinin güvenilirliğinden daha da önemlisi halkın yöneticisine karşı duyduğu güvendir. Halk, başındaki kişiye itimat etmek isteyeceği gibi yönetici de halkından itibar görmek ister. İtimat etmek için güvenmek gerektiği gibi itibar görmek için de güvenilir olmak en temel şarttır. Yöneticinin sözü, özü, düşüncesi ve hareketleri gerçek ve dosdoğru olmalıdır. Çünkü aradaki güven duygusu zedelendiğinde idari düzen yerle bir olur; psikolojik ve fiziksel kaos kendini gösterir.

6.14. AFFETMEK

Kötü davranış karşısında affedici olmak yapılan yanlışla mukabele etmeyip aksine iyilikle yaklaşmak erdemlerin en büyüğüdür. İbnü'l-Arabî, İslam Ahlakı ile ilgili fikirlerini izah ederken konuyla ilgili şu beyanda bulunmuştur: Kötülüğe kötülükle karşılık verme. Çünkü böyle bir davranışa Allah Teâlâ “seyyie” ismini vermiştir (Eraydın, 1990: 328). Hz. Allah kötülüğe kötülükle mukabele etmeyi fenâ ve kötü olarak nitelendirmiş ve kullarına bu hususta şu nasihatle bulunmuştur:

"Hem iyilik de bir değildir, kötülük de. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. O zaman seninle kendi arasında bir düşmanlık olan kişinin, sanki samimi bir dost gibi olduğunu görürsün."

Bu olgunluğa ancak sabredenler kavuşturulur."

"Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa hemen Allah'a sığın. Çünkü o her şeyi işitir ve bilir." (41. Fussilet: 34-35-36)

Bağışlama ve bağışlanma kavramları dinî literatürde olduğu kadar psikoloji biliminde de önem kazanmıştır. Suçluluk hisseden kişinin karşısında suçlu olduğu mercii olarak Tanrı'dan ya da diğer bir kişiden af talep etmesi, dinî bir değer olmasının yanı sıra, psikolojik süreçler içermesi bakımından da modern psikolojinin inceleme alanına girmiştir (Kara, 2009: 221). Mutlu, huzurlu ve sağlıklı bireylerin var olabilmesi olumlu duygu ve düşünce geliştirmeleri ile doğrudan ilintilidir. Çünkü affetme erdemi her iki taraf için de bir olumlama meydana getirir. Yalnızca affedilen değil affeden de psikolojik ve fizyolojik bir rahatlama yaşar. Affetmek kişiyi kin, intikam, cezalandırma gibi duygulardan arındırır. Çünkü bu duygularla yaşamı idame ettirmek sosyal ilişkileri zedeleyeceği gibi kişinin ruhsal yapısında da tahribat yaratabilir.

Affetmenin söz konusu olduğu bir olay yaşandığında sabırlı olmak ve sakin kalabilmek önemlidir. Yapılan yanlış affedemeyip aynı muamelede bulunan ile o kötülüğü yapan aslında aynı ölçüde kötüdür. Her ikisi de nefsin yönlendirmesinin neticesidir. Çünkü her iki davranışta bir diğerk kişiyi incitir ve örnek teşkil etmez. Karşılığını ödetme duygusundan çıkabilmenin her iki taraf için de sağlam geri dönüşleri vardır:

-Öncelikle affeden sabırlı davranarak o anki sinir ve hırsına yenilmemiş olur.

Affedilen ise bu yüce gönüllülük karşısında yaptığından utanır ve pişmanlık duyar.

-Affedici olan kötülük gördüğü kişiye karşılık vermediğinde kötü olanla aynı ortak payda da olmayarak tercihini iyiden yana yapmış olur.

-Kötüyü cezalandırmanın aksine iyi muamele ile ödüllendirmek erdemli bir insan olabilmek için ahlaklı bir tavidir. Bu ahlaklı tavır, yanlış seçen için düşündürücü olup iyiyi anımsamasına yardımcı olur.

Aslında affetmek hatta affetmekle de kalmayıp doğru olana yönlendirmeye çabalamak, yapılan kötülüğe iyilikle karşılık vermek sosyolojik, psikolojik ve dini açıdan son derece önemlidir. İyilik paylaştıkça çoğalır ve zamanla kişilerarası olumlu güdülenmeler kaçınılmaz olur. (Affetmekten kasıt yalnızca bireysel haklar olup devleti ve hukuku ilgilendiren hususlar konunun tamamen dışındadır.)

Affetmek kavramı: Yaradan'ın insanları affetmesi, insanın kendini affetmesi, insanın bir başka insanı affetmesi gibi üç şekilde karşılaşılacak bir sıfattır. Allah'ın bağışlayıcılığı Kur'an-ı Kerim'de farklı konular üzerinden çokça zikredilmiş; bu vesileyle bağışlayıcı olmanın ahlaki bir üstünlük olduğu hususu vurgulanmıştır. Yaradan kullarının kendi aralarındaki hataları affetmede daha hoşgörülü olmalarını salık vermiştir. Affetmek, bağışlamak, yapılan hataya karşılık vermemek, yeri geldiğinde hakkın olandan vazgeçmek İslam öğretisinin kimliğini belirleyen değerlerdir. Aşağıdaki birkaç ayet konuyu belirginleştirmek adına örnek teşkil edecektir:

"Güzel bir söz ve kusurları bağışlamak, ardından incitme gelecek bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah, hiçbir şeye muhtaç değildir, halimdir, (yumuşak davranır)." (2. Bakara: 263)

"Bir kötülüğün cezası yine onun gibi bir kötülüktür, ama kim affeder, bağışlarsa onun mükâfatı Allah'a aittir. Şüphesiz ki Allah zalimleri sevmez." (42. Şûrâ: 40)

"O (Allah'tan hakkıyla korka)nlar, bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar, insanları affederler. Allah iyilik edenleri sever." (3. Âl-i İmran: 134)

Izutsu: "Eğer Kur'an'ın, sürekli Allah'ın merhamet ve şefkatinden söz ettiğini hatırlarsak, Kur'anî anlayışa göre, insan rahmetinin, ilahi rahmetin insan tarafından taklidinden başka bir şey olmadığını görmemiz kolay olacaktır" der (Izutsu,2019: 65). Yani insan ahlakını ilahi ahlaka dayandırarak, Yaradan'ın bağışlayıcı ve merhamet edici sıfatının insan üzerinde de görülmesi gerektiğine dikkat çekmek istemiştir.

Sorumlu olduğu toplumun kaderi için önem arz eden yönetici de affedici olmayı bilmelidir.

Yönetici için bağışlayıcı olmak ya da verilecek cezayı hafifletmek hoşgörü farkındalığını arttırarak hatayı yapanın gerçek potansiyelinin farkına vardırır. Karşılık verme, ödetme gibi intikam zincirlerinden kurtularak üzerindeki yükü hafifletir. Bu sayede kendi yaşam kalitesinin yanı sıra halkı ile olan ilişki kalitesi de iyileşme gösterir.

İnsanlar her konuda yöneticisine benzeme ve onu kendine örnek alma eğilimindedir. Öncelikle yönetici halkına karşı merhametli ve affedici olmalı ki halk, kendi arasındaki ilişkilerde yöneticisinin izinden gitsin. "Hükümdarın bizzat kendisi adil olunca esirgeyici de olur ve hükümdar merhametli olursa ordusu da tıpkı onun gibi olurlar. Çünkü insanlar meliklerinin dini üzeredir." (Nizâmülmülk,2019:151) Nizâmülmülk'ün bu tezi, toplumun yöneticisinin gittiği yola meylettiğinin açık bir kanıtıdır. Yöneticinin hatası da doğrusu da toplumu etkiler. Bu sebeple yöneticinin affetme erdemini seçiyor olması toplumu kümülatif bir şekilde affedici olmaya yönlendirir.

Tusî, İskender'den örnek vererek bu konu hakkında şu anekdotu paylaşır: Aristoteles'e, İskender'in bir şehir halkına karşı kazanılan zaferden sonra onları kılıçtan geçirmekten geri durmadığı (haberi) ulaştı. Aristoteles ona bir azarlama mektubu yazdı ve onda şunu hatırlattı: "Diyelim zaferden önce düşmanlarını katletmekte mazur idin, zaferden sonra elinin altında bulunanları katletmedeki mazeretin nedir?" Tusî için hükümdarın affetmesi, hükümdar olmayanların affetmesinden daha güzeldir; çünkü güçten sonra af etme, daha çok övülür (Tusî, 2021: 304). Yetkin, yol yordam bilen, sahip oldukları ile övünmeyen yönetici ceza vermesi gerektiğinde öfkesinin dinmesini beklemeli; sakinleştiğinde olayı tekrardan gözden geçirmelidir. Gücünün verdiği azametle karşısındaki kişiyi cezalandırmaya kalktığında gücü nispetinde bir ceza kaçınılmaz olur.

Dinginleşip üzerinden zaman geçtiğinde ise verilen cezadan arda kalan yalnızca pişmanlık olur.

6.15. KADINA AKIL DANIŞMAMAK

Dönemin toplumsal, sosyal ve hukuki şartlarına göre realiteler değişkenlik gösterebilir. Her coğrafyanın her toplumun kadını koyduğu yer farklıdır. "Coğrafya kaderdir." diyen. İbn-i Haldun ülkelerin, milletlerin, kavimlerin iklim ve coğrafya koşullarına göre değişkenlik gösterebileceğini söylemektedir. Aslında her kadın doğduğu, büyüdüğü toplumun ve dönemin kaderini yaşar. Gelişmiş bir coğrafya ile az gelişmiş bir coğrafyanın şartları elbette ki aynı değildir. Örneğin İslamiyet'ten önce kadının hiçbir değeri yokken İslamiyet'in kabulü ile temel hak ve sorumluluklar açısından eşitlik sağlanmıştır. Çünkü kadın, yaratılış itibarıyla ikincil derecede bir öneme sahip değildir.

Fizyolojik ve psikolojik manada farklılıklar gösteren kadın ve erkeğin eşitliği ya da erkeğin kadından üstünlüğü değil, birbirlerini tamamlayıcı özelliklere sahip oldukları kanaati doğrudur. Kur'an-ı Kerim'de "Onlar, sizin için bir örtü, siz de onlar için bir örtü durumundasınız." (2. Bakara: 187) ifadesi kadın ve erkeğin tamamlayıcılığını ve de birbirlerine ihtiyaç duyduklarını vurgulayan bir anlam taşımaktadır.

6.16. HASETLİK

Haset sözlükte; çekememe, haset edilenin elindeki maddi ve manevi imkân ve hasletlerin yok olmasını hırsıyla arzulamak (Uludağ, 2012.159). Kıskançlık, çekememezlik olarak tanımlanmıştır (Devellioğlu, 2001.334).

Rağıb el-İsfahani'nin beyanatına göre "haset", bir nimetin onu hak edenin elinden alınmasını temenni etmek; bunun yanı sıra o nimetin elinden alınması için çaba sarf etmek anlamlarına gelmektedir (el-İsfahani, 2020.265).

Hasetlik, ahlaki değer statüsünde incelendiğinde negatif bir anlam içermektedir. Bazı insanlar kendisinde olmayıp başkalarında olan şeylere karşı elde etme, sahip olma arzusuna kapılırlar. Bu durum, kişinin ruhunda tahribat yaratacak ahlaki bir kusurdur. Hasetlik birçok durum neticesinde ortaya çıkabilir: Başarı, zenginlik, eşitsizlik, sosyal statü, vd.

İslam hukukunda Allah'ın taksimde bulunduğu nimetlere razı olmak ve tatmin olmak çok büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu hastalıklı duygu adalet, eşitlik, yardımlaşma gibi güzel hasletlerin üzerini perdeleyerek birçok ahlaki değerın görünmez olmasına yol açabilir.

Hasetçi, haset ettiği kişiye sözlü ya da fiili zarar vermediyse bunun olumsuz geri dönüşü haset edenin kendi iç dünyasıdır. Şayet hasetçi bu duygusunu karşı tarafa zarar verme noktasına taşımışsa haset edilen bu şerden Allah'a sığınmalı ve kurtulmak için çabalamalıdır. Kur'an'ı Kerim'de hasetçinin tehlike derecesi şu örnek ile aktarılmıştır: *"De ki: "Ben ağaran sabahın Rabbine sığınırım. Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden ve düğümlere üfleyen büyücülerin şerrinden ve haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden."* (113.Felak:1,2,3,4,5)

6.17. ÇABALAMAK / ZAHMET ÇEKMEK

Çalışkan olmak tembelliğin karşıtı olan önemli bir erdemdir. İslam ahlakında tembellik ile şeytan arasında hususi bir bağ kurulmaktadır. Şeytanın vesvese vermesi dini terminolojide ve halk dilinde sıkça duyulan bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu "vesvese" bir rahatlık ve rehavet salgılayarak kişiyi görevinden ve yapması gerekenlerden uzaklaştırır. Bu konuyu destekleyici olarak Araf Suresi 17. ayete bakılabilir.

"Sonra (onların) önlerinden arkalarından, sağlarından sollarından onlara sokulacağım ve sen, çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın." (7, A'raf: 17)

Çalışkan olmak Museviliğin kutsal öğretisi kitabı Tevrat'ta da en önemli erdemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrı HZ. Musa'yı çağırıp bütün İsraillilere hitaben uymalarını zorunlu kılan on emir buyurur. Bu kurallar Kitabı Mukaddes'te şu şekilde ifade edilmiştir.

1. Karşımda başka ilahların olmayacak.
2. Kendin için oyma put yapmayacaksın; onlara eğilip ibadet etmeyeceksin.
3. Rabbin ismini boş yere ağzına almayacaksın.
4. Altı gün bütün işini yapacaksın fakat yedinci gün hiçbir iş yapmayacaksın.
5. Babana ve anana hürmet edeceksin.
6. Katletmeyeceksin.
7. Zina etmeyeceksin.

8. *Çalmayacaksın.*

9. *Komşuna karşı yalan şahitlik yapmayacaksın.*

10. *Komşunun hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin.* (5, Tesniye: 7-21)

Tanrı öncelikle putperesliği ardından isminin boş yere ağza alınıp kutsallığını yitirmesini ve değersizleştirilmesini yasaklamaktadır. Tanrı bunların ardından çalışkan olmayı dördüncü emir olarak vererek tembelliğin ağır günahlardan biri olduğu hususuna özellikle dikkat çekmektedir.

SONUÇ

Ahmedî'nin *İskender-nâme*'sinde İskender'e verilen nasihatleri çözümlediğimizde ağırlıklı olarak şükür, sabır, hilm, cömertlik, ilim, kibir, zulm, danışma, tamahkârlık, şehvet, sır saklamak, hırs, doğruluk, affetmek, kadına akıl danışmamak, hasetlik, çabalamak değerlerinin öne çıkarıldığını görmekteyiz. Çokça tekrarlanan bu değerler, *İskender-nâme*'nin tamamı okunarak tespit edilmiş ve incelenmiştir. Üzerinde özellikle durulan husus ise bu değerlerin İskender'e yönelik olan kısmını belirlemek olmuştur. Çünkü neredeyse eserin tamamı, değerler manzumesi sayılabilecek bir donanıma sahiptir. Bu sınırlandırma ile çalışmanın hem daha net bir zemine oturması sağlanmış hem de *İskender-nâme*'nin tekrarına düşmeye engel olunmuştur.

Eserde, evrensel nitelikli değerlerin yanı sıra toplumsal ve dini değerlerin de öne çıkarıldığını görmekteyiz. Çünkü insan, yaşadığı toplumun normları ve inançları ile harmanlanarak bir kimlik edinir. Şayet kişi, ahlak çerçevesinde bir yaşam tercih ederse hem kendine hem de etkileşimde olduğu insanlara karşı sorumluluğunu yerine getirmiş olur.

İskender-nâme'de üzerinde en çok durulan değerlerin başında tamahkârlık yer almıştır. Doğuyu ve batıyı hükmü altına alan büyük fatihe ve onun aracılığıyla tüm insanlara hitaben yazılan bu eserde bu hususun ön planda olması elbette tesadüf değildir. Çünkü insan, yaratılış olarak hep daha fazlasını ve daha iyisini elde etmeye meyleder. Dünya nimetlerine duyulan istek kişiyi zamanla tatminsizleştirir ve şükretmekten uzaklaştırır.

İskender rol model alınarak yazılan bu eserde, İskender'in hırsı ve dünyaya sahip olma isteği "tamahkârlık" değeri üzerinden sıkça tekrar edilmiştir. Akabinde ilim ve hırs değerleri ağırlıklı olarak işlenmiştir. Bir diğer göze çarpan husus ise âdil bir yönetim sürdürmek, zulümden kaçınmak olmuştur. Bu kök değerlerin ardından sırasıyla kadına akıl danışmamak, sabır, kibir, hilm, doğruluk, cömertlik, şehvet, danışma, şükür, sır saklamak, affetmek, hasetlik ve çabalamak gelmektedir.

Eserde, İskender'in sıkça nasihat alması hatta savaşa giderken ilim erkânından kişileri yanında bulundurması sahip olduğu makama verdiği kıymeti ve saygıyı göstermektedir. Ayrıca iyi bir yönetici olma çabasının altında dünyayı fethetme, hep daha fazlasına sahip olma isteği hatta ölümsüz olmak için verdiği mücadele de vardır.

İskender'in âb-ı hayat suyunu aramak için karanlıklar ülkesine gitmesi ölümsüzlük isteğinin bir kanıtıdır. Çünkü insan ömrü, ne kadar uzun yaşarsa yaşasın göz açıp kapayıncaya kadarki bir süreyi kapsar. Daha uzun yaşama hatta sonsuz olma isteği insanın varoluş serüveninin vazgeçilmez bir parçasıdır. İskender de bu arzunun verdiği güdüyle âb- ı hayat suyunu bulmak için yola çıksa da bu lütuf Hızır'a bahşedilir. Aslında burada ölümsüzlük bir metafor olarak kullanılmıştır. İskender on üç yıl gibi kısa bir süre zarfında doğu ve batıyı hâkimiyeti altına alarak tarihi bir başarıya imza atmıştır. Ölümünün üzerinden iki bin yılı aşkın bir zaman geçmesine rağmen hâlâ unutulmaması, birçok esere ve farklı çalışmalara konu olması, her kültür için önem arz etmesi onun ölümsüz olduğunun bir kanıtıdır. Çünkü insan, fiziksel olarak öldüğünde değil adı unutulduğunda ölür. O halde İskender'in erken yaşta fiziksel ölümü gerçekleşse de isim olarak hâlâ yaşamaktadır.

“İskender-nâme” adlı eserde değer tanımı, kök değerlerin tespiti ve yorumlanması ve de alt başlıklar halinde tanımlarının yapılması ile insan için gerekli olan değerleri topluma kazandırmak amaçlanmıştır. Bu değerler, İslam dini ile ilişkilendirilerek işlenmiştir. Çünkü Kur'an'ı Kerim değerlerin özümsemesinde rehber olabilecek öncül bir kelimedir. İnsan bu kavramları kendi ahlakına entegre ettiğinde hem ferdî olarak hem de toplumsal olarak daha barışçıl ve daha mutlu bir yaşam sürer. Zulüm, yalancılık, tembellik, nankörlük, acelecilik... gibi kötü hasletlerden vazgeçip bunların yerine adâlet, doğruluk, çalışkanlık, şükür, sabır... gibi güzel davranışları kendine giydirdiğinde Allah'ın katında ve insanların nezdinde daha değerli ve saygın olur.

KAYNAKLAR

- Abbot, J. (2020). *Büyük İskender*. (Çev. Sayat Müller). İstanbul: Kanon Kitap.
- Ahmedî (2018). *İskender-nâme*. (Çev. Furkan Öztürk). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akdoğan, Y. (1988). Ahmedî Dîvânı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78357/ahmedi-divani.html>
- Akdoğan, Y. (t.y.). İskender-nâme. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78415/ahmedi---iskendername.html>
- Alighieri, D. (2001). İlahi Komedyâ. (Çev. Rekin Teksoy). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Aristoteles (2018). *Nikomakhos'a Etik*. (Çev. Saffet Babür). Ankara: Bilge Su Yayıncılık.
- Aristoteles (2018). *Retorik*. (Çev. Furkan Akdemir). İstanbul: Say Yayınları.
- Aristoteles (2019). *Politika*. (Çev. Mete Tunçay). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arrian (2005). İskender'in Seferleri. (Çev. Meriç Mete). İstanbul: İdea Yayınevi
- Binat, T. (1971). *Millî Kültür ve Ahlâk*. İstanbul: Yörük Matbaası.
- Bosworth, A. B. (2021). *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri*. (Çev. Hamit Çlışkan). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Bozkurt, E. (2019). *Karakter ve Değerler Eğitimi*. (Ed. Bayram Özer). Ankara: Pegem Akademi, ss. 4-5.
- Brient, P. (2019). *Büyük İskender*. (Çev. Nihan Özyıldırım). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Bursalı, M. T. (1972). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınları.
- Cicero (2016). *Stoacıların Paradoksları*. (Çev. Serap Gür Kalaycıoğulları, Ceyda Üstünel Keyinci). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çağlayan, A. (2013). *Ahlak Pusulası* (Ahlak ve Değerler Eğitimi). İstanbul: Dem Yayınları.
- Çetin, N. M. (1952). "Ahmedî'nin Bilinmeyen Birkaç Eseri". Tarih Dergisi, 2, ss. 3-4.
- Devellioğlu, F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Droysen, J. G. (2020). *Büyük İskender Tarihi*. (Çev. Bekir Sıtkı Baykal). Ankara: Panama Yayıncılık.
- Ebu'l-Hasan El-Mâverdi (2000). *Siyaset Sanatı*. (Çev. Mustafa Sarıbiyık). İstanbul: Kırkambar Kitaplığı.
- Elmalılı Yazır, M. H. (2020). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım.

- Eraydın, S. (1990). *Tasavvuf ve Tarikatler*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Eren, H. (2020). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. (Şükrü Halûk Akalın). Ankara: Türk Dili Kurumları.
- Erzurumlu, İ.H. (t.y.). *Mârifetnâme*. (Çev. Faruk Meyan). İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Firdevsî (2015). *İskendername*. (Hzl. Nimet Yıldırım). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Gibb, E. J. W. (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi*. (Çev. Ali Çvuşoğlu). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gökcan, M. (2020). "*İskender Hikâyeleri Geleneğine Dair Bir Değerlendirme: Alexander Romance Türü Eserler ve Nizâmî'nin İskendernâmesi*". Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 25, ss. 396.
- Izutsu, T. (2019). *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*. (Çev. Salahattin Ayaz). İstanbul: Pınar Yayınları.
- İnalıcık, H. (2020). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Kahraman, A. (2012). *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. (Çev. Durusoy, A., Çetinkaya, B. A., Çalışkan, İ., Turabi, A. H., Avcu, A., Uysal, E., Bozkurt, Ö., Aliyev, E.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kara, E. (2009). "Din ve Psikolojik Açidan Bağışlayıcılığın Terapötik Değeri". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, ss. 221. *
- Kaya, M. (2022). "İskender", TDV İslâm Ansiklopedisi <https://islamansiklopedisi.org.tr/iskender#1>
<https://sozluk.gov.tr/> <https://sorularlaislamiyet.com>
- Keskin, U. (2012). *Yönetim Felsefesi*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Kınalızâde Ali Efendi (2010). *Devlet ve Aile Ahlakı*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Köylü, M. (2019). *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kuçuradi, İ. (2020). *İnsan ve Değerler*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Lendering, J. (2020). *Büyük İskender*. (Çev. Burak Sengir). İstanbul: Kronik Kitap.
- Machiavelli (2019). *Prens*. (Çev. Kemal Atakay). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Mâverî (2020). *Edebü'd-Dünyâ Ve'd-Dîn*. (Çev. Halit Zavalı). İstanbul: Tahlil Yayınları.
- Mesnaric, C. (2011). *Yöneticiler için Aristoteles*. (Çev. Ersel Kayaoğlu). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Mevlânâ (2014). *Mesnevî-i Şerîf*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Nasîruddin Tusî (2021). *Ahlâk-ı Nâsirî*. (Çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Neuman, W. L. (2020). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*. (Çev. Özlem Akkaya). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Nizamü'l-Mülk (2021). *Siyasetname*. (Çev. Mehmet Taha Ayar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özturan, H. (2017). *Akıl ve Ahlak*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Platon (2020). *Devlet*. (Çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Power, F. C., Nuzzi, R. J., Narvaez, D., Lapsley, D.K., Hunt, T. C. (2018). *Değerler Eğitimi Ansiklopedisi*. (Çev. Cengiz Şeker). İstanbul. Edam (Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi).
- Rağîbel-İsfahani (2020). *Kur'an Kavramları Sözlüğü-Müfredat*. (Çev. Mustafa Yıldız). İstanbul: Çıra Yayınları.
- Sadî (2018). *Bostan*. (Hızl. Azmi Bilgin). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sa'dî (2018). *Gülîstan*. (Çev. Adnan Karaismailoğlu). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sanchez, T. R. (1998). *"Using Stories about Heroes To Teach Values"*. Eric Development Team No. ED 424190, ss. 2.
- Sönmez, V. (2020). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şentürk, A. A., Kartal, A. (2005). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Taşköprülüzâde (2007). *Osmanlı Bilginleri*. (Çev. Muharrem Tan). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Temizel, A. (2002). *Ahmedî'nin Farsça Eserleri Tenkitli Metin-İnceleme-Tercüme ve İndeks*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Tozlu, N. (2012). *Eğitim Felsefesi*. İzmir: Altın Kalem Yayınları.
- Tursun Bey (2014). *Fatih'in Tarihi*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Türk, H. B. (2018). *Çoban ve Kral* (Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Ünver, İ. (1983). *Ahmedî İskender-nâme (İnceleme-Tıpkı Basım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, N. (2016). *Hükümdarlara Öğütler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Yılmaz, M. (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Yusuf Has Hacıp (2020). Kutadgu Bilig. (Çev. Ayşegül Çakan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kitâb-ı Mukaddes (2015). Kitâb-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit. İstanbul: Kitâb-ı Mukaddes Şirketi

<https://sozluk.gov.tr/>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Dilek UYSAL

Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti

Doğum tarihi ve yeri : Medeni hali :

Yabancı Dili : Ortaseviyede İngilizce bilmektedir.

Telefon

Faks :

e-posta :

Eğitim

Derece

Eğitim Birimi

Mezuniyet Tarihi

Ön Lisans

.....

.....

Lisans

Türk Dili ve Edebiyatı

2012-2014

Yayınlar

.....

.....